

Tibor Molnar

PRVIH 10 GODINA TITOVE JUGOSLAVIJE U POTISJU

I. ORGANIZACIJA JAVNE UPRAVE U SENTI I OKOLINI IZMEĐU 1945. I 1955.

I. 1. Senćanski Sreski narodni odbor između 1945. i 1955.

U Senti i njenoj okolini se 8. oktobra 1944. dogodila promena imperije: vlast je sebi prigrabio Narodnooslobodilački odbor. Počev od 20. oktobra 1944, a na osnovu odluke najvišeg jugoslovenskog rukovodstva, na području Banata, Bačke i Baranje uvedena je vojna uprava.¹

Zapovedništvo Vojne uprave Banata i Bačke je dopisom izdatim 5. februara 1945. obavestilo organe vojne uprave i narodnooslobodilačke odbore da se sa 15. februarom 1945. na području Bačke i Banata ukida vojna uprava. U tom smislu je bilo potrebno učiniti sve kako bi od naznačenog datuma organi narodne vlasti – do čijeg je organizovanja na osnovu Fočanskih propisa² došlo već tokom rata – preuzeli rukovođenje nad celokupnom javnom upravom.

Period vojne uprave – između 20. oktobra 1944. i 15. februara 1945. – je omogućio da se narodnooslobodilački odbori organizaciono upotpune, kadrovski ojačaju i tako postanu podesni za obavljanje svih javno-upravnih i političkih zadataka koji su im pripali.

U interesu efikasnog organizovanja građanske uprave Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine je 7. februara doneo odluku o privremenoj organizaciji i delokrugu rada narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji Vojvodine.³

U smislu te odluke je 9. februara 1945. u Senti održana osnivačka skupština senćanskog Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Na skupu su pored predstavnika senćanskog narodnooslobodilačkog odbora uzele učešće i delegacije adanskog, horgoškog, kanjiškog, martonoškog, kao i molskog odbora – ukupno 42 učesnika.⁴ Na početku sednice Nandor Farkaš⁵ je, između ostalog, rekao sledeće:

¹ Opširnije videti u Molnar Tibor: *A zentai Városparancsnokság iratai 1944–1945 – Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945*. Senta–Szeged, 2011, str. 5–21.

² Počev od kraja januara pa do maja 1942. u bosanskohercegovačkom gradu Foči bila je stacionirana vrhovna komanda jugoslovenskog partizanskog pokreta, kao i CK KPJ. Dokument pod nazivom „Fočanski propisi” sastavio je u februaru 1942. jugoslovenski slikar, novinar i političar Moša Pijade (1890–1957), član KPJ od 1920. godine, a on se odnosio na dva važna segmenta: jednim delom na organizaciju partizanskih formacija, a drugim delom na organizaciju narodnooslobodilačkih odbora. *Službeni list Vojvodine*, br. 1, 1945.

³ Pal Katona: *Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti*. Senta, 1979, str. 21. (nadalje: Katona 1979.)

⁵ Nandor Farkaš (Senta, 1920 – ?) pravnik, političar. Studirao je na Mašinskom fakultetu Beogradskog univerziteta, a od jeseni 1941. Univerziteta u Budimpešti. Uhapšen je juna 1943. Juna 1944. je odve-

„...članovi narodnooslobodilačkog odbora ni za trenutak ne smeju zaboraviti da se nalazimo u ratu i da je prvenstveni zadatak pozadine ukazati svu podršku našoj vojsci koja se bori na frontovima. Najveću podršku našoj vojsci daćemo tako, ako ćemo oživeti našu privredu, ako ćemo obraditi svaku stopu zemljišta, ako će proraditi naša industrijska preduzeća. [...] Sada se nalazimo pred ukidanjem Vojne uprave i uvođenjem civilne uprave. Primopredaja vlasti ima se izvršiti do 15. februara 1945...”⁶

Na toj konferenciji je reč uzeo i senčanski komandant mesta Stanko Radulov, koji je rekao sledeće:

„...organi Vojne uprave izvršili su svoj zadatak. Taj zadatak nije bio lak [...] u ovim krajevima rad naročito otežava i nacionalno pitanje. Organi narodne vlasti i ubuduće imaće posvetiti posebnu pažnju pravilnom rešavanju nacionalnog pitanja. Trebaće se svim silama raditi na ostvarivanju bratstva i jedinstva ovdašnjih narodnosti. [...] vojska će inače i nadalje zadržati svoje pozadinske organe [u Senti], i ti organi vojske će izići u susret civilnim vlastima i ukazati im pomoć.”⁷

Nakon toga su izabrani članovi senčanskog Sreskog narodnooslobodilačkog odbora, koji su činile sledeće osobe: Dragin Radivoj, Mesaroš Karolj, Đurković Vlajko, Jajagin Sava, Olajoš Mihalj, Rehak Laslo, Borjanović Mirko, Latinović Rosa, Radulović Stanko, Rekecki Eržebet, Kevago Laslo, Nešić Isa, Kelemen Mačaš, Sedmakov Dušan, Bajić Ilija, Sabo Janoš, Đetvai Mihalj, Rac Vince, Savić Nenad, Sep Ištvan, Šandorov Aleksandar, Kuburić Kajica, Tot Ištvan, Miladinov Dušan, Nedeljkov Paja, Antoci Šandor, Đere Imre, Majlend Ferenc, Kršić Sava i Vajda Jožef.

Nakon toga su članovi među sobom izabrali Izvršni odbor, čiji je predsednik postao Jajagin Sava, potpredsednik Rac Vince, a sekretar Olajoš Mihalj. Dalji članovi Izvršnog odbora postali su Miladinov Dušan, Vajda Jožef, Kršić Sava, Dragin Radivoj, Savić Nenad, Sep Ištvan, Majlend Ferenc i Đere Imre.⁸

Prvu redovnu sednicu Sreski narodnooslobodilački odbor održao je 20. februara 1945, na kojoj su oformljeni pojedini odseci: 1. Odsek za unutrašnje poslove, 2. Odsek za prosvetu, 3. Odsek za poljoprivredu i šumarstvo, 4. Odsek za finansije, 5. Odsek

den u prinudnu radnu službu u Transilvaniju. Kući se vratio novembra 1944. Radio je u senčanskom Sreskom, a potom u subotičkom Okružnom narodnom odboru i partijskom komitetu. Počev od 1952. bio je predsednik Vojvodanskog mađarskog kulturnog saveta. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Od 1953. do 1959. bio je direktor Novosadskog radija, od 1959. do 1962. i od 1967. do 1974. bio je generalni direktor izdavačke kuće „Forum”, potpredsednik Izvršnog veća Vojvodine, član Predsedništva Pokrajinske konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Vojvodine, član Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Srbije i član Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije.

⁶ IAS, F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor. T 1.1.1. Zapisnici sa sednica: zapisnik sa osnivačke sednice od 9. februara 1945. Citira ga Katona 1979, str. 21.

⁷ IAS, F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor. T 1.1.1. Zapisnici sa sednica: zapisnik sa osnivačke sednice od 9. februara 1945. Citira ga Katona 1979, str. 21.

⁸ IAS, F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor. T 1.1.1. Zapisnici sa sednica: zapisnik sa osnivačke sednice od 9. februara 1945. Citira ga Katona 1979, str. 22.

za narodno zdravlje, 6. Odsek za socijalnu politiku, 7. Građevinsko – tehnički odsek, 8. Odsek za trgovinu i zanatstvo.⁹

Na području Senčanskog sreza javile su se poteškoće u organizaciji narodnooslobodilačkih odbora, a posebno su problematične bile ličnosti pojedinih kadrova. Na plenumu senčanskog Sreskog narodnooslobodilačkog odbora koji je održan 18. maja 1945. referent Odseka za trgovinu i zanatstvo Mica Pejin je u vezi problema izrazila sledeću oštru kritiku:

„...Organi naše vlasti treba da budu istiniti, preko njih treba da dođe do izražaja narodna volja, te zato oni koji su verno služili nenarodnim režimima ne mogu danas da predstavljaju narod i da zadovolje zahteve naroda. Državni aparat treba da bude stvoren za narod, treba da se odstrani bezdušni birokratizam, koji ugušuje volju i samoinicijativu naroda. Nekoliko puta je već konstatovano, da sreski odbor ne pomaže dovoljno mesne odbore. To stanje još do sada nije popravljeno. Mi nismo imali dovoljan pregled nad mesnim narodnooslobodilačkim odborima u srezu. Sekretar u St. Kanjiži je bio ljoticćevac, u Horgošu sekretar se u Banatu stavio u službu srpskog fašizma [sic!]. U Adi potpredsednik odbora bio je za vreme okupacije član mađarskog fašističkog odbora. Ti ljudi su se uvukli u odbore i svojim radom samo su bili na štetu narodne vlasti.

Odbor mora da bude politički predstavnik naroda. Ne sme da se dešava kao u Horgošu, da je jedini seljak koji je predsednik odbora okružen činovnicima, birokratskim ljudima koji uživaju podršku kod šovinistički nastrojenih ljudi. Šovinistički odnos prema Mađarima je doveo do toga da zaplašeni mađarski narod ne sme da dolazi na konferencije. Milicija, u koju su se uvukli besposličari, propalice istukli su omladinca – koji je član Sreskog odbora USAOJ-a – zato, što je slučajno izvukao harmoniku kada je bila sahrana žrtava mađarskog fašizma 1941 godine. Ista pojava je i u Molu, 1. maja, kada se slavi dan borbene solidarnosti svih poštenih naroda, narodna milicija je uhapsila oko 15 ljudi, Mađara pod izgovorom da su »tizharcoši« i istukli ih na krvavo, [a] jednom su odgrizli čak i uvo. Ako su ti ljudi krivi, postoji vojni sud, treba [ih] prijaviti i biće kažnjeni, ali samovoljno niko ne može raditi, jer to dovodi do anarhije – i odbor je sve ovo »aminovao«.

[...] Bezbednost za stanovnike uopšte ne postoji. Milicija koja bi trebala da bude zaštitnik naroda, ona stvarno baš suprotno radi. Na salašima dezerterske grupe pljačkaju i ubijaju.

Nije se dovoljno pažnje polagalo prilikom sastavljanja odbora, o nacionalnom sastavu tih odbora. Gotovo u svim mestima su u većini Mađari, a ipak u odborima odnos bio je veći u korist Srba. Naravno da dokle mađarski narod neće biti predstavljen u našim vlastima, neće imati oduševljenja za ovu zemlju. Onda ćemo zavoleti ovu zemlju svim poštenim Mađarima, ako ćemo im dati punu ravnopravnost i prisustvo u našim narodnim vlastima – i onda će voleti ovu zemlju više nego ikoju. Narodnooslobodilačka borba nije samo za srpski narod, već za sve poštene narode, koji žive u našoj zemlji. Te zato treba promeniti u odborima nacionalni sastav.¹⁰

⁹ IAS, F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor. T 1.1. Zapisnici sa sednica: zapisnik sa osnivačke sednice od 20. februara 1945. Citira ga Katona 1979, str. 22-23.

¹⁰ IAS, F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor. T 1. Zapisnik sa plenuma Sreskog narodnooslobodilačkog odbora od 18. maja 1945.

U smislu Opšteg zakona o narodnim odborima iz 1946.¹¹ narodni odbori su bili organi državne vlasti, posredstvom kojih je vlast u administrativno-teritorijalnim jedinicama vršio narod. Narodni odbori bili su birani na opštim, neposrednim i tajnim izborima. Rukovodeći i izvršni organi narodnih odbora bili su Izvršni odbori: članovi izvršnog odbora nalazili su se na čelu pojedinih odseka.

Struktura senčanskog Sreskog narodnog odbora je tokom vremena, a na osnovu iskustava stečenih u praksi – uz uvažavanje važećih pravnih normi – bila izmenjena: 1946. je izvršena fuzija V i VI odseka u Odsek za narodno zdravlje i socijalnu politiku, formirana je Planska komisija i Inspekcija rada.

U smislu Uredbe o osnivanju povereništva i reorganizaciji upravnog aparata Narodnih odbora¹² je 11. novembra 1948. na sednici Izvršnog odbora senčanskog Sreskog narodnog odbora doneta odluka o obrazovanju sledećih organa: 1. Sekretarijat, 2. Planska komisija, 3. Kontrolna komisija, 4. Povereništvo za poljoprivredu, 5. Povereništvo za trgovinu i snabdevanje, 6. Povereništvo za komunalne poslove, 7. Povereništvo za industriju i zanatstvo, 8. Povereništvo za radne odnose, 9. Povereništvo za prosvetu i kulturu, 10. Povereništvo za socijalno staranje, 11. Povereništvo za narodno zdravlje i 12. Povereništvo za lokalni saobraćaj.

Promene u odnosu na strukturu senčanskog Sreskog narodnog odbora koja je ustanovljena novembra 1948. su 1949. i 1951. bile:

- ▶ 13. juna 1949. oformljeno je Povereništvo za javne nabavke;
- ▶ 10. avgusta 1949. oformljeno je Povereništvo za unutrašnje poslove;
- ▶ 20. avgusta 1950. Povereništvo za lokalni saobraćaj se priključuje Povereništvu za komunalne poslove;
- ▶ 20. februara 1951. Povereništvo za prosvetu se reformiše u Savet za prosvetu;
- ▶ 26. marta 1951. zadatke Povereništva za industriju i zanatstvo preuzima Sreska zanatska komora;
- ▶ 29. jula 1951. spajaju se Povereništvo poljoprivrede sa Povereništvom za trgovinu i snabdevanje;
- ▶ 29. jula 1951. spajaju se Povereništvo rada sa Povereništvom za socijalno staranje.

Posle nabrojanih izmena, sredinom 1951. struktura Sreskog narodnog odbora izgledala je ovako: 1. Sekretarijat, 2. Planska komisija, 3. Povereništvo za unutrašnje poslove, 4. Povereništvo za finansije, 5. Povereništvo za javne nabavke, 6. Povereništvo za narodno zdravlje, 7. Povereništvo za rad i socijalno staranje, 8. Povereništvo za komunalne poslove i saobraćaj, 9. Povereništvo za poljoprivredu, trgovinu i snabdevanje, 10. Savet za prosvetu.

Od 1950. je – kao odgovor na socijalistički sistem sovjetskog tipa – u Jugoslaviji postepeno počelo da zaživljava radničko samoupravljanje koncipirano od strane

¹¹ *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 43.

¹² *Službeni glasnik NRS*, 1948. br. 48.

ideologa¹³ KPJ, kao osobena, jugoslovenska forma socijalističkog društvenog uređenja. Osnovni princip novog društveno-ekonomskog modela – nasuprot sovjetskom modelu, koji je zapravo delovao kao „državni kapitalizam” – bio je predaja upravljanja nad preduzećima u ruke radnika, te time razdvajanje upravljanja nad privredom od države. To se u praksi zapravo nikada nije ostvarilo.

Uvođenje radničkog samoupravljanja u preduzeća sa sobom je povuklo i reformu javne uprave: u smislu Opšteg zakona o narodnim odborima¹⁴ narodni odbori su u opštinama i srezovima bili lokalni samoupravni organi državne vlasti. Zakon je ukinuo Izvršne odbore: odluke Narodnih odbora donose se zajednički, na sednicama kompletnog odbora, a izvršnu vlast upražnjavaju saveti. Sreske narodne odbore čine dva veća: Sresko veće i Veće proizvođača. Sresko veće bilo je predstavničko telo svih građana u srezu, dok je Veće proizvođača bilo predstavničko telo zaposlenih delatnika u proizvodnji, transportu i trgovini – stvaralaca dohotka. Ova dva veća su svoje odluke donosila zajednički, na osnovu sporazuma.

Izvršni odbor sreskog narodnog odbora ukinut je na sednici senčanskog Sreskog narodnog odbora koja je održana 30. aprila 1952, a obrazovani su sledeći saveti: 1. Savet za privredu, 2. Savet za komunalne poslove, 3. Savet za narodno zdravlje i socijalnu politiku, 4. Savet za prosvetu i kulturu i 5. Savet za unutrašnje poslove.

Na toj istoj sednici je odlučeno da će u okviru Sreskog narodnog odbora poslove javne uprave obavljati sledeća odeljenja: 1. Odeljenje za privredu, 2. Uprava za budžet, 3. Odeljenje za prosvetu i kulturu, 4. Odeljenje za narodno zdravlje i socijalnu politiku, 5. Odeljenje za komunalne poslove, 6. Sekretarijat i 7. Statistički ured. Na čelu odeljenja su se nalazili načelnici odeljenja.

U smislu Uredbe o organizaciji administracije narodnih odbora srezova¹⁵ na sednici Sreskog narodnog odbora od 6. septembra 1952. oformljeni su sledeći sekretarijati: 1. Sekretarijat Narodnog odbora, 2. Sekretarijat za unutrašnje poslove, 3. Sekretarijat za prosvetu i kulturu, 4. Sekretarijat za socijalnu politiku i zdravstvenu zaštitu, 5. Sekretarijat za privredu, 6. Sekretarijat za komunalne poslove i 7. Vojni odsek.

Na zajedničkoj sednici senčanskog Sreskog narodnog odbora od 18. februara 1953. oformljena je Komisija za izradu Statuta Sreskog narodnog odbora, koja je do 18. jula 1953. sačinila i sreski statut. Nakon odobrenja pokrajinskih organa sreski statut je stupio na snagu 1954. godine. U smislu čl. 6 Statuta Sresko veće je imalo 65, a Veće proizvođača 50 članova, dok je svoje predstavnike u veća – srazmerno broju stanovnika, odnosno broju zaposlenih – delegiralo 12 opština koje su pripadale Senčanskom srezu, te Gradska opština Senta.

¹³ Edvard Kardelj (1910–1979) i Milovan Đilas (1911–1995).

¹⁴ *Službeni list FNRJ*, 1952. br. 22.

¹⁵ *Službeni list FNRJ*, 1952. br. 38.

I. 2. Senčanski Gradski narodni odbor između 1945. i 1955.

Gradski narodnooslobodilački odbor Sente je oformljen 14. februara 1945, pri čemu je njegova teritorijalna nadležnost obuhvatala grad Sentu i naselja Gornji Breg, Kevi, Tornjoš, Dušanovo¹⁶ i Gunaraš^{17, 18}.

Dva poslednja naselja su u nadležnosti senčanskog Gradskog narodnog odbora ostale samo do kraja 1945: na sednici senčanskog Sreskog narodnog odbora koja je održana 23. decembra 1945. prihvaćena je inicijativa viših organa, u smislu koje je Dušanovo trebalo da bude pripojeno Čantaviru, a Gunaraš Bačkoj Topoli. Kao obrazloženje je navedeno sledeće:

„Obadva naselja su više vezana za Bačku Topolu i za Čantavir, a preko Čantavira za Suboticu, nego za Sentu, i ekonomski gravitiraju tamo. Naselje Dušanovo udaljeno je od Sente 26 km, a od Čantavira [samo] 1 km. Uopšte besmislica je i nadalje ostaviti tak[v]o stanje, jer ti ljudi 26 km puta moraju prevaliti, da bi mogli isplatiti npr. porez. Senčanski Gunaraš udaljen je 32 km od Sente, a od Bačke Topole 10 km. Nikada neće stanovnici Gunaraša više gravitirati i ekonomski i kulturno Senti, nego B. Topoli.”¹⁹

Na toj istoj sednici je doneta i odluka o tome da postoji potreba za formiranjem lokalnih, seoskih narodnih odbora.

Konačna odluka o priključenju dva pomenuta naselja doneta je na sednici Izvršnog odbora Gradskog narodnog odbora Sente, kada je odlučeno o razgraničenju. Na toj istoj sednici je primljena k znanju i činjenica o oformljenju Mesnog narodnog odbora u Keviju, koji je, međutim, stvarno započeo sa radom tek 31. marta 1947.

Gradski narodnooslobodilački odbor Sente koji je oformljen 14. februara 1945. imao je 24 člana, a činili su ga: Mirko Lolin, Dušan Vitković, Levai Mihalj, Radivoj Dragin, Božo Vučurović, Rac Vince, Uroš Popović, Molnar Č. Janoš, Aleksandar Stojkov, Radivoj Babin, Sep Ištvan, Takač Janoš, Slavko Vukov, supruga Molnar Petera, Đetvai Andraš, Milorad Babin, Danilo Branovački, Olai Antal, Matuz Peter, Isa Pejcin, Molnar G. Jožef, Ač Jožef, Đurčik Florijan i Olajoš Vince.

Članovi dvanaestočlanog izvršnog odbora bili su: Isa Nešić kao predsednik, Mesa-roš Karolj kao potpredsednik, Stevan Bogdanović kao potpredsednik, Dušan Milićev kao sekretar, Isa Kečan kao šef Odeljenja za unutrašnje poslove, Sabo Ferenc kao šef Odeljenja za prosvetu, Mate Josimović kao šef Odeljenja za poljoprivredu, Lazar Rakić kao šef Odeljenja za finansije, Đetvai Gabor kao šef Odeljenja za socijalnu politiku, ing. Kočiš Nandor kao šef Građevninsko-tehničkog odeljenja i Toldi Iles kao šef Odeljenja za trgovinu, industriju i zanatstvo.²⁰

Struktura Gradskog narodnooslobodilačkog odbora Sente je 21. marta 1945. izgledala ovako: I Predsedništvo, II Odeljenje za unutrašnje poslove kojem su pripadali Narodna milicija i Odsek za saobraćaj, III Odeljenje za prosvetu, IV Odeljenje za

¹⁶ Naseobina je zvana Dušanovo već od 1945.

¹⁷ Originalni dokument sadrži ovaj naziv.

¹⁸ IAS, F. 121 Narodni odbor opštine Senta. T 1.2. Zapisnik.

¹⁹ IAS, F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor. T 1.1. Zapisnik.

²⁰ IAS, F. 121 Narodni odbor opštine Senta. T 1.2. Zapisnik.

poljoprivredu, V Odeljenje za finansije kojem su pripadali sekcija za računovodstvo, sekcija za katastar, poreska sekcija finansijska straža i ubirači pijačne mestarine, VI Odeljenje za narodno zdravlje sa Gradskom javnom bolnicom, VII Odeljenje za socijalno staranje sa sekcijom za stanove, VIII Odeljenje za građevine i tehniku, IX Odeljenje za trgovinu i industriju sa popisivačima i sekcijom za snabdevanje.

Prvog januara 1946. iz organizacione strukture Gradskog narodnog odbora izdvaja se Odeljenje za unutrašnje poslove i stavlja u nadležnost Ministarstva za unutrašnje poslove.

U smislu Opšteg zakona o narodnim odborima²¹ je na sednici Gradskog narodnog odbora oformljeno Opšte odeljenje.

U okviru senčanskog Gradskog narodnog odbora su 8. decembra 1947. delovali sledeći odseci: 1. Odsek za privredu, trgovinu i snabdevanje, 2. Odsek za finansije, 3. Građevinski odsek i odsek za saobraćaj, 4. Odsek za prosvetu, 5. Odsek za poljoprivredu i šumarstvo, 6. Odsek za rad i radne odnose, 7. Odsek za komunalne poslove, 8. Odsek za socijalnu politiku i narodno zdravlje.

Pored navedenih odseka Gradski narodni odbor imao je i Plansku komisiju.

Shodno odredbama Opšteg zakona o narodnim odborima²², te uz uvažavanje odredbi Zakona o sprovođenju reorganizacije narodnih odbora²³ ukinut je rad Izvršnog odbora. U smislu Zakona o narodnim odborima gradova i gradskih opština²⁴ je na sednici od 3. septembra 1952. formirano pet sekretarijata: 1. Sekretarijat narodnog odbora, 2. Sekretarijat za privredu, 3. Sekretarijat za komunalne poslove, 4. Sekretarijat za socijalni rad i zdravstvenu zaštitu i 5. Sekretarijat za prosvetu i kulturu.

Na sednici Narodnog odbora grada Sente koja je održana 29. jula 1953. usvojen je Statut narodnog odbora grada.

II. OGRANIČENJE BIRAČKOG PRAVA U JUGOSLAVIJI POVEZANOG SA USTAVOTVORNOM SKUPŠTINOM IZ 1945.

Jedanaestog novembra 1945. širom Jugoslavije su održani odlučujući, izbori za Ustavotvornu skupštinu sprovedeni na nivou države, koji su – pojednostavljeno rečeno – odlučivali o tome hoće li oblik državnog uređenja biti monarhija ili republika.

Nakon nemačkog šestoaprilskog napada na Jugoslaviju jugoslovenski kralj Petar II i njegova vlada su emigrirali u London, te je tako država ostala bez političkog rukovodstva. Jugoslovenska kraljevska vojska je 17. aprila 1941. potpisala bezuslovnu kapitulaciju. Pukovnik jugoslovenske kraljevske vojske Dragoljub Mihailović²⁵ je odbio predaju i sa svojim odredom se povukao na Ravnu Goru²⁶ u cilju pripreme ustanka protiv okupatora.

²¹ *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 43.

²² *Službeni list FNRJ*, 1952. br. 22.

²³ *Službeni glasnik NRS*, 1952. br. 15.

²⁴ *Službeni glasnik NRS*, 1952. br. 29.

²⁵ Mihailović, Dragoljub (Ivanjica, 1893 – Beograd, 1946) general jugoslovenske kraljevske vojske, načelnik generalštaba Jugoslovenske vojske u otadžbini, počev od januara 1942. jugoslovenski ministar vojske. OZNA ga je uhvatila 1946. U krivičnom procesu koji je protiv njega vođen je osuđen na smrt i pogubljen.

²⁶ Visoravan u Srbiji na planini Suvobor.

U leto 1941. godine – nakon napada nemačkih oružanih snaga na Sovjetski Savez – širom države je izbio ustanak predvođen od strane jugoslovenskih komunista, na čije je čelo dospelo Josip Broz Tito.

Narodnooslobodilački pokret kojim je upravljao Tito imao je potrebu za političkim legitimitetom. Zarad političke afirmacije opravdanosti sopstvenog postojanja 26. novembra je u bosanskom gradu Bihaću osnovano Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije – uobičajenim imenom AVNOJ – kao najviši reprezentativni organ narodnooslobodilačkog pokreta.

Dvadeset devetog novembra 1943. u bosanskom gradiću Jajcu AVNOJ je održao svoje drugo zasjedanje, na kojem su donete sledeće važne odluke:

- ▶ AVNOJ se konstituisao kao zakonodavno i izvršno predstavničko telo;
- ▶ oformljen je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao narodna revolucionarna vlada na čijem je čelu stajao Tito;
- ▶ kraljevska vlada u emigraciji je lišena reprezentativnog prava;
- ▶ kralju Petru II je zabranjen povratak u zemlju;
- ▶ nakon završetka rata narod će odlučiti o tome hoće li država biti monarhija ili republika;
- ▶ iskazana je namera o tome da Jugoslavija bude uspostavljena na demokratskim osnovama, kao zajednica ravnopravnih naroda.

Na pritisak saveznika, koje je najmarkantnije reprezentovao engleski premijer Čerčil, zainteresovane strane u razrešenju jugoslovenskog pitanja su između 14. i 16. juna 1944. održale pregovore na ostrvu Visu. Na pregovorima je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije predstavljao Tito, dok je kraljevsku vladu u izbeglištvu reprezentovao njen premijer Ivan Šubašić. Šubašić je bio hrvatski političar jugoslovenske orijentacije, koji je u periodu između 1939. i 1941. bio imenovan ban banovine Hrvatske koja je postojala u okviru Kraljevine Jugoslavije.

U smislu ovog sporazuma kraljevska vlada je priznala narodnooslobodilački pokret pod rukovodstvom komunista. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije se zauzvrat saglasio s tim da će se odluka o državnom ustrojstvu Jugoslavije doneti tek nakon završetka rata.

Jedinice sovjetske Crvene armije i narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije su sredinom oktobra 1944. zauzele područje Banata i Bačke.

Na ponovo zaposednutim teritorijama su oformljeni narodnooslobodilački odbori koji su sebi prigrabili vlast. Narodnooslobodilački odbori su bili osobeni, revolucionarni organi narodne vlasti, koji su vršili ulogu državne vlasti.

Narodnooslobodilački odbori su već od prvog dana svog delovanja formirali svoje oružane formacije – tzv. Narodnu stražu – koja je korišćena radi održavanja javnog reda i sprovođenja mera donetih posredstvom narodnih odbora.

Najviše jugoslovensko rukovodstvo je 17. oktobra 1944. donelo odluku u smislu koje je na teritoriji Banata, Bačke i Baranje – sa privremenim karakterom, no najdalje do završetka rata – uvedena vojna uprava. Zvaničan zadatak vojne uprave predstavljala je „normalizacija” stanja na ovim prostorima. Jugoslovenska vojna uprava je počela

sa radom 20. oktobra 1944. To je praktično značilo da su vojni organi na području svoje nadležnosti raspolagali neograničenom vlašću.

Period vojne uprave komunistička vlast je iskoristila za to da se obračuna sa svojim stvarnim ili pretpostavljenim političkim, ideološkim i klasnim neprijateljima, bez obzira na njihovu nacionalnu ili konfesionalnu pripadnost.

U ovom periodu je pored masovne likvidacije osoba proglašanih za „ratne zločince” red došao i na proterivanje mađarskog stanovništva iz Šajkaške, internaciju i zatvaranje preostalih Nemaca i delimično Mađara u koncentracione logore, mobilizaciju mađarskih muškaraca u radnu službu, odnosno prisilno regrutovanje u partizansku armiju. Većina bukovinskih Sikuljaca koji su u Bačku naseljeni tokom 1941. je zbog naredbe o evakuaciji morala da ode.

Vojna uprava je funkcionisala do 15. februara 1945.

U smislu sporazuma koji je sklopljen na ostrvu Vis 7. marta 1945. je – još pre završetka rata – formirana mešovita prelazna vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Tito je postao premijer nove vlade, zamenik premijera bio je građanski političar srpske nacionalnosti Milan Grol, dok je funkciju ministra inostranih poslova pak dobio Ivan Šubašić. Građanski političari su – jednim delom usled onemogućavanja njihovog rada, a drugim delom usled stanja diktature koje je vladalo u državi – počev od avgusta 1945. postepeno istupili iz privremene vlade. Mandat privremene vlade je glasio do 11. novembra 1945. – do izbora za Ustavotvornu skupštinu.

Drugi svetski rat je na teritoriji Jugoslavije završen 15. maja 1945.

Nakon rata nastupio je period konsolidacije države. Jugoslovenski komunisti su pod rukovodstvom harizmatičnog Tita u potpunosti držali vojsku i policiju pod svojim uticajem. Njihov je interes bio da se što pre dočepaju i kompletnog političkog i privrednog upravljanja državom. U tom duhu je AVNOJ u periodu od 7. do 10. avgusta 1945. održao svoje treće zasedanje, na kojem je sebe proglasio za privremenu nacionalnu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije.

Priprema izbora za Ustavotvornu skupštinu bila je najvažniji zadatak privremene nacionalne skupštine. U tom je cilju 10. avgusta 1945. donet zakon o biračkim spiskovima.²⁷

Potreba za sastavljanjem spiska koji je pomenut u članu 1 Zakona bila je potrebna zarad kontrole biračkog prava jugoslovenskih državljana na predstojećim izborima. Zakon je sastavljanje spiska za dato naselje poverio mesnom narodnom odboru.

Shodno članu 3 Zakona, biračkim pravom je raspolagala svaka muška i ženska osoba koja je navršila osamnaestu godinu života, pripadnici Jugoslovenske Armije, kao i svi bivši članovi narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bez obzira na njihov uzrast. To je predstavljalo značajan demokratski iskorak, pošto u kraljevskoj Jugoslaviji žene, oficiri i vojnici u službi nisu imali pravo glasa.

Član 4 Zakona je određivao od koga se oduzima biračko pravo. Biračko pravo nisu imali:

- ▶ ministri koji su bili članovi vlade u periodu između 6. januara 1929. i 5. februara 1939. Izuzetak su predstavljali oni koji su se istakli u borbi protiv okupatora;

²⁷ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 59.

- ▶ svi članovi okupacionih vojnih formacija i njihovi domaći pomagači koji su se trajno i aktivno borili protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno Jugoslovenske Armije i Jugoslaviji savezničkih armija;
- ▶ članovi Kulturbunda, članovi italijanskih fašističkih organizacija i članovi njihovih porodica, ukoliko nisu bili u stanju da dokažu da su učestvovali u antifašističkoj i narodnooslobodilačkoj borbi;
- ▶ osobe koje su bile aktivni rukovodioci ili istaknuti članovi ustaških, četničkih, Nedićevih i Ljotićevih formacija, Bele i Plave garde, ili drugih sličnih kvislinških organizacija i grupa u državi ili inostranstvu koje su saradivale sa okupatorima i njihovim pomagačima, kao i onim osobama koje su vršile sličnu delatnost;
- ▶ osobe koje su obavljale političku ili policijsku službu kod okupatora ili kvislinga;
- ▶ osobe koje su dobrovoljno i samoinicijativno u cilju potpomaganja neprijatelja stavile istom na raspolaganje svoja vojna i privredna sredstva;
- ▶ osobe koje su na osnovu sudske presude izgubile svoju građansku čast, odnosno politička ili građanska prava u periodu na koji se presuda odnosi;
- ▶ osobe pod starateljstvom.

Zakon je propisivao da se odredbe nabrojane pod stavkama 2 – 7 ne primenjuju na osobe za koje se ispostavi da su učestvovali u pomenutim organizacijama ili vojnim formacijama pod prinudom, ili samo figurativno, sa ciljem da okupatorima i njihovim pomagačima nanesu štetu, kao i u slučajevima onih osoba koje su se priključile narodnooslobodilačkom pokretu ili ga pomagale.

Vlade republika-članica su u saglasju sa saveznom vladom precizno odredile koje organizacije, ustanove i grupe spadaju među one koje su navedene u tačkama 2 – 4 člana 4 Zakona.

I iz ovih stavki Zakona se vidi da komunistička vlast prilikom definisanja neprijatelja nije pravila razliku među nacijama.

Član 5 zakona govori o tome da su birači zavedeni u birački spisak u mestu stalnog boravišta, te da njihovo biračko pravo mogu ostvariti samo u mestu stalnog prebivališta.

U birački spisak su u odnosu na pojedine osobe uvršteni sledeći podaci: prezime i ime, ime oca, mesto i datum rođenja, pismenost, adresa i nacionalnost.

U okviru sreskih i gradskih narodnih odbora oformljene su komisije, čiji je zadatak bio da kontrolišu i ratifikuju birački spisak koji su sastavili mesni narodni odbori. Pored toga, oni su u prvom stepenu odlučivali i po žalbama. Članovi komisije bili su sudija sreskog suda, član sreskog narodnog odbora i član onog mesnog narodnog odbora na čiju se teritorijalnost spisak odnosio. U pojedinim srezovima bilo je oformljeno onoliko komisija koliko je mesnih narodnih odbora pripadalo odnosnom srezu.

U smislu čl. 17 Zakona osobe koje su bile izostavljene ili neevidentirane imale su mogućnost podnošenja žalbe, koju je komisija koja se bavila biračkim spiskom trebala da oceni u roku od 5 dana. Apelacija protiv odluke komisije mogla se podneti Sreskom narodnom odboru, koji je na raspolaganju imao 5 dana za donošenje odluke.

Mesni narodni odbori su nakon stupanja Zakona na snagu imali 20 dana da sastave primarne biračke spiskove.

U smislu čl. 4 Zakona o biračkim spiskovima narodna vlada Srbije je 23. avgusta 1945. donela odluku o tome koje će te organizacije – koje su delovale tokom rata – biti proglašene za neprijateljske.²⁸ To je bilo potrebno zbog toga da bi se znalo od koga se biračko pravo može oduzeti.

Iz odluke se nedvosmisleno ispostavlja da su pored nemačkih i mađarskih organizacija „na tapet” dospele i organizacije drugih nacija: sa hrvatske strane ustaške organizacije i oružane formacije, kao i domobrani – hrvatsko domobranstvo, a sa srpske strane Ljotičevske i Nedićevske oružane formacije, četnici Draže Mihajlovića, kao i organizacije i oružane formacije Albanaca i Muslimana koje su saradivale sa okupatorima.

Na teritoriji Vojvodine neprijateljskim su proglašene sledeće mađarske organizacije:

- ▶ Partija strelastih krstova;
- ▶ Imredijevska Partija mađarske obnove;
- ▶ Turanski lovci;
- ▶ Vojvođanski mađarski opšteprosvetni savez;
- ▶ Banatski mađarski opšteprosvetni savez.

Nakon pojavljivanja ove odluke širom države je u svim naseljima – pa tako i u Bačkoj i Banatu – na mitinzima raspravljano o tome kome ne pripada biračko pravo, odnosno od koga će ono biti oduzeto.

Novosadski *Magyar Szó* – koji je tada već zvanično bio dnevni list na mađarskom jeziku Narodnog fronta Vojvodine – je 27. septembra 1945. objavio sledeću reportažu iz banatskog Potisja:

„U svim mestima Novokneževačkog sreza održane su masovne konferencije, na kojima je raspravljano o izborima i zakonu o biračkom pravu. Stanovništvo se na konferencijama pojavilo u lepom broju, što najbolje potvrđuje interesovanje širih narodnih slojeva spram izbora koji treba da se održe u bliskoj budućnosti. Narod je iskazao gotovost da svojim glasom ojača poverenje položeno u narodnu vlast i Narodni front. Naročito je bilo veliko zadovoljstvo stanovništva na konferencijama prilikom raspravljanja o biračkim spiskovima, kada je ustanovljeno da će glasačko pravo biti oduzeto od ekonomskih i političkih saradnika okupatora. Na području novokneževačkog sreza su pred sresku izbornu komisiju izneti slučajevi 164 lica, koja će ustanoviti da li dotični imaju pravo glasanja. Narod je protiv njih podigao tužbu i svi su bili rukovodioci ili aktivni članovi raznih fašističkih organizacija. Narod je u podjednako meri raskrinkao Srbe i Mađare i osudio i one koji su ekonomski saradivali sa okupatorima. U Sanadu je glasačko pravo oduzeto Arsenu Srđiću, čuvaru banjickog logora. U Novom Kneževcu je glasačko pravo oduzeto od sledećih poznatih neprijatelja: Terzin Gruje,

²⁸ Odluka Narodne vlade Srbije o organizacijama koji su u smislu čl. 4. Zakona o biračkim spiskovima oglašene za neprijateljske. *Službeni glasnik Srbije*, 1945. br. 27.

zbog koga je jedan Srbin tokom okupacije dospao u koncentracioni logor u Nemačkoj; Ubori Jaške, koji je kao član nemačke vojne policije učestvovao u mučenju rodoljuba; direktora banke Lasla Papa, organizatora VMOS-a, koji je „crnom knjigom”²⁹ pretio srpskom stanovništvu.

Stanovništvo aktivnim učešćem u radu Narodnog fronta potvrđuje da su narodne mase shvatile svoj zadatak i da koriste svoja demokratska prava.”³⁰

Dnevni list na mađarskom jeziku je u svom broju od 29. septembra 1945. ovako pisao o mitingu Narodnog fronta:

„...na najvećem broju narodnih zborova okupljeni su sami očistili svoje redove od izdajnika, odnosno sami su inicirali brisanje iz biračkog spiska onih koji su za vreme okupacije kao rukovodioci saradivali sa okupatorima.”³¹

Komunistička vlast naročito je u Vojvodini proredila broj onih birača koji su – potencijalno – svoj glas mogli da daju građanskoj opciji. I iz ovoga se vidi da konačni rezultat izbora nije bio prepušten slučaju. Naime:

- ▶ teritoriju Jugoslavije je u jesen 1944. bežeći ispred Crvene armije – prema procenama – napustilo 150 000 Nemaca i 40 000 Mađara;
- ▶ Nemci koji su ostali ovde su u jesen 1944. internirani u logore uz oduzimanje svih građanskih prava;
- ▶ Gro u mađarsko domobranstvo mobilisanih i u ratno zarobljeništvo dospelih muškaraca iz Bačke još nije mogao da se vrati kući, ali u smislu donetog zakona ni inače nije mogao da raspolaže biračkim pravom;
- ▶ Zakon o biračkim spiskovima je – shodno kontemporarnim jugoslovenskim podacima – to pravo oduzeo od barem 200 000 glasača. Ovaj podatak, međutim, nikako ne odgovara stvarnosti, verovatno je bilo reči o znatno većem broju.

U zakonu je teorijski postojao pravni lek za povraćaj oduzetog biračkog prava. Po pitanju žalbi su – u drugom stepenu – bili nadležni sreski sudovi. Sud je trebao da odmeri kako da odluči na osnovu podnetih dokaza: da li da potvrdi odluku komisije, ili da izvrši povraćaj biračkog prava.

Ispitajmo nekoliko primera iz kontemporarnog arhiva postupaka koji su u vezi sa oduzimanjem biračkog prava vođeni pred senćanskim Sreskim sudom. Iz sudskih spisa se ispostavlja da su dokazi koji su se odnosili na krivicu, a na osnovu kojih je biračko pravo oduzeto, generalno bili „neoborivi”.

²⁹ Pod ovim se verovatno podrazumeva da su bili sastavljeni popisi, evidencije građana srpske i drugih nacionalnosti neloyalnih vlastima, sumnjivih u pogledu vernosti.

³⁰ Narod Novokneževačkog sreza eliminiše iz izbora narodne neprijatelje – A törökkanizsai járás népe kizárja a választásokból a nép ellenségeit. *Magyar Szó*, godina: II, 27. septembar 1945. br. 223, str. 3.

³¹ Narod Vojvodine masovno uzima učešća na zborovima Narodnog fronta – Vajdaság népe tömegesen vesz részt a Népfrent gyűlésein. *Magyar Szó*, godina: II, 29. septembar 1945. br. 225, str. 3.

Dobar primer za ovo je horgoški slučaj, u kojem je biračko pravo oduzeto od brojnih građana sa jednim te istim obrazloženjem: oni su bili učesnici skupa koji je 7. aprila 1941. bio održan u Udruženju zemljoposjednika, na kojem je odlučeno da se u cilju održanja reda u naselju organizuje narodna straža. Kao dokaz je priložen primerak dnevnog lista *Szegedi Új Nemzedék* od 12. aprila 1941, u kojem su detaljno opisana horgoška zbivanja iz 1941.³² Saobrazno reportaži, na inkriminisanom skupu su korporativno učestvovali horgoški vatrogasci. Horgošani su u svojoj odbrani tvrdili da je autor članka i organizator skupa iz aprila 1941. Fodor Gelert – raniji jugoslovenski parlamentarni poslanik – bio taj koji je želeo da nasuprot svojim protivnicima sebi pribavi veći ugled u selu i pred mađarskim vlastima.

Zanimljivost slučaja je u tome što je među onima u listu nabrojanima, navodnim narodnim stražarima – po dosadašnjim istraživanjima – tokom represalija koje su počinjene u jesen 1944. život izgubila samo jedna jedina osoba, a da kasnije vojni sud zbog ovog dela nikoga iz Horgoša nije podvrgao krivičnom postupku. Međutim, kada se povela reč o oduzimanju biračkog prava, ono je oduzeto gotovo od svakoga čije se ime nalazilo u novinama.

Bilo je karakteristično da je oduzimanje biračkog prava – na osnovu karaktera mađarskih organizacija koje su bile proglašene za neprijateljske – posebno nepovoljno pogodilo ionako tanušan sloj mađarske inteligencije.

Povezano sa već pomenutim slučajem, biračko pravo bilo je oduzeto i od penzionisanog horgoškog učitelja Aurela Hosua. Aurel Hosu je uživao veliki ugled u selu. Pored dugotrajne pedagoške delatnosti on je ujedno bio i utemeljivač i komandir dobrovoljnog vatrogasnog društva koje je oformljeno 1913. Njegovu žalbu Sreski sud je odbacio 10. oktobra 1945, te tako on nije mogao da učestvuje na izborima koji su održani mesec dana kasnije. Njegovo biračko pravo sud je vratio tek svojim rešenjem od 8. avgusta 1946, u čijem je obrazloženju napisano sledeće:

„... iz dokaza koje je naveo žalilac moglo se ustanoviti: da imenovani kao zapovednik [dobrovoljne] vatrogasne čete nije pružio nikakvu pomoć mađarskoj okupacionoj vojsci i dobrovoljna vatrogasna četa, kao jedna socijalna ustanova nema nikakvog političkog karaktera, da imenovani još je 1936. penzionisan, te kao takav nije mogao učiti decu u fašističkom duhu.”³³

U jesen 1944. su kao žrtve represalija koje su izvršene od strane Titovih partizana pali brojni vojvođanski sveštenici i duhovnici. Teror koji je izvršen protiv njih – istina, već u blažem obliku, pošto im život nije bio u opasnosti – nastavio se i u vezi izbora.

Biračko pravo je oduzeto i od velečasnog Jenea Fabrija, senčanskog župnika, pošto je po optužbama aprila 1941. on bio časnik senčanskih „nemzetera”. Velečasni Fabri

³² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1435/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Horgoša Ferenc Nemeta. Priložen jedan broj lista *Szegedi Új Nemzedék* god. XXIV br. 82.

³³ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1308/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Horgoša Aurela Hosua.

je u podnetoj žalbi opisao da nije bio časnik „nemzetera” i da je svojom aktivnošću iz aprila 1941. delovao na smirivanju napetosti i pružanju pomoći srpskim sugrađanima koji su dospeli u nevolju. Sud je i u njegovom slučaju pozitivnu odluku doneo tek 10. avgusta 1946. Po objašnjenju suda „pošto su se optužbe, zbog kojih je onomad od njega biračko pravo oduzeto, ispostavile kao neistinite.”³⁴

Biračko je pravo od drugog senčanskog župnika, velečasnog Bele Pečija, bilo oduzeto pod optužbom da je „u svojim propovedima podsticao narod na istrebljivanje Srba.” Velečasni Peči je u svojoj žalbi dokazao da se u svojim propovedima nikada nije bavio politikom već samo verom, kao i da je propovedao o ljubavi među ljudima. Istakao je da je između 1941. i 1944. pomagao svojim sugrađanima srpske nacionalnosti svugde gde je uzmogao. Poimenično je pomenuo one kojima je pomogao, a za potvrdu svojih navoda je kao svedoke imenovao građane srpske nacionalnosti i senčanske zavičajnosti. Uprkos svemu tome svoje biračko pravo nije povratio ni 1946.³⁵

Biračko pravo je od senčanskog trgovca Andraša Feldija oduzeto zbog toga što je okvalifikovan za istaknutog člana Partije strelastih krstova. Sud je ovu činjenicu ustanovio na osnovu fotografije koja je načinjena krajem 1942, prilikom posete Ferencu Salašija Senti: na večeri Feldi je sedeo neposredno uz Salašija.³⁶

Biračko pravo je oduzeto i od horgošskog apotekara i vinogradara Bele Tihija, pod optužbom da je „uz pomoć okupacione vlasti bio eksploatator radnog naroda”. Apotekar Tihij je uz svoju žalbu priložio izjave trojice najviše rangiranih službenika horgošskog Narodnog odbora – predsednika, sekretara i referenta za unutrašnje poslove – u kojima oni izjavljaju da nemaju saznanja o tome da je apotekar bio eksploatator naroda, iako su oni potpisali odluku koja se odnosila na to. Uprkos tome Bela Tihij je tek u drugom krugu, avgusta 1946, dobio nazad svoje biračko pravo.³⁷

U imenik koji je objavljen 14. septembra 1945, a na kojem su stajala imena Senčana koji su izostavljeni sa biračkog spiska, dospao je i uvaženi senčanski apotekar dr Boldižar Banfi. Apotekar je sreskoj komisiji za sastavljanje biračkog spiska podneo pismenu žalbu datiranu 17. septembra, u kojoj je odbacio optužbe na osnovu kojih su ga izostavili sa biračkog spiska. Optužbe su se prvenstveno odnosile na njegovo držanje koje je ispoljio između 1941. i 1944, za vreme tzv. „mađarskih vremena”, zbog kojeg vlasti nisu inicirale krivični postupak protiv njega. Njegovu žalbu, međutim, sud je još tog istog dana odbacio.

On se u drugom stepenu svojom apelacijom datiranom 28. septembra obratio senčanskom Sreskom narodnom sudu. Sud je o predmetu raspravljao 13. oktobra 1945. i odbacio žalbu.

³⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1317/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Sente Jenea Fabrija.

³⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1329/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Sente Bele Pečija.

³⁶ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1318/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Sente Andraša Feldija.

³⁷ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1427/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Horgoša Bele Tihija.

Apotekar Banfi ni 1946. nije mogao da dobije nazad svoje biračko pravo. Shodno odluci Predsedništva Gradskog narodnog odbora br. 17645/1945 datiranom 27. septembra 1946. „on se svojim dosadašnjim radom nije opravdao kako bi odbor promenio svoje prvobitno mišljenje o njemu”.³⁸

Među svim ispitanim slučajevima oduzimanja biračkog prava možda je najosobeniji slučaj Margit Čanji, stanovnice Ade. Radilo se o jednoj mladoj, talentovanoj recitatorki, koja je po optužbama „stala u službu propagande okupatora time što je kao poznata i talentovana recitatorka [svojim nastupima] širila fašističke ideje okupatora, u koje se uživala tako da je i plakala.”³⁹ Mislim da nije potrebno posebno objašnjavati ovakvo gledište.

Tokom izborne kampanje komunistička vlast je nastojala da po mogućstvu najsnažnije onemogući jugoslovensku građansku struju, a kao posledica toga ona nije ni krenula na izbore, pozivajući i svoje pristalice na bojkot.

Atmosfera predizborne kampanje u Potisju dobro ilustruje članak koji je ugledao svetlost dana u novosadskom *Magyar Szó*-u 16. oktobra 1945:

„U nedelju je u ranim večernjim satima u Senti u Velikoj sali Gradske kuće održan izborni miting, na kojem se zbila ogromna masa. Izvan dupke pune sale stajale su stotine ljudi koji su bili istisnuti, a koji su se nadali da će moći da budu učesnici zdušne manifestacije bez presedana. Mase starih i mladih, žena i omladine, tiskale su se uzajamno stešnjene, skandirajući sa sve većim oduševljenjem. U toj atmosferi skup je otvorio Radivoj Dragin, jedan od kandidata za senčanskog gradskog narodnog poslanika, nakon čijih je uvodnih reči u ime armije govorio major Dejan Ivačković, a povodom toga što je pre godinu dana Jugoslovenska armija ušla u Sentu.

Nakon toga je govorio glavni besednik narodnog zbora, zamenik kandidata za narodnog poslanika Mihalj Taboroši. U svom uvodu on se bavio pripremama za izbore, te je prešao na rad reakcije:

– Reakcija se ne zadovoljava time što pokušava da na političkom planu stvori zbrku – rekao je on – već pokušava da na privrednom planu oteža rad na izgradnji države. Sabotažom, špekulacijom, crnoberzijanstvom i širenjem zlonamernih glasina ovi elementi nastoje da stvore zbrku i iz nje pribave i bespravne materijalne prednosti. Ranije su se zadovoljavali time što su pokušali da razaraju spolja, a u poslednje vreme se, međutim, uvlače u Narodni front i žele da rastrojavaju iznutra. Potrebno je, dakle, da sa potrebnom predostrožnošću pazimo na sopstvene redove i da se brižljivo čuvamo od svakog rastrojavanja.

– Reakcija neprestano govori o greškama. Mi ne poričemo [da] greške postoje koje je potrebno ispraviti, ali ako govorimo o greškama, tada treba da prozborimo i o uspesima značajnim za celu državu. Da govorimo i o tome da su zemljoradnici

³⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1340/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnika Sente dr Boldžara Banfija.

³⁹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1828/1945 – Predmet oduzimanja biračkog prava od stanovnice Ade Margite Čanji.

Vojvodine obradili zemlju i tada kada su se na razdaljini od jedva nekoliko kilometara još vodile borbe. Od tada je u zemlji izgrađeno više hiljada kilometara željezničke pruge, sagradili smo i više stotina mostova, doveli smo u red puteve, kako bismo i time omogućili povezivanje i snabdevanje pojedinih delova zemlje, kako bismo namirnicama snabdeli one krajeve čije stanovništvo treba spasiti smrti od gladi. Potpuni rezultat još nismo postigli, no ja verujem da će uskoro uspeti i to. Narod se udružio, a u ovom radu se iskazuje ogromna snaga naroda. Na snazi naroda mi temeljimo državu i rad na izgradnji.

– U Senti se u poslednje vreme usled pogrešnog razumevanja ideje bratsva i jednakosti prave proporcije i neophodne službene funkcije u javnoj administraciji i rukovodstvima aktiva dele prema brojčanom odnosu stanovništva i određenom brojčanom ključu. To ne čini bratstvo. Ne treba praviti proporcije i tražiti ključeve, jer to već samo po sebi stvara određene protivrečnosti, već je potrebno da se afirmiše svako ko to zavređuje, bez obzira na nacionalnost. Cilj je da stanovništvo u potpunosti sraste, da bratstvo i jednakost ne budu samo fraze, jer Mađarstvo danas ovde u Vojvodini može da uživa takvu slobodu kao nikada pre, o kulturnom odgoju Mađarstva brinu mađarske škole, udruženja, mađarski listovi i skupovi.

Govornik je nakon toga objasnio značaj izbora, kao i to zbog čega je važno baš to da Mađari stoprocentno daju svoje glasove. Narod Vojvodine ne glasa sada, on je svoj glas dao već onda kada je takoreći noćima orao zemlju, pod vatrom borbi koje su se odvijale na nekoliko kilometara odavde. Izbori znače samo demonstraciju na kojoj će stanovništvo iskazati svoj stav i upravo u ovom ispoljavanju mišljenja Mađarstvo treba da glasa do poslednjeg čoveka. Time postaje moguće da jednom za svagda sahranimo one reakcionare koji se još nadaju i podmuklim radom pokušavaju da podele narod Vojvodine.

Govoreći o pitanju seljaštva, on je sa zadovoljstvom konstatovao da seljaštvo i zemljoradnici u Vojvodini u punoj meri učestvuju u radu. Polet sa kojim oni u ovako teškim okolnostima obavljaju rad na oranju, setvi, žetvi i isporuci žita zarad snabdevanja onih koji gladuju pokazuje da su i zemljoradnici zauzeli svoj stav i da svim srcem i dušom stoje uz nas. Upravo ta volja da održimo ovaj sistem i unutrašnje uređenje čini potrebnim da odaberemo republičko državno ustrojstvo umesto kraljevine, jer samo republika omogućava afirmaciju duha bratstva, ravnopravnosti i slobode.

Reči govornika masa je pratila sa velikim oduševljenjem i često ga je prekidala oštro izraženim skandiranjem. Naredni govornik, major Feđa, svoj je govor započeo time što je slušaocima oslovio dragom srpskom i mađarskom braćom, što je pozdravljeno bučnim oduševljenjem koje je potrajalo minutima. Masi se na mađarskom jeziku obratio vojnik Laslo Tenji, a potom je predsednik grada i kandidat za poslanika Sente Rac Vince takođe na mađarskom jeziku govorio o značaju izbora. Na kraju je sekretar mesnog odbora Jožef Nađ predstavio kratke biografije kandidata.⁴⁰

O predizbornoj kampanji još samo toliko da je izborna tišina bila nepoznat pojam: na dan pre glasanja *Magyar Szó* je na svojoj naslovnoj strani objavio sledeći napis:

⁴⁰ Besprimerno zdušni masovni zbor birača naroda Sente – Szentá népének példátlanul lelkes választói tömeggyűlése. *Magyar Szó*, godina: II, 16. oktobar 1945. br. 240, str. 3.

„Potpredsednik privremene Savezne narodne skupštine Moša Pijade je održao konferenciju za štampu sa predstavnicima domaće i inostrane štampe. On je saopštio da u Jugoslaviji nakon preispitivanja prijavljenih prigovora u biračkom spisku postoji ukupno 8 178 958 birača, a da je iz biračkog spiska brisano 199 883 glasača, što iznosi 2,4 procenta. Mesec dana ranije, kada je birački spisak zaključen, broj izbrisanih lica iznosio je 253 108, što odgovara iznosu od 3,09 procenata. Sudska kontrola je ovaj broj u znatnoj meri smanjila. Dok je u drugim delovima Srbije broj brisanih osoba iznosio 2,4 procenta, u Vojvodini je bilo potrebe za brisanjem tek 1,3 procenta.

Savezna skupština ima 348 članova, a na izborima je nominovano 738 kandidata u celoj Jugoslaviji. Svi kandidati su članovi Narodnog fronta, no na mnogo mesta teče nadmetanje između kandidata, pa je zbog toga na pojedinim mestima potrebno postaviti 3, 4, te štaviše i 5 glasačkih kutija. Među kandidatima su zastupljene sve partije koje participiraju u Narodnom frontu. Kandidature, međutim, nisu ustrojene prema proporcijama i brojčanoj snazi partija, već tako kako bi mogli da budu izabrani najpodesniji ljudi i kandidovani za poslanike. To je razlog tome što u vanredno velikom broju među kandidatima ima i takvih koji ne pripadaju nijednoj partiji.

Odsustvo opozicije na izborima potpredsednik nacionalne skupštine objasnio je time što je glavni uzrok ovome slabost opozicije. Ona ne učestvuje na izborima jer je isuviše slaba da bi mogla da igra ma kakvu ulogu u našem političkom životu.

Rasulo partija nije nastupilo u ratu, već to predstavlja jedan kontinuiran proces od diktature 6. januara 1929, tokom kojeg su se partije raspale.

Moša Pijade je o pokretu Milana Grola otkrio to da je više članova partijskog rukovodstva otvoreno saradivalo sa Nemicima, a drugi pak sa organizacijom Draže Mihajlovića. Sekretar partije je umro od srčanog udara kada je na dogovoru sa Dražom Mihajlovićem saznao da je Crvena armija stigla do Dunava. Većina članova Demokratske stranke je inače i nakon istupanja Milana Grola ostala u frontu, u njemu igra značajnu ulogu i dobija kandidature.

Nije, dakle, moguće govoriti o opozicionim partijama, već samo o grupicama koje još uvek žive u prošlosti i žude za prošlošću.

– Nasuprot tome Narodni front je živuća stvarnost – rekao je potpredsednik nacionalne skupštine – koja svojom političkom organizacijom obuhvata celokupan narod. To nije veštačka krparija, spontano se dogodilo da su se sve narodne snage udružile u borbi protiv fašizma. Vezu naroda sa frontom najbolje su pokazale velike mase na skupovima koji su održani tokom priprema za izbore.

Prema tome, nedeljni izbori biće neophodni izraz raspoloženja naroda i političke stvarnosti. To ni u kom slučaju ne bi izmenilo čak ni to ako bi i takozvana opozicija nastupila na izborima.⁴¹

Izbori su – usled velike nepismenosti – sprovedeni uz pomoć gumenih kuglica. Kuglice su bile od gume zbog toga da se ne bi čulo kada padnu u glasačku kutiju. Postojala je i tzv. „ćorava kutija“⁴² – u nju su stavljali kuglice oni koji nisu želeli da glasaju za Narodni front, odnosno za komuniste.

⁴¹ Glasajte za listu Narodnog fronta na čijem se čelu nalazi drug Tito – Szavazzatok a Népfrent listájára, amelynek élén Tito marsall áll. *Magyar Szó*, godina: II, 10. novembar 1945. br. 261, str.

⁴² Pežorativni naziv.

O tehničkim detaljima izbora svoje čitaoce *Magyar Szó* je 10. novembra izveštio:

„Pripreme za nedeljne izbore su okončane. Tokom nedelje veći narodni zborovi nisu održavani nigde, a i manje konferencije su bile ograničene na to da biračima iznova objasne kako treba da izaberu. Mnogima još uvek nije dovoljno jasno kako treba da daju svoj glas. Ponajpre je važno znati da ukoliko neko nije dobio obaveštenje o tome na kojem glasačkom mestu treba da glasa i ukoliko se nije samostalno interesovao u nadležnom uredu gradske kuće to nije razlog da izostane sa glasanja.

Obaveštenja su bila isključivo tehničkog karaktera i nisu sadržavala ništa drugo do toga na kojem glasačkom mestu primalac obaveštenja treba da dâ svoj glas.

Svako ima pravo, štaviše, obavezu da glasa i tada ukoliko nije dobio ovo preliminarno obaveštenje.

U osnovi oglasa je da glasač na osnovu početnog slova svoga imena zna gde je njegovo glasačko mesto. Tu od 7 časova ujutru do 7 časova uveče bez prekida u ma kom periodu dana on može da se prijavi kako bi glasao. Kada se pojavi na glasačkom mestu, on prikazuje svoje obaveštenje, ili objavljuje svoje ime, a u spisku imena se ustanovljava da li on ima glasačko pravo. U isti mah se evidentira i da se on prijavio za glasanje, kako ne bi neko drugi iskoristio njegovo ime. U slučaju da ga u legitimacionoj komisiji niko od članova ne poznaje, on treba da se legitimira ličnom kartom sa fotografijom. Nakon obavljanja ovih formalnosti predsednik mu predaje glasačku kuglicu koju treba držati u stisnutoj šaci desne ruke. Birač najpre svoj glas daje na saveznim izborima. Tu su postavljene tri glasačke kutije. Prva je glasačka kutija zvaničnog kandidata Narodnog fronta. Druga pripada onima koji su takođe na listi Narodnog fronta, ali koji su se zasebno kandidovali. Glasač slobodno može da izabere kojem će kandidatu dati svoj glas. Ovde postavljena treća glasačka kutija je takozvana bezimena glasačka kutija, u koju svoje gumene kuglice ubacuju oni koji ne žele da glasaju za Narodni front. Bezimena glasačka kutija je glasačko mesto reakcionarne opozicije i u nju će glasati samo neprijatelji naroda.

Niko ko želi da živi u slobodi, pravnoj sigurnosti i narodnoj ravnopravnosti ne može da glasa i ne glasa tako što svoju glasačku kuglicu ubacuje u treću glasačku kutiju.

Veoma je važno da svako očuva tajnost glasanja. Svačija je, dakle, obaveza da zatvorenu ruku gurne u sve tri glasačke kutije i svoj otvoreni dlan pokaže tek onda kada je ruku izvukao i iz treće glasačke kutije. Ni u kom slučaju nije dozvoljeno ni najmanjim znakom odavati to da li je neko gumenu lopticu ispustio već u prvoj ili u drugoj glasačkoj kutiji, pošto takvo glasanje narušava čistoću i tajnost glasanja, te će birački odbor takav glas poništiti.

Tajnost glasanja je takvo demokratsko pravo koje nije dozvoljeno povrediti. Onaj koji makar demonstrativno ili iz ma kojeg drugog razloga takvu grešku počini kao da i nije glasao.

Kada je kod saveznih glasačkih kutija glasač završio glasanje, ponovo se javlja predsedniku biračkog odbora od kojeg dobija novu gumenu kuglicu kako bi mogao da glasa i na izborima za Skupštinu naroda. Tada odlazi do grupe glasačkih kutija koja je postavljena na drugom mestu u prostoriji, a gde stoje samo dve glasačke kutije. Jedna

je glasačka kutija okružne liste za Skupštinu naroda, pošto je na izborima za narodni parlament Narodni front sastavio samo jednu okružnu listu kandidata.

Druga glasačka kutija i ovde predstavlja neutralnu glasačku kutiju, glasačku kutiju onih koji žele da vrate stari eksploatatorski antinarodni pljačkaški režim.

I ovde treba strogo paziti da ne dođe do povrede tajnosti glasanja, da vaš glas ne bi propao. Kada glasač izvuče svoju ruku iz druge glasačke kutije i pokaže otvoreni, prazan dlan, on je time završio svoju glasačku aktivnost i ispunio svoju obavezu pred narodom i samim sobom.”⁴³

Zvanični rezultati izbora koji su sprovedeni 11. novembra 1945. – demokratičnost i čistoća koji su, blago rečeno, bile veoma diskutabilne – bili su objavljeni 23. novembra 1945. na nivou države: 88,66% od 8 383 455 birača sa pravom glasa otišlo je do glasačkih kutija, 90,48 % je glasalo za Narodni front, dok je 9,52% glasalo za opoziciju.

Novosadski *Magyar Szó* je već u svom broju od 13. marta saopštio rezultate pokrajinskih izbora.⁴⁴ Po njima je 92,33% onih sa pravom glasa izašlo na izbore: 85,46% je glasalo za Narodni front, a 14,54 % za opoziciju. Za pokrajinsku listu Skupštine naroda glasalo je 738 275 glasača (80,65 %), a za glasačku kutiju bez liste svoj glas je dalo 174 398 glasača (19,35 %).

Zvanični senčanski podaci:

- ▶ Grad – broj glasača: 21 380, glasalo 18 622 (87,1 %), nije glasalo 2758 (12,9 %). Za Narodni front 13 435 (72 %) – Rac Vince 8844, Dušan Miladinov 4591 – kutija bez liste dobila je 5187 (28 %) glasova. Za pokrajinsku listu Skupštine naroda prispelo je 11 946 glasova, a u kutiju bez liste dospelo je 6676 glasova.
- ▶ Srez – broj glasača: 38 139, glasalo 35 680 (93,55 %), nije glasalo 2459 (6,45 %). Za Narodni front 23 144 (64,86 %) – Radivoj Dragin 11 926, Mrđanov 11 218, kutija bez liste dobila je 12 536 (35,14 %) glasova. Za pokrajinsku listu Skupštine naroda prispelo je 20 569 glasova, a u kutiju bez liste dospelo je 15 111 glasova.⁴⁵

Za Ustavotvornu skupštinu moglo se izabrati ukupno 348 poslanika u sledećoj raspodeli: Srbija 87, Hrvatska 86, Slovenija 29, Bosna i Hercegovina 58, Makedonija 24, Crna Gora 9, Vojvodina 41 i Kosovo 14. Među izabranim poslanicima savezne skupštine bilo je 5 poslanika mađarske nacionalnosti. U pokrajinskom parlamentu koji je brojao 150 članova 37 poslanika je bilo mađarske nacionalnosti.⁴⁶

Ustavotvorna skupština je svoju konstitutivnu sednicu održala u Beogradu 29. novembra 1945, na kojoj je objavljena deklaracija o proglašenju Federativne narodne

⁴³ *Magyar Szó*, godina: II, 10. novembar 1945. br. 261, str. 1.

⁴⁴ *Magyar Szó*, godina: II, 13. novembar 1945. br. 264, str. 1.

⁴⁵ Isto tamo.

⁴⁶ A. Šajti Enike: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004, str. 365.

Republike Jugoslavije. Ovim je u Jugoslaviji konačno izbrisana kraljevina i izvršeno potpuno preuzimanje vlasti od strane komunista.

III. ZAKONSKE OSNOVE NACIONALIZACIJE I KONFISKACIJE

Unapred deklarirani cilj novog jugoslovenskog komunističkog rukovodstva predstavljala je radikalna izmena imovinskih odnosa koji su vladali u jugoslovenskom društvu. Zarad toga su – već tokom rata – zakonodavni organi nakon 9. marta 1945. doneli brojne pravne propise kojima je – neposredno ili posredno – konfiskovana imovina privatnih i pravnih lica. Konfiskovana imovina je podržavljena, te prenetu u opštenarodnu, državnu ili zadružnu svojinu. Sve to je pružalo podršku jugoslovenskoj socijalističkoj partijskoj državi da raznim postupcima utemelji socijalističku državnu imovinu, te time izgradi društveno-ekonomski sistem sovjetskog tipa. Glavni kriterijumi podržavljenja koje je bilo primenjeno u Jugoslaviji bili su radikalizam, brzina i celishodnost.

Propisi stvoreni posredstvom Savezne narodne skupštine koji su neposredno ili posredno potpomogli nacionalizaciju bili su:

- ▶ Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom nep prisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile;⁴⁷
- ▶ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji;⁴⁸
- ▶ Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže;⁴⁹
- ▶ Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora;⁵⁰
- ▶ Zakon o zaštiti narodnih dobara i njihovom upravljanju;⁵¹
- ▶ Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije;⁵²
- ▶ Zakon o potvrđi i izmenama i dopunama Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije;⁵³
- ▶ Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije;⁵⁴
- ▶ Zakon o potvrđi i izmenama i dopunama Zakona o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije;⁵⁵
- ▶ Zakon o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima;⁵⁶

⁴⁷ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 2.

⁴⁸ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. *Službeni list DFJ*, 1945. br. 64; *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 16, br. 24, br. 99; 1947. br. 101; 1948. br. 105; 1951. br. 19, br. 42–43; 1956. br. 21; 1957. br. 52, br. 55; 1965. br. 10.

⁴⁹ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 26.

⁵⁰ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 36; *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 56.

⁵¹ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 36.

⁵² *Službeni list DFJ*, 1945. br. 40.

⁵³ *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 61; 1946. br. 74.

⁵⁴ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 36.

⁵⁵ *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 52.

⁵⁶ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 65; *Službeni list FNRJ*, 1947. br. 29.

- ▶ Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije;⁵⁷
- ▶ Zakon o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije;⁵⁸
- ▶ Zakon o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u otadžbinu i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbegli u inostranstvo;⁵⁹
- ▶ Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države;⁶⁰
- ▶ Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže;⁶¹
- ▶ Zakon o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i o sekvestraciji nad imovinom odsutnih lica;⁶²
- ▶ Zakon o postupanju sa imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača;⁶³
- ▶ Zakon o potvrdi i izmenama i dopunama Zakona o postupanju sa imovinom koju su sopstvenici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača;⁶⁴
- ▶ Zakon o zaštiti opštenarodne imovine i imovine pod upravom države;⁶⁵
- ▶ Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća;⁶⁶
- ▶ Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara opštedržavnog značaja;⁶⁷
- ▶ Odluka Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije o privremenoj zabrani vraćanja kolonista u njihova ranija mesta življenja;⁶⁸
- ▶ Zakon o reviziji dodeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima u Autonomnoj Kosovsko-Metohijskoj oblasti;⁶⁹
- ▶ Zakon o likvidaciji agrarne reforme vršene do 6. aprila 1941. godine na velikim posedima u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini;⁷⁰
- ▶ Osnovni zakon o eksproprijaciji;⁷¹
- ▶ Osnovni zakon o postupanju sa eksproprianim i konfiskovanim šumskim posedima;⁷²

⁵⁷ Službeni list DFJ, 1945. br. 64.

⁵⁸ Službeni list FNRJ, 1946. br. 54; 1948. br. 105.

⁵⁹ Službeni list DFJ, 1945. br. 64; Službeni list FNRJ, 1946. br. 86.

⁶⁰ Službeni list DFJ, 1945. br. 66; Službeni list FNRJ, 1946. br. 59; 1947. br. 106; 1947. br. 110.

⁶¹ Službeni list FNRJ, 1946. br. 56; 1946. br. 74.

⁶² Službeni list FNRJ, 1946. br. 63; 1946. br. 74.

⁶³ Službeni list DFJ, 1945. br. 36.

⁶⁴ Službeni list FNRJ, 1946. br. 64.

⁶⁵ Službeni list FNRJ, 1946. br. 86.

⁶⁶ Službeni list FNRJ, 1946. br. 98; 1948. br. 35.

⁶⁷ Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara opštedržavnog značaja. Službeni list FNRJ, 1946. br. 99.

⁶⁸ Službeni list DFJ, 1945. br. 13.

⁶⁹ Službeni list FNRJ, 1946. br. 89.

⁷⁰ Službeni list FNRJ, 1947. br. 9.

⁷¹ Službeni list FNRJ, 1947. br. 28; 1957. br. 12; 1962. br. 53; Službeni list SFRJ, 1965. br. 13; 1968. br. 5; 1968. br. 7; 1968. br. 11.

⁷² Službeni list FNRJ, 1946. br. 61.

- ▶ Krivični zakonik;⁷³
- ▶ Zakon o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera;⁷⁴
- ▶ Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga;⁷⁵
- ▶ Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta;⁷⁶
- ▶ Zakon o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta;⁷⁷
- ▶ Zakon o određivanju građevinskog zemljišta u gradovima i naseljima gradskog karaktera;⁷⁸
- ▶ Zakon o otkupu privatnih apoteka;⁷⁹
- ▶ Zakon o potvrđi i izmenama i dopunama Zakona o uređenju i delovanju kreditnog sistema;⁸⁰
- ▶ Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i o dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama;⁸¹
- ▶ Uredba o reviziji dozvola za rad i likvidaciji privatnih kreditnih preduzeća;⁸²
- ▶ Pravilnik o postupku likvidacije privatnih kreditnih preduzeća;⁸³
- ▶ Ukaz Predsedništva Prezidijuma Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije U. br. 392 od 8. marta 1947. godine.⁸⁴

Posredstvom Narodne skupštine Srbije stvoreni propisi koji su neposredno ili posredno potpomogli nacionalizaciju bili su:

- ▶ Zakon o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji;⁸⁵
- ▶ Odluka o ustanovi suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti;⁸⁶
- ▶ Odluka o sudu za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti;⁸⁷

⁷³ *Službeni list FNRJ*, 1951. br. 13.

⁷⁴ *Službeni list FNRJ*, 1951. br. 47.

⁷⁵ *Službeni list FNRJ*, 1953. br. 14.

⁷⁶ *Službeni list FNRJ*, 1958. br. 52.

⁷⁷ *Službeni list FNRJ*, 1959. br. 43; 1962. br. 53; *Službeni list SFRJ*, 1965. br. 10; 1965. br. 25 [prečišćen tekst]; 1967. br. 12. i 1970. br. 14 [ako korisnici prava nisu dobili odgovarajuće drugo zemljište].

⁷⁸ *Službeni list SFRJ*, 1968. br. 5; 1969. br. 20.

⁷⁹ *Službeni list FNRJ*, 1949. br. 50.

⁸⁰ *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 68.

⁸¹ *Službeni list FNRJ*, 1953. br. 22.

⁸² *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 51.

⁸³ *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 57.

⁸⁴ Ukaz Predsedništva Prezidijuma Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije U. br. 392 od 8. marta 1947. godine. *Službeni list FNRJ*, 1947. br. 64.

⁸⁵ *Službeni list NRS*, 1945. br. 39; 1946. br. 4. ccc *Službeni glasnik NRS*, 1945. br. 39; 1946. br. 4; 1948. br. 5; 1949. br. 11; 1956. br. 34.

⁸⁶ *Službeni glasnik NRS*, 1945. br. 1.

⁸⁷ *Službeni glasnik NRS*, 1945. br. 3.

- ▶ Zakon o postupanju sa napuštenom zemljom kolonista u Autonomnoj Kosovsko-Metohijskoj oblasti;⁸⁸
- ▶ Zakon o proglašenju opštenarodnom imovinom seoskih utrina, pašnjaka i šuma, imovine zemljišnih, urbarijalnih i njima sličnih zajednica, kao i krajiških graničarskih imovinskih opština.⁸⁹

Na osnovu nabrojanih pravnih propisa konfiskovana i nacionalizovana imovina se u smislu Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju⁹⁰ koji je donet 2011. može povratiti, odnosno za nju se može zatražiti obeštećenje.

IV. JUGOSLOVENSKA AGRARNA REFORMA

Kraljevina Jugoslavija je industrijski bila slabo razvijena, karakteristično agrarna država. Predratnu jugoslovensku poljoprivredu su karakterisali prenaseljeni agrarni proletarijat, slabi prinosi i niska produktivnost. Dominirala su sitna seljačka gazdinstva na kojima se radilo uz pomoć ručnih alatki i zaprežnih sredstava. Po podacima iz 1931. godine, svega je 6,5 % zemljišnih površina bilo u svojini 34,3 % gazdinstava: ovi posedi su karakteristično bili manji od 2 hektara. Približno podjednak procenat gazdinstava – 33,6% – posedovalo je 21,5% poljoprivrednih površina: ovi posedi imali su površinu od 2 do 5 hektara. Usled toga, kao i usled prenaseljenosti stanovništva koje je pokušavalo da živi od poljoprivrede, veliki deo seoskih domaćinstava se nalazio u teškom socijalnom položaju. Sve ovo kulminiralo je tako što je slabo razvijena industrija bila nesposobna da primi mase koje su bile istisnute iz poljoprivrede.

Ratna razaranja umnogome su pogoršala ionako teško stanje jugoslovenske poljoprivrede.

Koaliciona vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, oformljena 7. marta 1945. je već 9. marta usvojila deklaraciju u kojoj je rečeno da će u najkraće vreme započeti rešavanje briga seljaštva – prvenstveno putem agrarne reforme, kao i kolonizacije. Tada je obrazovano i savezno Ministarstvo kolonizacije, na čelu sa Sretenom Vukosavljevićem⁹¹ kao ministrom.⁹²

Bedne rezultate agrarne reforme koja je sprovedena u kraljevskoj Jugoslaviji komunisti su iskoristili već tokom rata: obećali su zemlju seljaštvu. Nakon završetka rata je zahtev za promenom vlasničkih odnosa u poljoprivredi od strane agrarnog proletarijata – koji je delimično u nadi obećane zemlje u najvećem delu uzeo učešće u narodnooslobodilačkom pokretu – počeo da biva sve veći.

Novi režim se živo zanimao pitanjem deobe zemlje, pošto je to bilo jedno od gorućih pitanja države na koje je bilo potrebno dati odgovor što pre.

⁸⁸ *Službeni glasnik NRS*, 1947. br. 9.

⁸⁹ *Službeni list NRS*, 1948. br. 1; 1955. br. 98.

⁹⁰ *Službeni glasnik RS*, 2011. br. 47.

⁹¹ Vukosavljević, Sreten (1881–1960) univerzitetski profesor, sociolog, od marta 1945. ministar za kolonizaciju privremene jugoslovenske vlade.

⁹² Medojević, Slobodan B.: Kolonizacija Crnogoraca u Vojvodinu 1945–1946. [online]. *Matica*, 2010. jesen br. 4. str. 360–361. <http://www.maticacrnogorska.me/files/43/15%20slobodan%20medojevic.pdf>

Jugoslovensko komunističko rukovodstvo je na deobu zemlje gledalo kao na prelaznu fazu: momentalno je, naime – određenim kategorijama društva – dalo u privatne ruke poljoprivredno zemljište, ali je krajnji cilj – po sovjetskom obrascu – bio potpuna kolektivizacija poljoprivrede.⁹³

Nacrt zakona koji se odnosio na agrarnu reformu nove Jugoslavije bio je na stolu zakonodavne komisije Predsedništva AVNOJ-a već početkom avgusta 1945, te je ubrzo dospelo i pred privremenu nacionalnu skupštinu.

Pojedini predstavnici građanske opozicije – Milan Grol, Hinko Krizman, Jefto Pavić i dr Buda Bošković – su u vezi nacrt zakona koncipirali svoje izdvojeno mišljenje, po kojem je donošenje zakona prenačljeno i nepotpuno sagledano.

I hrvatski katolički biskupski koncil se protivio donošenju zakona o agrarnoj reformi, pošto je propisao nacionalizaciju crkvenih dobara. Međutim, predstavka koju su oni sačinili na njihovoj zagrebačkoj konferenciji je tek 26. avgusta – trećeg dana nakon usvajanja zakona – stigla u skupštinu, pa ona zbog toga „nije mogla da je uzme u obzir.”⁹⁴ Biskupski koncil – na čijem se čelu nalazio zagrebački nadbiskup dr Alojzije Stepinac – je reagovao i 22. septembra 1945. sastavilo pastirsko pismo u vezi anticrkvenih, nasilnih dela komunističke vlasti. To je za posledicu imalo zaoštavanje odnosa između komunističke vlasti i katoličke crkve, koji ni inače nisu bili potpuno vedri.⁹⁵

U cilju zakonitog izvršenja agrarne reforme privremena nacionalna skupština je 23. avgusta 1945. usvojila Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji⁹⁶, čiji je moto sadržavo i čl. 1 zakona: „Zemlja pripada onima koji je obrađuju.”

Jedna od nabitnijih stavki bila je eksproprijacija zemlje. Na osnovu čl. 3 zakona, eksproprijacija je bila predviđena:

- ▶ Za veleposede, odnosno posede čija je veličina prelazila 45 hektara, ili obradive zemljišne površine u veličini od 25 do 35 hektara ukoliko su date u zakup ili se obrađuju putem najamnog rada. Pod obradivim zemljišnim površinama podrazumevale su se oranice, pašnjaci, voćnjaci i vinogradi.
- ▶ Zemljišne površine u vlasništvu banaka, preduzeća, akcionarskih društava i drugih pravnih lica, izuzev onih koje se vlasnicima ostavljaju zbog industrijskih, građevinskih, naučnih ili drugih društveno korisnih ciljeva.
- ▶ Zemljišni posedi crkava, verskih zajednica, kao i zadužbina, obradive zemljišne površine iznad zakonom određenog maksimuma za zemljoradnike, višak poseda iznad 3 do 5 hektara čiji vlasnici nisu zemljoradnici i koje oni sami ne obrađuju već ih daju u zakup ili obrađuju posredstvom najamnog rada, te one zemljišne površine koje su tokom rata iz ma kog razloga ostale bez vlasnika, odnosno naslednika.

⁹³ A. Šajti Enike: cit. delo, str. 374–375.

⁹⁴ Lekić, Bogdan: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Beograd, 1997, str. 61–62.

⁹⁵ Vekaš Janoš: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*. Senta, 2011, str. 70. (Nadalje: Vekaš 2011)

⁹⁶ *Službeni glasnik DFJ*, 1945. br. 64.

Član 4 Zakona je propisao da oduzeta zemlja zajedno sa postojećim zgradama i postrojenjima na njoj, kao i sa pripadajućim poljoprivrednim inventarom bez ikakvog obeštećenja prelazi u državnu svojinu.

Poljoprivredne mašine i traktori prešli su u svojinu državnih mašinskih stanica.

Član 5 Zakona je propisao da će maksimum poseda koji se ostavlja zemljoradnicima biti propisan posebnim zakonima federalnih jedinica. Ovaj član je utvrdio i to da zemljišni maksimum ne može biti manji od 20, odnosno veći od 35 hektara. U slučaju Vojvodine zemljišni maksimum koji pripada zemljoradnicima – tzv. „veliki maksimum” – je prema srpskom Zakonu o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji⁹⁷ utvrđen u veličini od 20 hektara, (34 katastarska jutra i 800 kvadratnih hvati), a zemljišni maksimum za one koji u osnovi ne žive od obrade zemlje – tzv. „nezemljoradnički maksimum” – određen je u veličini od 3 hektara.

U slučaju zemlje koja je oduzeta iznad „velikog maksimuma” i „nezemljoradničkog maksimuma” zakon je u čl. 6 predvideo isplatu obeštećenja u visini vrednosti prosečnog godišnjeg prinosa po hektaru: u slučaju Vojvodine to je značilo vrednost 5 metričkih centi (500 kg) pšenice. U praksi nije došlo do isplate ovog obeštećenja.

U slučaju zemljoradnika zgrade na oduzetim zemljišnim površinama i poljoprivredna oprema nisu potpadali pod rekviziciju.

Član 8. zakona je predvideo da će u slučaju pojedinih verskih organizacija biti konfiskovane samo one obradive zemljišne površine koje prelaze 10 hektara, no pod ovim su podrazumevane i šume. U slučaju verskih ustanova od velikog istorijskog značaja – manastiri, verske ustanove – predviđeno je ostavljanje obradivih zemljišnih površina od 30 hektara, te isto tako i ostavljanje šuma u veličini od 30 hektara.

U smislu čl. 3 zakona su pored eksproprisanih zemljišnih površina u fond agrarne reforme i kolonizacije prešle i sledeće zemljišne površine:

- ▶ zemljišne površine Nemačkog Rajha i nemačkih državljana koje su konfiskovane na osnovu odluke AVNOJ-a od 27. novembra 1944;
- ▶ zemljišne površine ratnih zločinaca, odnosno osoba koje su proglašene za narodne neprijatelje konfiskovane od strane suda;
- ▶ zemljišne površine koje su zarad deobe izdvojene iz državne svojine.

U zemljišni fond – teorijski – nisu dospеле one zemljišne površine koje su izdvojene za državna dobra, socijalne ili naučne ustanove, kao i armiju.

Deoba zemlje je predstavljala drugu bitnu stavku zakona: u smislu čl. 12 zemlja iz zemljišnog fonda mogla je biti dodeljivana licima bez zemlje koja su radila u poljoprivredi – nadničarima – kao i onim zemljoradnicima koji nemaju dovoljno zemlje. Član 16 zakona je izrekom utvrdio da prednost pri deobi zemlje imaju:

- ▶ bezemljaši;
- ▶ zemljoradnici koji nisu imali dovoljno zemlje, a koji su bili borci partizanskih jedinica, odnosno Jugoslovenske narodnooslobodilačke armije. Starija lica i dobrovoljci su uživali prednost;

⁹⁷ Službeni glasnik NRS, 1945. br. 39; 1946. br. 4..

- ▶ invalidi narodnooslobodilačkog rata, kao i ranijih ratova – onih koji su vođeni između 1912. i 1918, kao i onog iz aprila 1941;
- ▶ porodice poginulih boraca i žrtava fašističkog terora.

Zarad sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije je 4. septembra 1945. na saveznom nivou obrazovan Agrarni savet kao međuresorna komisija, čiji je član bio i Vasa Čubrilović⁹⁸, ministar za poljoprivredu.⁹⁹

Stanovništvu je trebalo objasniti suštinu agrarne reforme, a naročito kolonizacije. Za ovu propagandu je režim naširoko upotrebljavao i štampu na mađarskom jeziku. Na stupcima *Magyar Szó-a* je objavljen opširan članak o agrarnoj reformi i kolonizaciji koji je potekao iz pera jedne zaista stručne ličnosti, ministra Sretena Vukosavljevića, u kojem je ministar objasnio da se kolonizacija vrši na nemačkim zemljama u Bosni, Hrvatskoj kao i Vojvodini, te da je za tu svrhu u Vojvodini izdvojeno gotovo 500 000 katastarskih jutara. Vojvođanska zemljišna površina je obrazovala tzv. savezni zemljišni fond, na kojem je kolonizaciju vršilo Savezno ministarstvo za kolonizaciju. Na zemljišne površine drugih federalnih jedinica koje su predstavljale konfiskovanu imovinu proteranih Nemaca i narodnih neprijatelja, naseljavani su oni koji su stanovali u tim istim federalnim jedinicama. Popisi povezani sa kolonizacijom, te organizacija kolonizacije bili su izvršeni na osnovu planova koje je savezno ministarstvo izradilo i primenjivalo na sopstvenom zemljišnom fondu.¹⁰⁰

Po Vukosavljeviću je nedvosmisleno da je na području države prenaseljeno stanovništvo koje živi od poljoprivrede. Po njegovom mišljenju, štetne posledice mogle su se izbeći jedino jačanjem industrijalizacije, odnosno time da industrija preuzme višak radne snage.

Po njegovom je mišljenju bilo važno po gradovima uspostaviti prodajne zadruge. On je ukazao na to da se kolonizacija vrši u interesu onih boraca, kolonista, koji ne raspolažu tolikim zemljišnim posedima koliki bi bili potrebni za obezbeđenje njihove egzistencije. Oni koji neće biti kolonizovani i koji i nadalje ostaju u njihovim rodnim selima imaće nešto više zemlje nego što su imali do tada. On je istakao: „Ovo je početak planske agrarne politike, čiji je cilj da se svakom pojedinom našem zemljoradniku – i onima koji se preseljavaju i onima koji ostaju u njihovim starim mestima stanovanja – omogući poštena egzistencija iz prihoda proisteklih iz njihovog rada i povećanje životnog standarda.”¹⁰¹

Vukosavljević je objasnio i to da je u smislu vojvođanskog plana za kolonizaciju celokupna pokrajina podeljena na rejone, te da će u pojedinim rejonima biti kolonizovani samo zemljoradnici iz iste federalne jedinice. Ukazao je: „Za ovim je bilo potrebe zbog toga što će ljudi koji žive u istim krajevima i pod istim životnim okolnostima zajednički lakše moći da se naviknu na životne prilike u novim naseobi-

⁹⁸ Čubrilović, Vaso (1897–1990) jugoslovenski istoričar, političar i akademik srpske nacionalnosti. Godine 1914. učestvovao je u atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Između 1945. i 1946. bio je jugoslovenski ministar poljoprivrede, a od 1946. do 1950. ministar šumarstva.

⁹⁹ Medojević: cit. delo.

¹⁰⁰ Kolonizacija i agrarna reforma – Telepítés és földreform. *Magyar Szó*, godina: II, 14. oktobar 1945. br. 238, str. 2.

¹⁰¹ Isto tamo.

nama. Oni sa sobom donose isti onaj mentalitet u kojem su živeli u njihovim starim prebivalištima; biće od pomoći jedni drugima, što je u prvim godinama kolonizacije izvanredno važna okolnost. Sa sobom oni donose osobene običaje pravnog, moralnog i ekonomskog života, a pored toga i specifične načine organizacije sela, privređivanja i poljoprivrednih radova, što je sa stanovišta ubrzavanja njihovog razvića i smanjivanja teškoća daleko svrsishodnije od prisiljavanja ljudi iz različitih krajeva sa različitim shvatanjima i različitim načinom života na zajednički život i zajednički rad.”¹⁰²

On je istakao da će svi kolonisti biti vlasnici njima dodeljenih zemljišnih nepokretnosti. Kao glavnu grešku prethodnih kolonizacija on je naveo to što država koloniste nije osnažila u posedu dobijenog zemljišta, te se zbog toga oni na njihovoj zemlji nisu osećali sigurnima. Nasuprot tome, prilikom nove kolonizacije država će u periodu od jedne godine podeljenu zemlju i katastarski preneti na svakog kolonistu.¹⁰³

Sledstveno saveznom zakonu, a na osnovu njegovih propisa, Predsedništvo Narodne skupštine Srbije je donelo Zakon o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji koji je važio za Srbiju i Vojvodinu.¹⁰⁴ Važniji delovi zakona su objašnjeni u *Magyar Szó*-u od 23. novembra 1945. Važnu stavku zakona predstavljala je odredba o tome ko se smatra zemljoradnikom. Prema članku:

„... Zemljoradnik je onaj ko je pre 10. jula 1945. samostalno ili zajedno sa porodicom obrađivao sopstvenu ili tuđu zemlju. Osoba koja se smatra zemljoradnikom mogla je da radi i sa najamnim radnicima ukoliko je živela na svom posedu i fizički i sama učestvovala u zemljoradnji. Prvi preduslov je u svakom slučaju to da je zemljoradnja glavno zanimanje dotične osobe.

Zemljoradnikom se smatra i lice koje ima zemlju, a koje pored toga radi kao radnik ili sezonski radnik (pečalbar)¹⁰⁵, nadalje seoski zanatlija ili emigrant čija je porodica ostala u zemlji i koja obrađuje zemlju. Zemljoradnicima se smatraju i one zemljodelačke ili zanatlijske porodice koje su imale zemlju, a koje su usled rata, međutim, ostale bez dovoljne radne snage, pa su zato bile prinuđene da svoju zemlju izdaju na obradu stranim licima.”¹⁰⁶

Drugu važnu stavku zakona predstavljalo je određenje pojma obradivih zemljišnih površina, a prema članku: „Obradivim zemljišnim površinama se smatraju oranica, vinograd, voćnjak, livada, bašta i pašnjak koji su pogodni za neposrednu obradu.”¹⁰⁷

Po novom zakonu su od dotadašnjih vlasnika oduzeti i od strane države preuzeti sledeći zemljišni i šumski posedi:

- ▶ Veleposedi koji prelaze 45 hektara, odnosno 25 hektara u slučaju da njihovi vlasnici ne mogu da se smatraju zemljoradnicima;

¹⁰² Isto tamo.

¹⁰³ Isto tamo.

¹⁰⁴ *Službeni glasnik NRS*, 1945. br. 39.

¹⁰⁵ Gastarbajter, nadničar.

¹⁰⁶ Srbijanski zakon o agrarnoj reformi omogućava mesnoj sirotinji da dođe do zemlje – A szerbiai földreformtörvény lehetővé teszi a helyi szegénység földhöz juttatását. *Magyar Szó*, godina: II, 23. novembar 1945. br. 272, str. 2.

¹⁰⁷ Isto tamo.

- ▶ Zemlja banaka, preduzeća, akcionarskih društava i drugih privatnopravnih lica. Izuzetak su ovde činile one zemljišne površine koje su ostavljene u industrijske, građevinske, naučne, kulturne i druge društveno korisne ciljeve. O tome ministar za agrarnu reformu i kolonizaciju donosi posebnu odluku. Pod dejstvo ove odredbe ne potpada zemlja zemljišnih zajednica, plemena, opština i države.
- ▶ Oduzima se zemlja od crkava, bogomolja, manastira, verskih ustanova, te nadalje verskih i crkvenih zadužbina. Od crkava, manastira, samostana i verskih ustanova oduzima se samo zemljišni posed – oranica, šuma, vinograd, voćnjak – preko 10 hektara. U slučaju verskih ustanova većeg značaja, te crkava od istorijske važnosti dozvoljava se zadržavanje 30 hektara zemlje od njihovog poseda. Rešenje o tome će na predlog okružnog narodnog odbora, te po mišljenju ministra prosvete doneti ministar za agrarnu reformu i kolonizaciju.
- ▶ Isto se tako u korist države plene zemljišta koja su zbog ratnih zbivanja ostala bez vlasnika i naslednika.
- ▶ Oduzimaju se zemljišne površine koje prevazilaze zakonom odobreni maksimum.
- ▶ Višak poseda iznad tri, odnosno kod šumskih poseda iznad pet hektara od lica koja se po ovom zakonu ne mogu smatrati zemljoradnicima, a zemljišni posed im je manji od maksimuma određenog u prvom stavu zakona.

Kod zemljišta koja su oduzeta na osnovu članova 1, 2, 3 i 4 zajedno sa zemljom je u ruke države prešao i sav živi i mrtvi inventar – stoka, alatke, poljoprivredna sredstva – zajedno sa zgradama i mašinama, a shodno stanju na dan 28. avgusta 1945. i to bez ikakve pretenzije na obeštećenje.

Ukoliko je zemlja oduzeta na osnovu tačaka 5 i 6 zakona vlasnik je polagao pravo na obeštećenje i to u iznosu od jednogodišnjeg prosečnog prinosa.

U vlasništvu zemljoradnika maksimalno je mogla ostati obradiva zemljišna površina od 20 do 35 hektara, odnosno 45 hektara od sveukupne zemljišne površine.¹⁰⁸

Vlasti koje su vršile eksproprijaciju su u individualnim slučajevima posebno utvrđivale maksimum, uzimajući u obzir kvalitet zemlje, njenu plodnost i granu produkcije.

Na osnovu člana 6 zakona zemlja je u slučaju nacionalizovanih zemljišnih površina vraćana ukoliko su se roditelji, deca, dedovi i babe, braća i sestre, unuci, stričevi i ujaci vlasnika ili njihova deca bavili zemljoradnjom. U tom slučaju zemlju su dobijali oni, ali samo ako njihovo sveukupno zemljišno dobro ne prelazi 20 do 35 hektara obradive zemlje, odnosno ukoliko ukupna zemljišna površina nije veće od 45 hektara. U tom slučaju, međutim, dotadašnjem vlasniku nije pripadalo obeštećenje.¹⁰⁹

Zemljišni fond nastao po osnovu agrarnog zakona obrazovale su sve one zemljišne površine koje su na osnovu zakona eksproprijisane, nadalje posedi osoba nemačke nacionalnosti – na osnovu odluke AVNOJ-a osuđene na konfiskaciju – izuzev ukoliko te zemljišne površine nisu potpadale pod odredbe saveznog zakona o agrarnoj reformi.

¹⁰⁸ Isto tamo.

¹⁰⁹ Isto tamo.

U zemljišni fond su dospeli posedi narodnih neprijatelja koji su konfiskovani sudskom odlukom, te nadalje poljoprivredne površine koje je država iz sopstvenog vlasništva prepustila zarad dodeljivanja siromašnim osobama kako bi one dobile zemlju.

Zemljišni fond je prvenstveno korišćen radi zadovoljavanja mesnih zemljišnih interesenata i onih iz okoline, i to tako da donirana zemlja sa već postojećim, starim patuljastim zemljišnim posedom obrazuje jedinstvenu celinu. Deoba šume odvijala se po posebnom zakonu.

Zemljišni interesenti mogli su da dobiju maksimalno toliko zemlje da ona sa njihovim starim posedom ne prelazi veličinu od 3 hektara. Ukoliko je, međutim, ova zemlja bila u blizini većih gradova kao baštenska zemlja, ili ako je zahtevala intenzivniju obradu, tada agrarni interesent zajedno sa sopstvenom zemljom nije mogao da ima posed veći od 2 hektara.¹¹⁰

Iz državnog zemljišnog fonda su u svrhe baštenskog iskorišćavanja manje zemljišne površine mogli da dobiju radnici i nameštenici raznih preduzeća i ustanova, dakle oni koji nisu bili zemljoradnici. Takvi su mogli da dobiju dva ara zemlje po porodici, ali je ta zemljišna površina ostala u državnoj svojini.

Po osnovu zakona dodeljenu zemlju nije bilo moguće otuđiti, razdeliti, izdati u zakup ili založiti u periodu od 20 godina. Kupoprodajne ugovore koji su se odnosili na zakonom ekspropisane zemljišne površine trebalo je raskinuti.

Ukoliko je neko treće lice zaoralo zemlju, ili obavilo delimičnu obradu iste, novi je vlasnik bio obavezan da ga obešteti. Ako to nije bilo moguće, treće lice je smatrano za napoličara novog vlasnika.

Zakon je u vezi zemljišnih površina za eksproprijaciju propisao obavezu o prijavljivanju za mesne narodne odbore, te je nadalje uspostavio i sreske agrarne sudove pri sreskim narodnim odborima. Ovi sudovi su donosili drugostepene odluke u agrarnim slučajevima koji su proistekli po osnovu zakona.¹¹¹

U smislu člana 20 srpskog zakona su u cilju sprovođenja agrarne reforme uspostavljeni agrarni sudovi, koji su delovali pri sreskim narodnim odborima: njihov zadatak je bio donošenje drugostepenih odluka na osnovu odluka mesnih narodnih odbora.

Novosadski *Magyar Szó* je o osnivanju agrarnih sudova 3. januara 1946 pisao sledeće:

„Ministar za agrarnu reformu i kolonizaciju Srbije je 28. decembra doneo odluku kojom je imenovao članove agrarnih sudova koji deluju pri sreskim narodnim sudovima.

Novosadski srez. Predsednik svršeni pravnik Tubić D. Žarko, referent novosadskog sreskog suda za ispitivanje ratnih zločina, članovi: Poznanov M. Lazar, poljoprivredni radnik iz Begeča i novosadski zemljoradnik Krstić Petar.

Somborski srez. Predsednik zemljoradnik Katić Pavle, rukovodilac odeljenja za poljoprivredu somborskog sreskog narodnog odbora, članovi: Popović T. Vladimir narodni sudija Somborskog sreza i Dedić Đ. Gruja, somborski zemljoradnik.

¹¹⁰ Isto tamo.

¹¹¹ Isto tamo.

Subotički srez. Predsednik Stipić Kalman, sudija subotičkog sreskog narodnog suda, članovi: subotički zemljoradnik Buljovčić i zemljoradnik Mijatov B. Mitar, predsednik narodnog odbora IV subotičkog reona.

Sremskomitrovački srez. Predsednik Brnjaković N. Mladen, član sreskog narodnog odbora iz Martinaca, članovi: Bogdanović Radivoj, sremskomitrovački zemljoradnik, poverenik sremskog odseka za šumarstvo i Ljubinković R. Svetozar, sudija sremskomitrovačkog sreskog narodnog suda.

Zrenjaninski srez. Predsednik Budakov D. Milutin, sudija zrenjaninskog sreskog narodnog suda, članovi: zemljoradnik Mikin B. Zvezdan, zamenik direktora direktorata za državna dobra zrenjaninskog sreza i Milanov D. Ljuba, zrenjaninski zemljoradnik.

Pančevački srez. Predsednik pančevački sudija Nikolić Drago, članovi: Dimitrijević Srbislav, starčevački zemljoradnik i Tolvadijac Jevta, zemljoradnik iz Novog Sela.

Pored ovoga su imenovani i članovi agrarnih sudova koji deluju pri sreskim narodnim odborima u Novom Pazaru, Pirotu, Toplici, Kragujevcu, Požarevcu i Kosmetu.¹¹²

U prvim danima januara 1946. su i u Potisju otpočele pripreme za agrarnu reformu. Na sastanku Narodnog odbora Senčanskog sreza je – tada još samo pre dnevnog reda – prema izveštaju *Magyar Szó*-a izrečeno sledeće :

„...predsednik komisije za podelu zemlje agrarnog odeljenja major Uzelac je u svom istupu pre dnevnog reda ukazao na važnost pripremnih radova kojima je započeta deoba zemlje. Obaveza je sviju nas – rekao je – da potpomognemo ovaj posao i sprečimo mešetarenja reakcije, koja je za svoj cilj uzela da odvrti zemljišne interesente od prijavljivanja.”¹¹³

O delatnostima građanske opozicije usmerenim protiv agrarne reforme – više figurativnim no stvarnim – bilo je reči i na mitingu Narodnog fronta senčanskog sreza. Poimenično, o tome da opozicija širi glasine da će nacionalne manjine – slično agrarnoj reformi koja je sprovedena u kraljevskoj Jugoslaviji – biti izostavljene iz deobe zemlje. U vezi sa tim je sreski predsednik narodnog fronta Radivoj Dragin izrekao sledeće:

„...Reakcija je, uprkos tome što je agrarnim zakonom ostvarena agrarna reforma, ubacila parole i među mađarske radnike. Zemlja će biti oduzeta od onih koji je imaju mnogo, zemlju može dobiti svaki poštenu seljak i zemljoradnik, bez obzira na nacionalnu pripadnost.”¹¹⁴

¹¹² Imenovani su agrarni sudovi – Kinevezték az agrárbírószágokat. *Magyar Szó*, godina: III, 3. januar 1946. br. 2, str. 5.

¹¹³ Senčanski zbor narodnog fronta oštrim je rečima žigosao mađarsku i srpsku reakciju – A zentai népfrontgyűlés éles szavakkal megbélyegezte a magyar és szerb reakciót. *Magyar Szó*, godina: III, 4. januar 1946. br. 3, str. 3.

¹¹⁴ Isto tamo.

Informisanja u vezi sa agrarnom reformom su izvršena i u drugim naseljima u Potisju. *Magyar Szó* je o tome objavio reportažu 4. januara 1946, iz koje se vidi da je na konferenciji koja je održana u Martonošu učestvovalo 400, a u Adi 200 zainteresovanih. Na njima su predstavljeni i raspravljeni način deobe i podnošenje zahteva za dodelu zemlje.¹¹⁵

I vojvođanska štampa na mađarskom jeziku – koja je u potpunosti bila pod režimskim uticajem – uložila značajne napore na popularizaciji agrarne reforme, na njenom propagiranju. Jedan od najočiglednijih primera za to predstavlja članak koji se 6. januara 1946. – iz pera nepozantog autora – pojavio na stupcima lista, a koji je predstavljao najkarakterističnije agitpropovske odlike:

„...Nova agrarna reforma ne poznaje polovična rešenja. Ona direktno i odlučno ostvaruje svoje ciljeve. Time što oduzima zemlju od nezemljoradnika ona definitivno ukida eksploataciju siromašnog seljaštva, vladavinu neproaktivnih kulaka i plutokrata, otvarajući ujedno beskonačne perspektive političkom, ekonomskom i kulturnom razviću radnog naroda.

Obezbeđenje zemlje masama poljoprivredne sirotinje predstavlja danas najhitniji i najvažniji zadatak narodne vlade.”¹¹⁶

Članak ističe da agrarnu reformu – shodno zamislama – treba završiti do 1. marta 1946, „pošto se preduslovi za prolećnu obradu zemljišta, za obezbeđenje poljoprivredne proizvodnje mogu obezbediti samo pravovremenim izvršenjem agrarne reforme. U ovom važnom poslu ne sme se ni [jednog] trenutka kasniti. – Iskustva pokazuju da je u pripremama za izvršenje agrarne reforme iskrslo mnogo teškoća i propusta. To, međutim, ni izdaleka ne znači da planove nije moguće ostvariti.”¹¹⁷

Autor članka ukazuje na to da tokom sprovođenja pripremnih radnji povezanih sa agrarnom reformom narodne vlasti nisu bile na visini svog zadatka: u brojnim slučajevima su površno pristupile radu. Članak je posebno istakao slučaj zemunskog sreskog narodnog odbora, gde su se prilikom pozivanja na odgovornost zbog kašnjenja pravdali time da nisu dobili uputstva i obrasce, iako su „... traženi spisi bili pronađeni u fijoci pisaćeg stola jednog referenta.”¹¹⁸

Članak ukazuje: „...na čelo onih nadležstava koja su merodavna za sprovođenje zakona treba postaviti odgovorne, ozbiljne i agilne ljude, koji uviđaju da hitno izvršenje deobe zemlje zahtevaju interesi države, interesi radnog naroda.”¹¹⁹

Dočaravajući dalje poteškoće sprovođenja agrarne reforme članak ističe da su „najveći i najopasniji” ometači sami zemljoposednici: „Jadno i smešno, no ujedno

¹¹⁵ Na pragu izvršenja agrarne reforme – A földreform végrehajtásának küszöbén. *Magyar Szó*, godina: III, 4. januar 1946. br. 3, str. 3.

¹¹⁶ Ne može se izigrati agrarna reforma jer zemljoradnici to ne dozvoljavaju – Nem lehet kijátszani az agrárreformot, mert a földmunkások nem engedik. *Magyar Szó*, godina: III, 6. januar 1946. br. 5, str. 4.

¹¹⁷ Isto tamo.

¹¹⁸ Isto tamo.

¹¹⁹ Isto tamo.

gnusno reaguju ovi podli izdanci kulaštva, obogaćeni advokati i špekulantski veleindustrijalci na agrarnu reformu. Oni čine sve na svetu samo da i nadalje spasu njihovo bogatstvo i iz pomoćnice-ruke vlade izbiju veći komad hleba koji je pružen sirotinji. Za neverovati je da bi mogli postojati ljudi koji bi poverovali, na primer, subotičkom veleindustrijalcu Vilmošu Konenu, Kemenjiju, koji je vlasnik 102 jutra zemlje i senčanskom advokatu dr Vilmošu Dojču, koji je do sada bio neograničeni gospodar 200 masnih jutara, u to da su se oni vazda bavili zemljoradnjom, a da su veleindustrija i advokatska karijera predstavljali tek »skromno« sporedno zanimanje kojim su se, sirotani, bavili u svojim dokoličarskim, praznim časovima!”¹²⁰

Članak prikazuje raznoliku praksu „kulaka” kojom nastoje da „sabotiraju” agrarnu reformu: oni ne prijavljuju svoje nekretnine koristeći to što ni u gruntovnicama nije sasvim tačna evidencija o vlasništvu. S druge strane: „Ovi zabludeli elementi, međutim, zaboravljaju da je sam narod, interesent nadničar, ili sitni seljak najbolji katastar, jer niko bolje od njih ne poznaje atar, razdeobu zemlje. Vlastelini i kulaci uzalud špekulišu: na javnim raspravama ionako će se sve raščistiti.”¹²¹

Prema piscu članka zemljoposednici pokušavaju čak i da rasprodaju svoje zemljišne posede, životinje, poseku šume, te zato: „...sa povećanom pažnjom treba da kontrolišemo inventar krupnih gazdinstava.” Kao i sledeće: „Radni narod ne sme da dozvoli da sa kulačkih salaša neopravdano nestane ma i jedan klin, da se stog smanji za ma i jedna jedina kola slame! Imovinu kulaka, poljoprivrednu opremu salaša, stočni fond i hranivo počev od sada treba kontrolisati kao pokretnosti i nepokretnosti koje su već predmeti narodne svojine. Narodnim vlastima treba prijaviti ma i najmanju zloupotrebu! Radni narod treba da zna: kulaci će preduzeti sve kako bi postavili prepreke pred napredak. Svaki poljoprivredni radnik i sitni seljak deluje u svom interesu ako vodi bespoštednu bitku protiv njegovih dosadašnjih gospodara i eksploatora! Treba nemilosredno poraziti neprijatelje radništva koji još uvek nisu odustali od toga da jašu za vratom naroda!”¹²²

Članak ukazuje na ulogu crkve koja takođe nastoji da „sabotira” agrarnu reformu, a posebno ističe štetnost pastirskog pisma. Pokušaj duhovnika da sačuvaju, te eventualno uvećaju imovinu crkve, on figurativno predstavlja ovako: „Ako se narodnoj svojini ne može prići na velika vrata, pokušaće se na mala vrata. Pokucali su izvesni duhovni oci kod narodnih vlasti i skromno predočili: ne bi li mogla njihova crkvena opština dobiti zemlju od eksproprisanih nekretnina, jer ono što ona ima to je, dabo-gme, njima jako malo. Prirodno je da će ovi dušebrižnici i ubuduće naići na zatvorena vrata, jer je zakon o agrarnoj reformi zakon radnika-bezemljaša, a ne popova.”¹²³

Članak ukazuje i na značaj popularizacije agrarne reforme među agrarnim interesentima:

„Naše narodne vlasti i naša antifašistička udruženja do sada su veoma malo pažnje posvetili popularizaciji deobe zemlje. U subotičkom srezu se do 28. decembra prijavilo

¹²⁰ Isto tamo.

¹²¹ Isto tamo.

¹²² Isto tamo.

¹²³ Isto tamo.

sveukupno 11 hiljada agrarnih interesenata. U senčanskom srezu, gde u samom gradu i u ataru živi barem 7-8000 bezemljaša i sitnih seljaka, za zemlju se prijavilo sveukupno njih 3000. Naše narodne vlasti i naše antifašističke organizacije treba planski da iskoriste malo vremena koje još stoji na raspolaganju i aktivnom propagandom treba da uključe u agrarnu reformu i one slojeve koji su do sada ostali van nje! Rok za upis zemlje, ukoliko okolnosti tako budu nalagale, može se i treba se za par dana produžiti!

Treba učiniti sve da salašarska sirotinja koja je udaljena od centara ne izostane iz blagodeti agrarne reforme. Na salašima žive ogromne mase bezemljaša, koje o zbivanjima koja se dešavaju oko njih jedva da mogu saznati.”¹²⁴

U novinskom članku pomenuti Vilmoš Dojč – čije je imanje potpalo pod zakon agrarne reforme – podneo je svoju žalbu aprila 1946, u kojoj je napisao sledeće:

„...star sam preko 70 godina, te sam svršeći stručnu poljoprivrednu školu, celog svog veka – aktivno preko 60 godina – bavio ekonomijom. Sa mojim sam stručnim znanjem upravljao jednim imanjem od preko 1200 jutara zemlje, a prema potrebi – naročito u mlađim godinama – učestvovao sam i fizički učestvovao u radovima. Rentijer-vlasnik nikada nisam bio, već sam od uvek lično i marljivo rukovodio kod radova. Kvalitet mojih plodova bili su među najboljima u našem ataru: pasmina stoke – naročito svinja – bila je uvek prvorazredna, bio sam prvi, koji sam uveo kultivisanje kudelje u većoj meri, bio sam organizator importiranja plemenite stoke iz drugih zemalja, a sve ovo je posledica, što sam stručnjak po svim granama ekonomije.

Kao posledica protujevrejskih mera mađarskih fašista već su mi 1943. god. zabranili, da odlazim na moju zemlju, dok su me početkom 1944. god. deportovali u Nemačku. U maju 1945. došao sam kući, tu od mojih stvari – nameštaja, odelja, rublja, posteljine – nisam našao ništa, moja kuća je razorena.

Od mojih najbližih pale su kao žrtve fašističkog terora: moja žena, moje unuče (Aušvic), moj mlađi sin Viktor (ubili su ga Nemci u Rusiji), dok od moje porodice niko se živ nije vratio (Glikštalovi, Pilišerovi, Hermanovi, Rojterovi). Moj sin dr Janoš, koji je još 1941. god. oteran, prebegao je Crvenoj armiji, a kasnije javio se dobrovoljno u Prvu jugoslovensku brigadu u SSSR, te učestvujući u borbama za oslobođenje kao borac, u jesen 1945. je demobilisan, kao stari borac-dobrovoljac iz 1943. godine. Ni on nije našao ništa od svoje imovine, te sada stanujemo u tuđoj kući uz kiriju.

[...] Odmah po vraćanju iz deportacije, tj. još maja meseca 1945, nastanio sam se na mome salašu [...] te sam nastavio sa gazdinstvom. U zakonom predviđenom roku – od 28. jula 1944. do 28. jula 1945. – nisam mogao kroz svo vreme da tamo stanujem, jer sam uglavnom bio u deportaciji [...]

[...] Ne mislim osporavati pravo onih, kojima je naknadno vraćen maksimum, ali mi se nameće misao, da je postupajuća vlast baš kod presuđivanja moga slučaja bila naročito stroga, pošto je mimoišla takve činjenice, koje bi mogla svakako držati u vidu: da mi je skoro cela porodica ubijena, da sam kao žrtva rasnog zakona deporti-

¹²⁴ Isto tamo.

ran, da je moj sin stari-borac, dobrovoljac iz 1943 g., da sam star, napaćen čovek bez igde ičega, da sam opšte priznati ekonomski stručnjak sa najboljim rezultatima, da sam se nastanio na zemlji i tako raspolazem svim preduslovima za ostavljanje jednog maksimuma.”¹²⁵

Magyar Szó je u svom broju od 13. januara 1946. doneo poučan izveštaj o prvoj javnoj raspravi o agrarnoj reformi koja je održana u Senti, a koja i sa distance veće od šezdeset godina veoma dobro prikazuje „uzvišenu” atmosferu svenarodnih rasprava na kojima je uspaljena masa donosila stvarne narodne presude.

Prema članku, do 3. januara 1945. se u svojstvu agrarnih interesenata javilo 3311 zemljodelaca i sitnih seljaka sa ukupno 11 585 članova njihovih porodica. On ukazuje: „Veliki deo onih koji su došli do zemlje prispeo je iz redova mađarske sirotinje, što znači da su od uspostavljanja Jugoslavije sada po prvi put u istoriji priznata prava mađarskih radnika, koji žive ovde, na vlasništvo nad zemljom. Mađarima u mladoj Jugoslovenskoj [Federativnoj] Narodnoj Republici ne prete proterivanjem, već im daju prava u ruke, zemlju i osiguravaju slobodnu upotrebu nacionalne kulture.”¹²⁶

Prema članku, prva rasprava o izvlašćivanju održana je 9. januara 1945. u prepodnevnom časovima u Velikoj većnici senčanske Gradske kuće, a na kojoj se pojavilo više od 1000 agrarnih interesenata. Na raspravi se odlučivalo o nekretninama Lazara Bajića, dr Branka Pecarskog, supruge Henrika Luzenskog, Mihalja Rudića, Florijana Đurčika, Jožefa Dinke, Ise Pecarskog, Miladina Lalića i senčanske rimokatoličke verske zajednice. Hroničar je eksproprijaciju imanja senčanskog zemljoposjednika Miladina Lalića zabeležio ovako:

„... Nepokretnost Miladina Lalića u veličini od 249 katastarskih jutara figurirala je kao osma tačka rasprave. Komisija konstatuje da se Lalić ne može smatrati zemljoradnikom, već samo jedan njegov sin, Aleksandar, za kojeg je ustanovila da se stalno bavi zemljoradnjom. Stoga predlaže da Aleksandru kao članu porodice treba ostaviti maksimum, a da ostalo treba eksproprijisati. Miladin Lalić se rasrđeno brani:

– Ja sam uvek živio na salašu i zajedno sa mojim radnicima obrađivao zemlju!

Agrarni interesenti: – To nije istina! Znamo mi vas vrlo dobro! Šteta je ostaviti i 3 hektara!

– Naš maršal Tito pravo je dao u ruke onih koji žive od rada svojih ruku! Da je zemlja onih koji je obrađuju, to nije prazna fraza, već dosledan program vlasti naroda – upada u reč jedan mladi radnik.

U Sali se razleže žamor odobravanja: – Tako je!

– Lalić Miladin je imao dušu da skriva veliku količinu žita onda kada u pojedinim delovima države stanovništvo gladuje – oglašava se neko u jednom uglu sale.

¹²⁵ IAS, F. 121 Narodni odbor opštine Senta. Spisi agrarne reforme iz 1946: predmet Vilmoša Dojča br. 497/1946.

¹²⁶ Agrarna reforma čini pravdu u senčanskom ataru, gde je deoba imanja bila najnepravednija – Az agrárreform igazságot tesz a zentai határban, ahol legigazságtalanabb volt a birtokmegosztás. *Magyar Szó*, godina: III, 13. januar 1946. br.10, str. 6.

Lalić Velimir, jedan od sinova vlasnika, želeo bi da nekako olakša situaciju i izjavljuje da sami biroši (nadničari – prim. prev.) mogu potvrditi da je njegov otac zemljoradnik.

– Sada ćemo utvrditi ko je zemljoradnik a ko nije, jer slobodno možemo da iskazemo naše mišljenje. Mi veoma dobro poznajemo one koji su samo iz luksuza bili zemljoradnici, uzalud i govore! Ljudi, ne dozvolimo da budemo izigrani! – ori se jedan samosvestan glas među zemljoradnicima.

– Nije zemljoradnik – bruji masa i hiljade nogu lupaju ritmično po podu. Jedan svedok: - Sasipao je i u džakove na slašu...

– To ne znači da je zemljoradnik!

Drugi svedok: – I ja sam video kada je radio...

– Lažete! – Viču na njega agrarni interesenti. Prisutni su na kraju izrekli potpunu eksproprijaciju Lalićeve zemlje.¹²⁷

Eksproprijacija zemljišnog poseda senćanske katoličke verske zajednice zbilja se ovako:

„Poslednja tačka rasprave bila je odluka o nepokretnostima senćanske rimokatoličke verske zajednice. Verska zajednica ima 258 jutara i 619 kvadratnih hvati oranica i 7 jutara i 1256 kvadratnih hvati obradive zemljišne površine. Komisija ustanovljava da verska zajednica nije udovoljila obavezi preciznog prijavljivanja, te da je tako želela da obmane narodnu vlast.

Predsednik upozna je prisutne da zakon obezbeđuje verskoj zajednici maksimum od 10 hektara.

– Neka ostane samo groblje! Živela agrarana reforma! – oduševljeno viče masa.

– Zakon obezbeđuje 10 hektara... – govori nesigurnim glasom jedan diskutant nezemljoradnik.

– Ali jeste li vi ikada poznavali popa koji je uzeo motiku u ruke i radio – pita jedan preteći glas prethodnog diskutanta, koji uvlači vrat i ostaje dužan za odgovor.

Jedan srpski agrarni interesent požuruje da doda da zarad pravde ovako treba postupiti i sa srpskom verskom zajednicom. Jedan diskutant napominje sledeće:

– Pojedini popovi deluju u duhu pastirskog pisma ne samo drugde, već i ovde, u Senti, i ružno zloupotrebljavaju svoj poziv. Svak zna da je jedna grupa nesvesnih senćanskih žena neposredno pre u maju održanih opštinskih izbora javno demonstrirala uz nemačke zarobljenike koji su boravili u gradu, za koje je opštepoznato kako su postupali po celom svetu sa miroljubivim stanovništvom dok im je oružje još bilo u rukama. Te demonstracije lokalno sveštenstvo je izričito odobravalo.

Za njihov stav spram agrarne reforme je karakterističan sledeći slučaj: u VI kvartu su zamolili vernike da se mole za spas duše onih koji učestvuju u dodeli zemlje. Šta drugo proističe iz toga do to da su pojedine ličnosti crkve protiv agrarne reforme i potpomaganja sirotinje?

¹²⁷ Isto tamo.

Oni ne čuvaju Boga i veru od novog duha, od agrarne reforme, već crkvene posede i putem njih staru vlast crkve, čija im je slava već dobrano udarila u glavu.

Kažu: Božija je volja da postoje bogati i siromašni. Ko je taj naivan čovek koji će im to poverovati? Pojedini popovi staju uz reakciju i odobravaju eksploataciju radnog naroda onda kada predikaonicu koriste protiv države i agrarne reforme. Mogu, međutim, oni da govore bilo šta, mi ćemo zemlju ionako dati u ruke sirotinje, u ruke onih koje su do sada samo zavaravali i na podao način iskorišćavali njihovi izdajnički gospodari!

Nakon diskusije su usledili ogroman aplauz i povici „tako je”. Pored ovoga odobrena je i eksproprijacija crkvene ruine na glavnom trgu, kako bi od onde nagomilane ogromne količine građevinskog materijala bio izgrađen dom kulture.¹²⁸

U novinskom članku pomenuti Miladin Lalić je 26. februara 1946. – nakon odluke agrarnog suda sa sedištem u Subotici kojom je ostavljena na javnoj raspravi doneta odluka po kojoj se on ne može smatrati zemljoradnikom – podneo žalbu senčanskom Gradskom narodnom odboru, u kojoj je istakao sledeće:

„...Prvostepena odluka doneta je prvog dana raspravljanja agrarnih predmeta, kada narodne vlasti nisu imale potpuni pregled, niti iskustva u rešavanju sličnih slučajeva, koji je bio prvi slučaj svoje vrste, te izgledao malo komplikovan. Nadalje, nije priznato zemljoradničko svojstvo, iako nije navedena ni jedna odlučna činjenica na osnovu koje je bio izveden ovakav pogrešan zaključak.

Od toga doba – tj. od početka januara tekuće godine, kada je počelo sa eksproprijacijama zemljišta u svrhu agrarne reforme – mnoge nejasnoće zakona kao i tamne tačke su rasvetljene naknadnim uputstvima i raspisima, datim narodnim odborima radi olakšavanja rešenja eventualnih spornih pitanja.

Čak i da momentalno apsolutno ne radim zemlju, u smislu tih naknadnih raspisa tačke 10 imam se smatrati zemljoradnikom.

Tačka 10 Raspisa doslovce glasi ovako: starcima, koji su bili zemljoradnici, a sad nisu pošto su ostarili pa makar i nemaju u porodici zemljoradnika, ima se ostaviti zemljišni maksimum, tj. 20 hektara. Ovo zato, što činjenica, da je neko ostareo ne prekida svojstvo zemljoradnika.

[...] ja iako starac od 70 godina, nisam se koristio ovom blagodeti, već sam stalno i fizički učestvovao, a i dan današnji učestvujem u radovima oko moga gazdinstava.¹²⁹

Februara 1946. ukinuto je Ministarstvo za kolonizaciju, a njegov delokrug zadataka preuzela je komisija koja je delujući uz saveznu vladu upravljala agrarnom reformom i kolonizacijom.

U zemljišni fond jugoslovenske agrarne reforme ukupno je dospelo 1 647 000 hektara zemlje, od kojih je u Vojvodini bilo 688 412 hektara, odnosno 40,58% ukupne površine.

Zemljoradnička domaćinstva – agrarni interesenti, kolonisti – su na nivou države dobili ukupno 709 763 jutra, što je predstavljalo 43% ukupne površine. Na nivou

¹²⁸ Isto tamo.

¹²⁹ IAS, F. 121 Narodni odbor opštine Senta. Spisi agrarne reforme iz 1946: predmet Miladina Lalića br. 409/1946.

države seljačke zadruge su došle do 37 158, državna poljoprivredna dobra do 354 799, a ustanove i preduzeća do 41 655 hektara zemlje.¹³⁰

Među vojvođanskim agrarnim interesentima do zemlje su došle 96 864 porodice, od toga 48 325 porodica pre agrarne reforme uopšte nije ni imalo imanje.

Prilikom kolonizacije u Vojvodinu je ukupno prispelo 37 616 porodica kolonista iz drugih delova Jugoslavije. Od tog broja su 26 963 porodice (72%) sa ukupno 162 447 osoba bile srpske nacionalnosti, 6696 porodica (18%) sa 40 176 lica crnogorske nacionalnosti, dok su ostatak od 10 % činili Makedonci, Hrvati, Slovenci i Muslimani.¹³¹

Prilikom kolonizacije u bačko Potisje nisu prispele značajnije mase naseljenika: ovde su se uglavnom vratili oni kolonisti kojima je imanja dodelila još stara Jugoslavija.

Agrarna reforma i kolonizacija su formalno okončane uredbom savezne vlade od 22. decembra 1947. Savezna komisija koja je upravljala agrarnom reformom i kolonizacijom je ukinuta uredbom jugoslovenske vlade datiranom 28. aprila 1948: njenu likvidaciju i nerešene zadatke preuzelo je savezno Ministarstvo poljoprivrede.¹³²

Pripreme za deobu zemlje su u rano proleće 1946. uveliko tekle i u Senti:

„... rasprave o eksproprijaciji zemlje su u Senti već potpuno završene. Rešenje je doneto i na veliki broj žalbi. Konačne sudske odluke već su prispele za tri četvrtine od 585 žalbi.

U gradu se ukupno prijavio 3651 agrarni interesent, među kojima je 280 Srba, a ostali su Mađari. Među agrarnim interesentima 726 je učestvovalo u narodnooslobodilačkim borbama, zemlju je zatražilo 16 porodica poginulih boraca, dok broj interesentnih porodica čiji su srodnici postali žrtve fašističkog terora iznosi 62. Među 3651 agrarnim interesentom 825 porodica ukupno ima 2044 katastarska jutra.

Sekcija za katastar na osnovu zemljišnih knjiga vrši upoređivanje na pojedinim parcelama. Ovaj posao se sučeljava sa ogromnim teškoćama, jednim delom zbog loših vremenskih prilika, a drugim delom zbog toga što najvećem broju zemljoposjednika zemlja leži u 3-4 dela, te se, dešava i to da nepokretnost pojedinih vlasnika zemlje je u 7-8 komada. Gradska sekcija za katastar će, međutim, uprkos nastalim poteškoćama ubrzo završiti svoj rad.

Pored toga, sekcija za katastar obavlja izuzetno težak i odgovoran posao i u vezi sa uspostavljanjem novih salašarskih centara. Uspostavljanjem novih salašarskih centara ona želi da omogući da kuće vlasnika zemlje budu što bliže njihovim zemljišnim površinama.

Mesni narodni odbor učiniće sve kako bi deoba zemlje u senčanskom ataru bila izvršena što pre, te kako bi zemlju dobili siromasi koji su dosadašnjim poštenim radom dokazali da su je zaslužni.¹³³

¹³⁰ Gaćeša, L. Nikola: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Novi Sad, 1984, str. 366–367. (Nadalje: Gaćeša)

¹³¹ Kršev, N. Boris: *Uporedne karakteristike agrarnih reformi u Vojvodini u XX veku* [online]. Novi Sad, 2011, str. 125–126. <http://kpolisa.com/KP16/PDF16/kp16-II-2-BorisKrsev.pdf>

¹³² Gaćeša: cit. delo, str. 119.

¹³³ Katastarski ured obavlja nadljudski posao u pripremi parcelacije i podizanja novih salaša – Emberfeletti munkát végez a mérnöki hivatal a parcellázás előkészítésével, és az új tanyaközpontok létesítésével. *Magyar Szó*, godina: III, 2. mart 1946. br. 52, str. 5.

Seljaci bezemljaši i mali posednici koji su došli do nekoliko jutara nisu dugo mogli da uživaju u tzv. „izaplaudiranoj zemlji”, pošto je obrada iste došla u koliziju sa brojnim teškoćama: parcele su bile isuviše udaljene od mesta stanovanja agrarnih interesenata, nedostajali su za zemljoradnju neophodne adekvatne alatke i poljoprivredna sredstva, zaprežna stoka. Oni koji su dobili zemlju nisu bili izuzeti od plaćanja poreza i obavezne isporuke poljoprivrednih proizvoda. S druge strane oni nisu mogli da participiraju u socijalnim dotacijama, npr. u dečjem dodatku, ali nisu mogli da se zaposle ni u državnim preduzećima – ta oni su imali zemlju!

To nije bilo slučajno, budući da je režim stremio ka područstvljavanju poljoprivrede. Prvi korak u tome bio je taj da je seljaštvo bilo naterano u zadruge. Pod uticajem svega toga jednim delom je povećan broj onih koji su stupili u zadruge – to je naročito bilo karakteristično za koloniste. Starosedeooci su – naročito tokom 1948. – radije vratili zemlju, odustali od nje i postali fabrički radnici – zemlju su u takvim slučajevima dobila državna poljoprivredna gazdinstva.

V. DELOVANJE JUGOSLOVENSKE, SRPSKE I VOJVOĐANSKE MREŽE SUDOVA IZMEĐU 1945. I 1954.

Nakon svršetka rata u svim federalnim jedinicama se krenulo sa izgradnjom novog pravosudno – sudskog sistema. Ovo je prvenstveno značilo formiranje mreže redovnih, građanskih sudova. Na saveznom nivou je oformljen Vrhovni sud FNRJ. U svim centrima federalnih jedinica – Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Titogradu, Skoplju i Novom Sadu – stolovao je po jedan Vrhovni sud odnosne federalne jedinice. Izuzetak je predstavljala Autonomna oblast Kosova i Metohije.

Na teritoriji federalnih jedinica oformljeni su okružni i sreski sudovi.

Nakon prestanka vojne uprave i u Vojvodini je moglo da dođe do otpočinjanja izgradnje nove pravosudne mreže. Na osnovu Zakona o uređenju narodnih sudova,¹³⁴ donetog 1945. na nivou federacije, predsedništvo Glavnog narodooslobodilačkog odbora je na svojoj sednici održanoj 27. aprila 1945. koncipiralo Uputstvo o uređenju narodnih sudova u Vojvodini,¹³⁵ čije su važnije stavke bile sledeće:

- ▶ Pravosudni sistem čine Sreski i Okružni sudovi, te Vrhovni sud Vojvodine;
- ▶ Narodni sudovi presuđuju u građanskim procesima, kao i u onim krivičnim procesima koji ne spadaju u delokrug rada vojnih sudova;
- ▶ Narodni sudovi predstavljaju samostalne organe narodne vlasti, a svoje presude donose slobodno i samostalno „u ime naroda”;
- ▶ Sudski pretresi su bili javni

Stavke koje su se odnosile na sreske narodne sudove bile su pak sledeće:

¹³⁴ *Službeni list FNRJ*, 1945. br. 67.

¹³⁵ *Službeni list Vojvodine*, 1945. br. 1.

- ▶ Pri svim sedištim sreskih narodnih odbora je, u principu, oformljen sreski narodni sud, koji je bio nadležan za upravno područje sreza – bili su mogući i izuzeci, pošto su na teritoriji jednog sreza mogla delovati i dva, ili čak i više sreskih sudova;
- ▶ Na čelu sreskih narodnih sudova nalazio se predsednik suda, koji je kontrolisao rad sudskog osoblja i sastavljao sudska veća;
- ▶ Sudbenu vlast je u slučaju sreskih narodnih sudova upražnjavalo tročlano veće, a jedno lice od trojice većnika je obavezno moralo biti stalni sudija sreskog suda;
- ▶ Sreski narodni sudovi su u svojstvu prvostepenih sudova presuđivali u građansko-parničnim procesima u onim slučajevima kada novčana vrednost procesa nije premašivala iznos od 100 000 dinara;
- ▶ Sreski narodni sudovi bili su nadležni u procesima rastave braka, no ovo je ovlašćenje ubrzo prebačeno u delokrug rada okružnih sudova;
- ▶ Pri sreskim narodnim sudovima delujući zemljišno - knjižni uredi vodili su zemljišne knjige katastarskih opština koje su se nalazile na području odnosno sreskog suda i obavljali poslove povezane sa vođenjem katastra.

Pri sedištim okružnih narodnih odbora formirani su okružni narodni sudovi, na čijem se čelu nalazio predsednik. Okružni narodni sudovi isključivo su sudili u tročlanom sudskom veću: u prvostepenom postupku veće su činili jedan stalni sudija i dvoje sudija – porotnika, dok je u drugostepenim procesima veće obrazovalo troje stalnih sudija.

Vrhovni sud Autonomne pokrajine Vojvodine bio je nadležan za celokupnu teritoriju pokrajine, a na njegovom čelu se nalazio predsednik. Njegove presude donosilo je tročlano sudsko veće. Pored suđenja ovaj sud je odlučivao i u spornim pitanjima između narodnih sudova i organa narodne vlasti, u pitanjima određivanja nadležnosti sreskih i okružnih sudova, a imao je savetodavnu ulogu i u pogledu pitanja proisteklih iz sudske prakse.

U smislu uputstva sudsku vlast su upražnjavali stalne sudije narodnih sudova i tzv. narodni prisežnici – sudije-porotnici. Sudije su bile nezavisne i nisu bile odgovorne nijednom organu vlasti za presude koje su donele na osnovu važećih zakona. Za krivična dela sudija koja su bila počinjena tokom obavljanja službe bili su nadležni redovni narodni sudovi.

Za sudiju, odnosno sudiju-porotnika, moglo je biti izabrano svako lice sa jugoslovenskim državljanstvom koje je raspolagalo biračkim pravom i besprekornom prošlošću, te koje je bilo angažovani pristaša narodnooslobodilačkog pokreta. Pravnička sprema tada još nije predstavljala obavezu, no u svakom slučaju je predstavljala prednost. Za izabrane sudije koje nisu raspolagale pravničkom spremom bili su organizovani pravni kursevi. Mnoge osobe među sudijama koje nisu raspolagale pravničkim obrazovanjem – a budući da su raspolagale gimnazijskom maturom – upisale su se na pravni fakultet i učile uz rad.

Sudije i sudije-porotnike sreskih narodnih sudova birali su sreski narodni odbori, a one pri okružnim sudovima skupština okružnih narodnih odbora. Stalne sudije nisu

mogle biti članovi narodnih odbora. Sudije Vrhovnog suda Autonomne pokrajine Vojvodine birao je Glavni narodnooslobodilački odbor.

Sekretari i beležnici svih sudova mogle su biti isključivo osobe koje su posedovale diplomu pravnog fakulteta, a koje je na osnovu predloga Odeljenja za sudstvo imenovalo Predsedništvo Glavnog narodnooslobodilačkog odbora. Među zadatke sekretara – beležnika spadali su operacionalizacija sudske administracije, sprovođenje istrage u krivičnim slučajevima, a u vanparničnim slučajevima obavljanje saslušanja. Ukoliko u sudijskom veću nije bilo člana sa pravničkim obrazovanjem on je uzimao učešća na raspravama, ali je prilikom donošenja presude imao isključivo savetodavnu ulogu.

Predsedništvo Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine je 4. maja 1945. donelo odluku o organizovanju pravosudne mreže.¹³⁶ U tom smislu je Vrhovni sud Autonomne pokrajine Vojvodine delovao u Novom Sadu, a mreža vojvođanskih sudova je obrazovana na sledeći način:

- ▶ Sreski narodni sudovi formirani su u Novom Sadu, Titelu, Žablju, Bečeju, Kuli, Bačkoj Palanci, Somboru, Apatinu, Odžacima, Batini, Dardi, Subotici, Bačkoj Topoli, Senti, Pančevu, Alibunaru, Kovačići, Vršcu, Beloj Crkvi, Kovinu, Petrogradu, Novom Bečeju, Jaši Tomiću, Srpskoj Crnji, Velikoj Kikindi, Novom Kneževcu, Sremskoj Mitrovici, Zemunu, Rumi, Staroj Pazovi, Sremskim Karlovcima, Irigu, Iloku, Šidu i Vukovaru;
- ▶ Okružni narodni sudovi oformljeni su u Novom Sadu, Somboru, Subotici, Pančevu, Petrogradu i Sremskoj Mitrovici.

U nazivu okružnih i sreskih sudova se sve do kraja 1946. godine zadržao prefiks „narodni”, no isti je izostavljen od 1947.

Sudovi Autonomne pokrajine Vojvodine su od januara 1948. – a poput sudova na teritoriji Narodne republike Srbije – vodili sledeće upisnike, imenike i pomoćne knjige na standardizovanim obrascima:¹³⁷

- ▶ Vrhovni sud Autonomne pokrajine Vojvodine, Okružni i Sreski sudovi:
 1. Građansko-parnični upisnik i imenik: oznaka G;
 2. Krivično-procesni imenik: oznaka K;
 3. Građanski vanparnični upisnik i imenik: oznaka R;
 4. Krivično-procesni upisnik: oznaka Kr;
 5. Upisnik i imenik koji se odnosi na sudsku administraciju: oznaka Su.

- ▶ Vrhovni sud Autonomne pokrajine Vojvodine i Okružni sudovi:
 1. Građansko – parnični žalbeni upisnik i imenik: oznaka Gž;
 2. Krivično – procesni žalbeni upisnik i imenik: oznaka Kž.

¹³⁶ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1945.

¹³⁷ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1948.

- ▶ Vrhovni sud Autonomne pokrajine Vojvodine:
 1. Upisnici koji se odnose na žalbe povodom preispitivanja zakonitosti: oznaka KZZ, GZZ

- ▶ Samo Sreski sudovi:
 1. Izvršni upisnik i imenik: oznaka I;
 2. Ostavinski upisnik i imenik: oznaka O;
 3. Upisnik i imenik vezan za pružanje pravne pomoći: oznaka Pom;
 4. Overivački upisnik: oznaka Ov.

Povereništvo za pravosuđe Autonomne pokrajine Vojvodine je 29. marta 1949. izdalo uputstvo u vezi sa postupanjem sudskim spisima i njihovim arhiviranjem. U tom smislu su spisi nastali u toku rada sudova – a sa oznakom Su – uvršteni u sledeće kategorije:¹³⁸

1. Opšta uputstva koja su dostavljena sudovima od strane Ministarstva pravde ili Pravosudne komisije;
2. Primedbe i napomene sudova u vezi sa predlozima zakona;
3. Uputstva u vezi sa sudskom praksom, izveštaji sudova o iskustvima iz sudske prakse;
4. Dokumenti koji se odnose na radne odnose sudija i sudskih činovnika;
5. Dokumenti koji se odnose na godišnje odmore, bolovanja i opravdane izostanke sudija i sudskih činovnika;
6. Dokumenti koji se odnose na dalje stručno usavršavanje i stručne ispite;
7. Disciplinski postupci;
8. Organizaciona pitanja: formiranje suda, promena mesne nadležnosti, određivanje broja sudija i sudija-porotnika, organizacione promene, formiranje komisija;
9. Veze sudova i organa vlasti;
10. Pitanja koja se odnose na sudije-porotnike – prisežnike: imenovanje, razrešenje, polaganje zakletve, kazne, savetovanja;
11. Pitanja vezana za advokate, sudske veštace i tumače;
12. Planovi rada i rasporedi rada;
13. Izveštaji o radu sudova;
14. Sudska statistika;
15. Napomene i primedbe koje se odnose na rad sudova;
16. Knjigovodstvo i finansiranje sudova;
17. Dokumenti koji se odnose na sudske takse;
18. Ostala pitanja.

¹³⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1949.

U 1954. godini na teritoriji pokrajine delovalo je šest okružnih sudova sa 68 sudija, dok je 25 sreskih sudova imalo 134 sudije.

Na federalnom nivou je 1954. godine donet novi Zakon o sudovima, kao i Zakon o privrednim sudovima.¹³⁹ U skladu sa tim, jugoslovenska pravosudna mreža je – brojčano izraženo – bila sledeća:

	Sreski sudovi	Okružni sudovi	Okružni privredni sudovi
Srbija (celokupna teritorija)	136	34	11
NR Srbija	88	21	6
AP Vojvodina	31	9	4
AO Kosovo i Metohija	17	4	1
NR Hrvatska	101	14	6
NR Slovenija	33	6	4
NR Bosna i Hercegovin	68	10	4
NR Makedonija	23	7	3
NR Crna Gora	16	3	3
FNRJ	377	74	31

V.1. Funkcionisanje senčanskog Sreskog narodnog suda između 1945. i 1956.

Senčanski Sreski narodni odbor i Gradski narodni odbor Sente su 8. maja 1945. održali zajedničku sednicu na kojoj su izabrali i imenovali predsednika i sudije Sreskog narodnog suda. Toga dana u službu su stupili: dr Dimitrije Bešlin, Adanin, kao predsednik sreskog narodnog suda, te dr Kalman Seč i dr Dobrivoj Savić kao sudije.¹⁴⁰

Desetog maja 1945. u službu su stupili i prvi činovnici, kao i članovi pomoćnog osoblja, no odluka o njihovom imenovanju – kao i o imenovanjima drugih lica – doneta je tek 28. maja 1945.

Raspored službeničkog kadra bio je sledeći:

- ▶ Sudski sekretari – beležnici: Mikloš Sorčik, Đulinka Bakalić i dr Silvester Kočiš;
- ▶ Sudski činovnici: Ilija Govedarica, dr Ištvan Bodor, Sofija Đukanov, Vera Balaž, Katica Aradski, Vilmoš Kiš, Zora Vučković, Ištvan Kereši, Smilja Lazarević, Laslo Sabo, Ivko Todorović, Pal Jablonski, Vuko Vukadinović, Štefanija Čatari, Nikola Vuković, Janoš Sep, Mihajlo Magdić, Marija Deme, Stevan Kragujević, Ferenc Lenđel, Milan Marjanović i Pal Renko;
- ▶ Gruntovničari: Đerd Farkaš Barati i Ilija Kablar;

¹³⁹ *Službeni list FNRJ*, 1954. br. 30; *Službeni list*, 1954. br. 31.

¹⁴⁰ IAS, F. 121 Narodni odbor opštine Senta. T. 1. 2. Zapisnik sa zajedničke sednice sreskog i Gradskog narodnooslobodilačkog odbora koja je održana 8. maja 1945.

- ▶ Arhivisti: Dragoljub Bojin, Ivan Knežević i Miloje Lukić;
- ▶ Poslužitelji: Marko Boljanović, Lajoš Barši, Mihalj Tot, Boško Stojčić, Mirko Mirković, Spasoje Pecarski i Jožef Biro;
- ▶ Stražar pritvora sreskog suda: Miloje Lukić.¹⁴¹

Većina novoimenovanih službenika je već radila u pravosuđu, a najveći broj njih su bili zaposleni senčanskog Sreskog suda i u periodu pre 6. aprila 1941.

Uslov za stupanje na dužnost imenovanih sudija bio je polaganje zakletve, čiji je tekst bio sledeći:

„Ja, XY, zaklinjem se svojom čašću i čašću svog naroda da ću verno služiti narodu, da ću čuvati i braniti demokratske tekovine narodnooslobodilačke borbe ostvarene u narodnoj vlasti, da ću suditi po zakonu i nepristrasno.”

Primopredaja službenih prostorija, opreme i arhive sreskom narodnom sudu, smeštenih u zgradi Gradske kuće, obavljena je 12. maja 1945. između sekretara narodnog odbora i predsednika Sreskog narodnog suda. Nakon toga usledili su neophodni radovi na održavanju – krečenje i bojenje – kao i nadoknada nedostajuće opreme – nameštaja, te nabavka potrebne kancelarijske opreme. Današnjim očima posmatrano deluje iznenađujuće, ali u to vreme je naročito veliki problem predstavljao nedostatak funkcionalnih pisaćih mašina.

Dvanaestog maja 1945. godine Odeljenje za sudstvo Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine izdaje uputstvo o tome kakve će upisnike voditi okružni i sreski sudovi tokom svog rada, odnosno kakva će biti obeležja i signature sudskih spisa. U slučaju sreskih sudova iste su bile sledeće:

- ▶ Su: upisnici i spisi sudske uprave;
- ▶ P: upisnici i spisi građanskih parnica;
- ▶ Vp: vanparnični upisnici i spisi;
- ▶ K: krivični upisnici i spisi;
- ▶ Ov: Overivački upisnici i primerci overenih spisa.

Nakon što su obavljene potrebne pripreme, senčanski Sreski narodni sud je 22. maja 1945. mogao da otpočne sa svojim radom, no stvarni rad je krenuo tek 5. juna 1945. Rad je organizovan u šest odeljenja – odseka:

1. Sudska uprava
2. Sudska prijemna kancelarija
3. Građanska pisarnica
4. Krivična pisarnica
5. Vanparnična pisarnica
6. Zemljišno-knjižno odeljenje.¹⁴²

¹⁴¹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1945.

¹⁴² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1945.

U početnom periodu jedna od važnijih delatnosti suda bila je i donošenje rešenja o konfiskaciji. U smislu Zakona o konfiskaciji¹⁴³ pokretna i nepokretna imovina ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja je – na predlog narodnih odbora – sudskom odlukom konfiskovana i proglašavana za državnu imovinu. U ovom periodu je za proglašenje izvesne osobe narodnim neprijateljem bilo dovoljno to što je ona boravila na nepoznatom mestu. Na osnovu toga za nju se smatralo da je pobegla od oslobodilaca pošto je kriva zbog nečega, odnosno da je eventualno saradivala sa okupatorima. Ovaj metod je kao naročito omiljen bio primenjivan u slučaju osoba koje su raspolagale znatnom imovinom.

U smislu uredbe Ministarstva pravde i Ministarstva unutrašnjih poslova, bilo je potrebno proslediti donete presude narodnim odborima koji su vodili biračke spiskove. Za ovim je, shodno obrazloženju, bilo potrebe kako bi se na ovaj način od osuđenih „narodnih neprijatelja” oduzelo i glasačko pravo. Shodno tome ove osobe na izborima nisu mogle da priđu glasačkim kutijama.

Prema izveštaju senčanskog Sreskog narodnog suda, datiranom 24. oktobra 1945, na planu konfiskacije je od 151 predmetnog akta dostavljenog od strane narodnog odbora rešeno njih 79, a od 8 dostavljenih posredstvom vojnog suda samo jedan predmet.

U periodu 1945-1949. senčanski sud je u predmetima konfiskacije i sekvestracije imao sledeći broj postupaka:

▶ u 1945.	502,
▶ u 1946.	192,
▶ u 1947.	94,
▶ u 1948.	101 i
▶ do 9. maja 1949.	33 sprovedena postupka. ¹⁴⁴

Narednu vrstu važnih sudskih postupaka predstavljali su procesi usmereni ka suzbijanju nedozvoljene špekulacije i ekonomske sabotaže, vođeni na osnovu Zakona o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže¹⁴⁵. Počinioce ovih dela je pored zatvorske kazne čekala i konfiskacija imovine. Presude donete u ovim slučajevima bilo je potrebno dostaviti i državnom tužilaštvu radi verifikacije.

U krivičnim procesima senčanski Sreski sud je u periodu između 1946. i 1948. obavio sledeću delatnost:

- ▶ 1946. godine je bilo pokrenuto ukupno 847 postupaka protiv 1073 lica, a pravosnažno je osuđeno 616 osoba;
- ▶ 1947. godine je bilo pokrenuto ukupno 802 postupaka protiv 1017 lica, a pravosnažno je osuđeno 720 osoba;
- ▶ 1948. godine je bilo pokrenuto ukupno 465 postupaka protiv 527 lica, a pravosnažno je osuđeno 360 osoba.¹⁴⁶

¹⁴³ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 40.

¹⁴⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1949.

¹⁴⁵ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 26.

Pravosnažno osuđena lica na zatvorske kazne od jedne ili više godina – kako muškarci, tako i žene – slati su u požarevačku kaznionicu, dok su u sremskomitrovački zatvor slati samo muškarci. Iz požarevačke kaznionice jedan deo osuđenika je bio dalje razaslat u druge ustanove na odsluženje zatvorske kazne. Zatvorske kazne su uvek bile povezane sa prinudnim radom, a od toga je mogao biti izuzet samo mali broj osoba i to iz zdravstvenih razloga.

Osuđenici na vremenske kazne u trajanju kraćem od jedne godine kaznu su izdržavali u mestu donošenja presude, u pritvoru organa unutrašnjih poslova, ali odvojeno od pritvorenika u istražnom zatvoru. Oni su često upošljavani i na javnim radovima.

Pritvor senčanskog suda nije bio u takvom stanju u kojem bi prihvati osuđenika bio moguć, te je stoga u oktobru 1945. zatraženo njegovo renoviranje i dopuna njegove opreme. Ubrzo je doneta uredba u čijem smislu su sudske pritvore počev od 1946. godine preuzela mesno nadležna odeljenja organa unutrašnjih poslova. Pošto milicija nije imala potrebe za njim, tamo uposlenog čuvara pritvora je angažovao sud kao svog podvornika.

Već je na samim počecima bilo jasno da postavljene sudije i službenici suda – zbog njihovog malog broja – neće biti u stanju da u prikladnom vremenu ispune njima dodeljene zadatke, te da može doći do pojave kašnjenja u donošenju presuda. Predsednik suda, dr Bešlin, je u više navrata na to i ukazivao. Po njegovom obrazloženju, osnov problema predstavljala je činjenica da je po svojoj teritoriji Senčanski srez bio jedan od najvećih srezova u državi, a stanovništvo sreza brojalo je više od 110 000 osoba.

Povećanje obima posla rezultiralo je povećanjem personala: na platnoj listi za period jun – jul 1945. nalazilo se 14 osoba, a na onoj za period avgust – septembar već 22 osobe. U ovom periodu u službu pri senčanskom sudu stupili su sledeći činovnici: u svojstvu sudskog sekretara – beležnika radili su Lajoš Haršanji, Radovan Gerić i Milivoj Plavšić, a sudijsku funkciju je počev od 28. jula 1945. obavljao Dušan Miladinov.¹⁴⁷

U junu 1945. ustanovljen je budžet suda za period do kraja te godine, a koji je trebao biti usmeren na pokriće materijalnih izdataka. Iznosio je 81 500 tadašnjih dinara i nije obuhvatao plate sudija i sudskih činovnika. Plata predsednika suda je u tom periodu iznosila 2300, a sudija 2000 dinara.¹⁴⁸

Prilikom procene ratne štete – u septembru 1945. – i senčanski Sreski narodni sud je popisao štetu koju je sud pretrpeo tokom okupacije. Gro iste predstavljali su u sudski depozit pohranjeni, no u metežu rata nestali novčani iznosi, kao i upropašćeni nameštaj i oprema. Vrednost ratne štete je određena u visini od 241 325,50 dinara, čija je vrednost iznosila 3424,35 tadašnjih dolara.¹⁴⁹

¹⁴⁶ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1949.

¹⁴⁷ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1945.

¹⁴⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1945. Po zvaničnom kursu 1 američki dolar je 1945. vredeo 50 jugoslovenskih dinara. Izvor: http://en.wikipedia.org/wiki/Yugoslav_dinar

¹⁴⁹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1945.

U smislu Zakona o rešavanju radnih sporova¹⁵⁰ pri okružnim i sreskim narodnim sudovima oformljena su tročlana sudska veća, koja su bila nadležna da raspravljaju i uređuju one sporove koji bi nastali između poslodavaca i zaposlenih, odnosno sporove koji proističu na osnovu radnog odnosa. U Senti je ovo sudske veće oformljeno avgusta 1945. pod predsedništvom dr Kalmana Seča.

Po završetku ratnih operacija u II svetskom ratu, na pojedinim delovima teritorije Vojvodine – pa tako i u subotičkom okrugu – došlo je do znatnog povećanja kriminaliteta. Značajan udeo u povećanju broja krivičnih dela su imali i privremeno ovde smešteni vojnici sovjetske Crvene Armije, u savezništvu sa njima veliku pomoć su im pružali „domaći” prestupnici – šverceri, crnoberzijanaci, lopovi i prostitutke. Po zvaničnom stavu „bratske” sovjetske vojnike su u tim slučajevima zaveli, te su oni postali „žrtve” svoje dobronamernosti budući da su duhovni organizatori i rukovodioci bili civilni kriminalci, koji su svoja dela počinili ne samo zarad sticanja materijalne koristi, već i zarad potkopavanja poverenja u vojnike Crvene Armije. Stoga su protiv njih sudovi morali nastupiti bespoštedno, sa najvećom strogošću, a uzimajući u obzir i političke posledice prilikom donošenja presude.

Nakon par meseci rada ispostavilo se da senčanski Sreski narodni sud ne obavlja svoj zadatak u skladu sa zamislama vlasti. U vezi sa tim je 3. oktobra 1945. u velikoj sali Gradske kuće održana zajednička sednica Gradskog i Sreskog narodnog odbora, koju je vodio Vince Rac, predsednik Gradskog narodnog odbora. Na dnevnom redu su se nalazili proširenje i reorganizacija sreskog narodnog suda, kao i imenovanje sudija-porotnika – narodnih prisežnika. Na sednici su – usled toga što rukovodstvo sreza nije u potpunosti bilo zadovoljno radom suda – kritikovani predsednik suda dr Dimitrije Bešlin i dr Kalman Seč, pri čemu je direktnu posledicu ove kritike predstavljalo njihovo smenjivanje. Za novog predsednika suda izabran je Jakov Sekulić.¹⁵¹

Primopredaja predsedničke funkcije sreskog suda obavljena je 6. oktobra 1945. godine.

U smislu uredbe od 22. marta 1946. pri senčanskom Sreskom narodnom sudu je sistematizovano pet stalnih sudijskih mesta, te angažovanje 120 narodnih prisežnika – sudija – porotnika.

Pored Dušana Miladinova, za nove sudije su imenovani dr Silvester Kočiš, Mikloš Sorčik, Isa Kečan i Milica Lalić. Senčanski Sreski narodni sud je u to vreme zajedno sa predsednikom već imao šest sudija, što je u znatnoj meri popravilo efikasnost njegovog rada.

Sa teritorije sreza – koji je obuhvatao područja senčanskog, adanskog, kanjiškog, molskog, martonoškog i horgošskog opštinskog narodnog odbora, kao i područja mesnih narodnih odbora Obornjače, Malih Pijaca, Oroma, Senčanskog Trešnjevca, Tornjoša, Nadrljana i Velebita – izabrano je 40 narodnih prisežnika – sudija-porotnika zarad obavljanja zakonom propisanih sudijskih zadataka. Shodno izveštaju iz 1949, sreski sud je tada u cilju izvršavanja zakonom propisanih zadataka mogao da angažuje 205 sudija-porotnika.¹⁵²

¹⁵⁰ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 47.

¹⁵¹ IAS, F. 121 Narodni odbor opštine Senta. T 1. 2. Zapisnik sa zajedničke sednice sreskog i Gradskog narodnooslobodilačkog odbora koja je održana 3. oktobra 1945.

¹⁵² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1949.

Jakova Sekulića je na funkciji predsednika sreskog suda 28. januara 1947. zamenio Vladislav Beljanski, koji je ovu službu obavljao do 14. maja 1949. Beljanskog su tada izabrali za predsednika novosadskog Okružnog suda, a njegovu funkciju je preuzeo njegov dotadašnji zamenik, sudija Jene Halas. Halas je za predsednika senčanskog sreskog suda imenovan maja 1949, ali je Pokrajinska komisija za pravosuđe prilikom inspekcije obavljene u leto 1949. utvrdila da on ne poseduje iskustvo potrebno za upražnjavanje ove funkcije.

Pored predsednika Beljanskog, senčanski sreski sud su 1949. napustili i sudije dr Anđelko Deveskovi i Dušan Miladinov, a na njihova mesta su u pomenutoj funkciji stupili Radovan Gerić i Žarko Banatski.

U decembru 1948. od šest sudija senčanskog sreskog suda petoro je raspolagalo pravnim fakultetom i svi su oni bili muškarci. Službu sudskog beležnika obavljala je jedna žena – pravica Svetlana Štajner. Petnaestočlani službenički kor sreskog suda obrazovalo je šestoro muškaraca i devet žena, dok su poslove pomoćnog osoblja obavljala dvojica muškaraca. Najveći deo od ukupno 196 narodnih prisežnika činili su muškarci, bročano izraženo bilo ih je 178 i u najvećem su broju – numerički predstavljeno njih 87 – bili zemljoradnici.¹⁵³

Zakon o rešavanju radnih sporova donet 1949. godine je propisao organizovanje radnih sudova u okviru sreskih sudova: u Senti je predsednik ovog tela bio Žarko Banatski, a njegov zamenik je postao Lajoš Haršanj.

Zemljišno – knjižni ured je čuvao zemljišno – knjižne uloške i rukovao zemljišno – knjižnim ulošcima iz sedam katastarskih opština¹⁵⁴:

▶ Iz katastarske opštine Mol	9726 zemljišno-knjižnih uložaka;
▶ Iz katastarske opštine Ada	11392 zemljišno-knjižna uloška;
▶ Iz katastarske opštine Senta	20052 zemljišno-knjižna uloška;
▶ Iz katastarske opštine Kanjiža	12074 zemljišno-knjižna uloška;
▶ Iz katastarske opštine Martonoš	8504 zemljišno-knjižna uloška;
▶ Iz katastarske opštine Horgoš	3577 zemljišno-knjižnih uložaka;
▶ Iz katastarske opštine Mali Horgoš	3360 zemljišno-knjižnih uložaka.

Rad zemljišno-knjižnog ureda je otežavalo to što je u toku bilo područno razgraničenje novoformiranih narodnih odbora Njeguševo, Obornjača, Kevi, Orahovo, Orom, Trešnjevac Male Pijace i Bački Vinogradi. Situaciju je dodatno komplikovalo to što su pojedini među njima svoja područja dobili ne samo od senčanskog, već i od drugih susednih srezova.

Ministarstvo pravosuđa Narodne republike Srbije je još u decembru 1946. uputilo sudove da tamo gde je potrebno angažuju stalne sudske tumače sa odgovarajućim poznavanjem jezika. Zbog toga je pri senčanskom Sreskom sudu počev od septembra 1949. pa sve do njegove smrti, koja je usledila 1959. godine, uposlen penzionisani učitelj Vladimir Uvalić kao tumač za mađarski jezik. Senčanski sreski sud je od 1951. u ličnosti Jelisavete Bajić dobio tumača sa izvanrednim poznavanjem jezika: Bajićeva

¹⁵³ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Su. spisi, 1949.

¹⁵⁴ Osnovna teritorijalna jedinica katastarske evidencije.

je, naime, predstavljala u jednoj jedinoj ličnosti objedinjenog tumača za engleski, francuski, mađarski, italijanski i nemački jezik!

Po planu rada za 1950. godinu, radni raspored senčanskog Sreskog suda bio je sledeći:

- ▶ Upravne poslove sreskog suda vršili su predsednik sreskog suda, Jene Halas i njegov zamenik, sudija Radovan Gerić;
- ▶ Krivične postupke raspravljala su dva veća, deleći krivične predmete u srazmeri pola-pola. Na čelu prvog veća nalazio se predsednik sreskog suda Jene Halas, a na čelu drugog je bio sudija Lajoš Haršanj, dok su članove oba veća činili sudije-porotnici;
- ▶ Građansko-parnične postupke raspravljala su dva veća, deleći građansko-parnične predmete u odnosu pola-pola. Na čelu prvog veća nalazio se sudija Mikloš Sorčik, a na čelu drugog je bio sudija Radovan Gerić, dok su članove oba veća činili sudije-porotnici;
- ▶ Predsednik prvog građansko-parničnog veća, Mikloš Sorčik, bio je sudija nadležan u zemljišno-knjižnim postupcima, dok je predsednik drugog građansko-parničnog veća, Radovan Gerić, bio nadležni sudija za radno-pravne sporove;
- ▶ Građanske vanparnične postupke vodilo je dvoje sudija: Lajoš Haršanj ostavinske postupke, a Radovan Gerić sve druge vanparnične postupke;
- ▶ Zemljišno-knjižni ured vodio je Đerd Farkaš Barati.

Ovaj plan rada bio je na snazi tek do marta 1950. godine, pošto je tada Jene Halas – protiv koga je bio pokrenut postupak – razrešen dužnosti: umesto njega Sreski narodni odbor je na svojoj sednici 8. marta izabrao Čedomira Čurčića za predsednika sreskog suda. Premda je predsednik Čurčić – koji je bio sudija senčanskog Sreskog suda počev od 15. januara 1950. – bio diplomirani pravnik, on je nakon stupanja na dužnost smesta morao da uzme učešća u daljem krivično-pravnom stručnom usavršavanju, koje je Ministarstvo pravosuđa organizovalo u Beogradu.

Usled napete međunarodne situacije ni sudije nisu bile izuzete od tada održanih vojnih vežbi: u periodu avgust – septembar 1950. na vojnim vežbama su bili sudije Gerić i Haršanj, dok je u periodu januar – februar 1951. na njih otišao i predsednik suda Čurčić.

Radi zamene dvojice sudija je iz somborskog Sreskog suda došao sudija Peter Šinkovič, no dvomesečni izostanak je, ipak prouzrokovao znatan zaostatak: do kraja oktobra 1950. nagomilalo se 530 nerešenih građansko – parničnih predmeta.

Radi obračuna sa zaostatkom subotički Okružni sud je u svojstvu ispomoći delegirao sudiju dr Karolja Barata. Napregnutim radom trojice sudija – koji je otežavalo izostajanje sudija-porotnika – uspelo se tokom jednog meseca rešiti 178 predmeta. Pošto su, međutim, tokom novembra prispela 92 nova građansko – parnična predmeta, broj nerešenih predmeta je još uvek prelazio cifru od 400.

U cilju saniranja ovog stanja postojala je potreba za angažovanjem još jednog sudije, stoga je Sreski narodni odbor na svojoj sednici 16. decembra izabrao Janoša Đerija za sudiju senčanskog Sreskog suda.

Pravosudna komisija sa sedištem u Novom Sadu je u 1951. zatražila izveštaj o stanju arhiva vojvođanskih sudova. Arhiva senčanskog Sreskog suda bila je smeštena na tri lokaliteta – potpuno primerena ciljevima –, kao i u podrumu same zgrade. Po izveštaju, zemljišno-knjižni spisi bili su sačuvani počev od 1898, parnični, vanparnični i krivični predmeti od 1917, a ostavinski predmeti počev od 1915. Količinu arhivskog materijala – zaključno sa 1950. godinom – predsednik Ćurčić je procenio na dva vagona (!) i nagovestio da će lokaliteti za pohranjivanje arhivskog materijala sasvim izvesno biti popunjeni.

Početkom pedesetih godina XX veka promena sudijskog osoblja postala je još intenzivnija negoli krajem četrdesetih: 29. aprila 1951. razrešen je dužnosti Radovan Gerić, a umesto njega na dužnost je sredinom maja stupio Danilo Radujkov. Petnaestog januara 1952. u sud je prispeo Antun Tiler, te je ubrzo – juna 1952. – on došao na mesto Čedomira Ćurčića, koji je otišao na predsedničko mesto Sreskog suda u Kuli.

Na sednici oba veća sreskog Narodnog odbora – Sreskog veća i Veća proizvođača – održanoj 28. decembra 1953. razrešeni su dužnosti Janoš Đeri i Danilo Radujkov. Umesto njih za sudije su imenovani Ljubiša Mihaljdžić i Borivoj Marinkov. Sudija Lajoš Haršanjan je 31. avgusta 1955. napustio senčanski sud, a na njegovo mesto je počev od 1. septembra 1955. došla Svetlana Štajner, koja je bila saradnik suda još od 1946. Milan Ludajić je 1. decembra 1956. postao sudija senčanskog suda.

U refleksiji ovih promena, personalni sastav senčanskog Sreskog suda – koji je dostigao brojku od 30 osoba – krajem 1956. godine činile su osobe sa sledećim zaduženjima: 6 sudija; 1 stručni saradnik sa završenim pravnim fakultetom, 5 zemljišno – knjižnih referenata 7 kancelarijskih referenata, 7 daktilografa, 3 kurira i 1 čistačica.

U smislu odluke vojvođanskog zakonodavca koja je doneta 1955, područje teritorijalne nadležnosti senčanskog Sreskog suda obuhvatalo je područje opština Ada, Kanjiža, Martonoš, Mol, Senta i Horgoš. Senčanski Sreski sud je i nadalje potpadao pod nadležnost subotičkog Okružnog suda, dok je u slučaju firmi u Senčanskom srezu bio nadležan Okružni privredni sud sa sedištem u Subotici.

VI. ANTIREŽIMSKE MANIFESTACIJE GRAĐANA U 1945.

U SVETLU DOKUMENATA SENČANSKOG SRESKOG NARODNOG SUDA

Nakon završetka rata nova jugoslovenska vlast i KPJ su sve više učvršćivale svoju poziciju vlasti, što nije bilo po ukusu svih građana države: nisu svi bili naklonjeni novom režimu. Gotovo su se u svim sredinama nalazile ličnosti koje su na svakom koraku izražavale svoju antipatiju prema komunistima, a u nekim slučajevima i spram Tita. To su, generalno, činile pod uticajem alkohola – budući da je tada čovek najhrabriji! – no već je i veliki sovjetski/ruski pisac Maksim Gorki primetio: ono što trezan čovek misli, to pijan izbrblja!

U takav slučaj se upetljao juna 1950. pedesetogodišnji senčanski mesar Jovan D., koji je – budući bez žene i porodice – često zagledao dno čaše. Toliko je pio da – prema njegovom sopstvenom priznanju – često nije znao ni za sebe niti za svoja dela. Nadalje je o tome priznao sledeće:

„Tako sam u više puta napadao našu vlast i uopšte današnje stanje. Jedanput sam u gostionici Kalmana Kurija u Senti proletos javno pred partizanima opsovao majku [maršalu] Titu. Oni su me zato zatvorili, i uputili u Suboticu u Okružni sud, gde sam bio zatvoren šest dana, a zatim pušten kući. Ne sećam se da sam više ikoga napadao, sem što sam više puta vodio šalu na ulici sa Mađarima. Ne samo, da se ne sećam, već je sasvim tačno da sam im psovao majku komunističku, ali ja nisam to ozbiljno mislio [...] već to tako, u šali.”¹⁵⁵

Senčanski Sreski sud je po ovom predmetu održao raspravu 24. jula 1945. Sud je kao prvog svedoka saslušao stanovnika Sente Ištvana B., koji je rekao sledeće:

„Pre otprilike mesec dana došao je osumnjičeni Joca D. u moju mesarsku radnju u napitom stanju i upitao me: šta je, zar si i ti već postao komunist, kada si u društvu Jožefa Sepa, Ištvana Vide, Imrea Baloa i Vincea Gebleša vršio pregled u narodnoj kuhinji[?]. Nadalje je rekao: pazi, možeš još i ti dospeti na listu crnoberzijanaca. Ovo je zato rekao što sam ja u kuhinju išao radi pregleda. Tom prilikom osumnjičeni nije rekao, da ću ja dospeti na crnu listu komunist. On to meni ne bi mogao ni reći, jer smo mi u veoma dobrim prijateljskim odnosima. Osumnjičeni predamnom nije nikada psovao komuniste, niti današnji režim. Mene nije psovao nikada kao komunistu.”¹⁵⁶

Svedočila je i senčanska učenica Nadežda N., koja je izjavila da ostaje pri svedočenju koje je dala u OZN-i. U tom smislu ona je više puta čula kako je osumnjičeni pred njihovom kućom napadao maršala Tita, psovao majku komunistima. Optuženi je izjavio i to da sadašnja vlast nije prava, prava vlast doći će tek posle ovoga. Javno je napadao komuniste i svakome je psovao majku. Svedok je izjavio da je okrivljeni – kada je izgovarao takve stvari – po pravilu bio pijan.¹⁵⁷

I svedok Stevan N. je slično svedočio: on je rekao da je optuženi pred njihovom kućom psovao majku komunistima, a i majku maršala Tita. Po njegovom mišljenju to je radio zbog toga što je njegova kćer, Nadežda N. – premda članica partije – dobila pomoć od verske zajednice.

Iz svedočenja se ispostavilo da je odranije postojao konflikt između optuženog i porodice N.

Prema svedoku Bogdanu S. osumnjičeni nikada nije govorio o politici kada je bio trezan. Pošto je poznavao osumnjičenog i znao da se u pijanom stanju ponaša izuzetno neprijatno, on je u takvim slučajevima izbegavao susret sa njim. Zbog toga nije ni znao za to da bi on psovao komuniste. Po njegovom sećanju optuženi je za

¹⁵⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 147/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Sente Jovana D.

¹⁵⁶ Isto tamo.

¹⁵⁷ Isto tamo.

vreme okupacije psovao i okupacionu vlast, no pošto je tadašnja vlast brzo spoznala o kome se radi, s njim se nije posebno bavila.

Na kraju rasprave je saslušan i okrivljeni, koji je izjavio da se ne oseća krivim po optužnici koja je izneta protiv njega. On sebe ne smatra za neprijatelja aktuelne vlasti. Nije priznao da je vređao porodicu N. niti to da ih je psovao zbog toga što su komunisti. Priznao je da u pijanstvu svakoga vređa, ali je poricao da je psovao maršala Tita nakon što su ga jednom zbog toga već zatvorili. Na kraju je istakao da je u potpunosti zadovoljan sadašnjom vlašću.

U smislu odluke sreskog suda optuženi je, a koji je bio zatvoren u pritvoru narodne milicije, prebačen u subotički Okružni sud radi daljeg nastavka procesa.¹⁵⁸

Železničar iz Martonoša Miloš E. je 15. juna 1945. u krčmi Šandora Papa počinio verbalni delikt, o kojem su borci KNOJ-a Ivan T. i Miloš K. referisali subotičkoj Ozni:

„U kafani smo našli dvojicu železničara i još dva čoveka, čija imena ne znamo. U kafani smo zapazili jednu sliku na kojoj je pisalo „Brza pomoć ranjenicima”. Natpis je bio na mađarskom jeziku. Jedan od pomenutih železničara, Miloš E., je rekao da tu sliku treba izbaciti napolje. Borac T. je rekao da nije važno što je natpis na mađarskom jeziku. Na to je E. rekao da bi sve Mađare trebalo potući i pozvao nas je za sto da sednemo sa njim. Nas dvojica smo prihvatili njegov poziv sa namerom, da ispitamo njegovo mišljenje. Prvo pitanje E. koje je bilo upućeno nama bilo je: da li smo Srbi[?] Odgovorili smo da smo Srbi iz Banata. Razgovarali smo o privatnom životu. E. je rekao kako je teška železnička služba, i napomenuo je da bi sve Mađare trebalo pobiti. Ja sam mu odgovorio, da ne treba sve Mađare pobiti, jer nisu oni svi krivi, i mi tako nećemo nikada doći do bratstva i jedinstva. Mi se borimo za to da ujedinito sav jugoslovenski narod. On je počeo da se smeje cinično i rekao: vi za mene niste ništa, vi ste oterali vojvođansku decu da [uza]lud ginu na Dravi. Ja sam mu odgovorio da je to tako moralo da bude, jer se samo pomoću borbe može doći do jedinstva i do oslobođenja. Ja sam mu postavio pitanje: da li zna, ko je oslobodio našu teritoriju? On je odgovorio da je našu teritoriju oslobodila Engleska, Amerika i Rusija. Upitao sam ga da nije slučajno i jugoslovenska vojska oslobodila našu zemlju, na šta je on odgovorio cinično da mi za njega nismo ništa. Upitao sam ga da li zna ko je oslobodio Trst, [a] on je odgovorio Englezi. Drug K. ga je upitao da li zna čiji je Trst? On je odgovorio da je Trst engleski. K. mu je odgovorio da je Trst naš, sviju Jugoslovena, na šta je on odgovorio da nije vaš, nego naš.

Drug T. ga je upitao da li zna, ko je uspostavio bratoubilački rat? On je rekao: Rusi. Ja sam mu na to odgovorio: zar nije Nedić uspostavio bratoubilački rat[?] On je odgovorio da je Nedić morao da služi okupatora, jer je na to bio primoran. On je odgovorio da je nacionalni socijalista. Ja sam ga upitao da li zna, šta je nacionalni socijalista? E. je ponovio opet isto da je nacional-socijalista i da se on kao takav ne boji nas, jer je on poverenik komisije za utvrđivanje ratnih zločina u Martonošu. [...]

¹⁵⁸ Isto tamo.

E. mi je zatim rekao: znači, ja sam fašista. Ja sam odgovorio: ti si, druže, reakcionar koji rovatiš naše redove, našu demokratsku, federativnu Jugoslaviju. Zatim smo se ja i drug K. vratili natrag u kasarnu.”¹⁵⁹

Miloš E. je po ovom slučaju bio saslušan 6. jula 1945, a on se inkriminisanog događaja sećao ovako:

„U kafani kod Šandora Papa sedeo sam sa jednim železničarom kada su nam prišla dva vojnika, čija imena ne znam. Tada sam već bio prilično pijan. Razgovarali smo o vojsci, ne sećam se tačno kako je to sve bilo, ali znam da sam rekao: kada stignu naši iz zarobljeništva i internacije, imaćemo jednu zdravu i moćnu jugoslovensku armiju. Govorili smo potom o ravnopravnosti a ja sam nato rekao, da su glavni krivci pobjegli iz Bačke u Mađarsku, a te bi trebalo sve pobiti, a za druge nisam ništa rekao. Nije tačno, niti se sećam, a ja sam ustvari vrlo kratko vreme razgovarao sa njima, da treba sve Mađare pobiti.

Po pitanju Trsta, rekao sam da se naša armija sada povlači iz Trsta i da će – navodno – posle mirovne konferencije Trst da pripadne Jugoslaviji.

O tome da sam govorio o vladi Nedića u Srbiji, tj. o tome da je on bio primoran da služi okupatoru, ne sećam se. Da sam govorio, da su naša deca odneta da ginu na Dravu, ne znam i ne sećam se.”¹⁶⁰

Subotičko Okružno tužilaštvo je na osnovu svedočenja Miloša E. optužilo za ruženje Jugoslovenske narodnooslobodilačke armije i širenje glasina, ali u spisima senćanskog Sreskog suda nije moguće pronaći presudu koja je protiv njega doneta.¹⁶¹

AFŽ je u nedelju 24. jula 1945. organizovao predavanje, a potom je omladina održala igranku. Pri povratku sa igranke, u pola jedan noću, dva svedoka – Radojica K. i Aleksandar K. – su čula kako se vesele u jednom dvorištu. Provirili su kroz ogradu i videli da se Petar V. veseli u društvu Srba i Mađara. Prema iskazu Radojice K.:

„...Kad odjednom Pera V. je ustao i uzviknuo: mi smo imali Karađorđeviće, oni su bili naši i oni nam trebaju. To je tako jako vikao da se moglo čuti čak na ulici. Rugali su se bratstvu i jedinstvu.”¹⁶²

Drugi svedok je o događajima rekao ovo:

„Kada je jednom Pera rekao da je Veljko K. [...] organizovao omladinu da svuda po sali pozdravljaju [sa]: Tito – Tito, kao što su nekada i Talijani pozdravljali [sa]: Duče – Duče. Zatim je podrugljivo uzviknuo „živelo bratstvo – jedinstvo”, na što su svi

¹⁵⁹ IAS, F. 127 Senćanski Sreski sud. K. 200/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Martonoša Miloša E.

¹⁶⁰ Isto tamo.

¹⁶¹ Isto tamo.

¹⁶² IAS, F. 127 Senćanski Sreski sud. K. 214/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Horgoša Petra V.

jednoglasno uzviknuli smejući se „živelo”. Obecavao je jednoj Mađarici, da Mađari u našoj kraljevini isto pravo imaju, kao što im je Tito dao.”¹⁶³

Osumnjičeni, horgoški železničar Petar V., je pred Oznom 16. jula 1945. dao sledeći iskaz:

„Posle igranke koja je održana 24. jula 1945. u prostorijama kafane Kalmana Radiča, otišli smo ja, jedan ruski major, učiteljica Zora, upravitelj škole Dragomir N. i njegova supruga, krojačica Olga A. i Svetozar B., na stan kod V.-ovih i sedeli u dvorištu. Tačno je da smo govorili o politici, i da sam ja, kada je major ruski spomenuo cara Nikolaja, spomenuo da smo mi imali Karađorđa, a ne [pak] Karađorđevića, a tome sam dodao još i to, da je on 1804. godine digao srpsku politiku.

[...] Tačno je, da smo govorili o Titu ja i ruski major, koji je rekao da Tita jako vole u Rusiji. [...] ...tačno je, da sam ja na jednoj konferenciji, kada sam govorio o bratstvu i jedinstvu i kada je na moje reči odgovorila omladinka Vida M. „živelo bratstvo i jedinstvo” rekao njoj: u redu dete, i ja kažem, da žive, samo kada smo mi gradili bratstvo i jedinstvo ti još nisi bila tu. Nisam rekao Mađarici koja je bila sa nama u društvu da su u našoj kraljevini Mađari imali ista prava kao što im je Tito dao. Ne mogu stoprocentno da tvrdim, da li je možda neko govorio o pravu Mađara ili nije, dok je međutim tačno, da o kraljevini nije bilo uopšte ni reči.

Tačno je, da sam pre 4-5 meseci na stanici u Horgošu prilikom ispraćaja vojnika, koji su po kazni slati na front, jer su bili za kralja, u pijanom stanju viknuo »živeo kralj«.

[...] Tačno je, da sam jednom prilikom u razgovoru sa Veljkovim ocem, Lazom V., rekao: zašto ne savetujete Veljka, da ne govori stalno na konferencijama »mi ćemo streljati, [i] mi ćemo staviti uza zid« [nekoga], i to govori bez razloga, i narod zbog toga neće da dolazi na zborove. Nadalje sam rekao: »može to i njega snaći.«”¹⁶⁴

Krivični postupak koji je pokrenut protiv Petra V. u predmetu krivičnog dela protiv državnog poretka senčanski Sreski narodni sud je – pozivajući se na Ukaz o opštoj amnestiji i pomilovanju¹⁶⁵ koji je na Titov predlog donelo Predsedništvo AVNOJ-a – obustavio 15. avgusta 1945.¹⁶⁶

Na osnovu čl. 1 Ukaza o opštoj amnestiji i pomilovanju pomilovane su sledeće osobe:

- ▶ četničke i Nedićevske formacije, kao i hrvatsko i slovenačko domobranstvo, nadalje članovi muslimanske milicije i šiptarskih¹⁶⁷ oružanih grupa, odnosno članovi pojedinih političkih organizacija;
- ▶ vojni begunci Jugoslovenske Armije;
- ▶ oni koji su saradivali sa okupatorima u oblasti kulture i umetnosti, ukoliko njihova saradnja nije prevazilazila okvire njihove redovne aktivnosti;

¹⁶³ Isto tamo.

¹⁶⁴ Isto tamo.

¹⁶⁵ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 56.

¹⁶⁶ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 214/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Horgoša Petra V.

¹⁶⁷ Kosovski Albanac.

- ▶ oni koji su klevetali jugoslovensku Armiju i njene članove, organe narodne vlasti i njene predstavnike.

U smislu čl. 2 Ukaza pomilovanje nije dato sledećim osobama:

- ▶ članovima ustaških i Ljotičevskih formacija, kao i vojnicima ruskog dobrovoljačkog korpusa, izuzev u slučaju da su bili prinudno mobilisani nakon 1. januara 1942;
- ▶ svim pripadnicima navedenih oružanih formacija i organizacija ukoliko su počinili dela ubistva, paljevine, silovanja ili pljačke;
- ▶ članovima Kulturbunda, službenicima i članovima Gestapoa, njihovim doušnicima i agentima;
- ▶ idejnim vođama pomenutih formacija, tela i organizacija, njihovim organizatorima i rukovodiocima, kao i onim licima koja su materijalno i finansijski potpomagala delovanje ovih formacija i organizacija, oficirski kor oružanih formacija u rangu od komandanta bataljona pa naviše, rukovodiocima javne uprave, te
- ▶ onim licima koja su pred pozivanjem na odgovornost pobešla u inostranstvo.

Opšta amnestija je za negdašnje članove formacija pomenutih u čl. 1 važila ukoliko do proglašenja Ukaza oni nisu bili pravosnažno osuđeni, a za dezertere Jugoslovenske Armije samo onda ukoliko se u roku od mesec dana prijave vlastima.

Član 6 Ukaza je propisivao distinkciju između uživalaca potpune ili delimične amnestije. Tu su bila pravosnažno na prinudni rad već osuđena lica koja nisu bila lišena slobode, ili lica koja su bila osuđena na gubitak slobode sa prinudnim radom. U slučaju izrečene kazne u trajanju kraćem od godinu dana lica su bila oslobođena, dok je u slučaju duže zatvorske kazne trajanje konfiniranja smanjeno.

Alkohol je – umalo – prouzrokovao propast i stanovniku Mola Dragomiru K. I ovaj inkriminisan slučaj se zbio u krčmi. Sam grešnik je 14. jula 1945. prilikom saslušanja u OZN-i priznao sledeće:

„Prvi put sam kažnjen zbog klevete maršala Tita. Naime jednom prilikom, na drugi dan pravoslavnog božića, sedeo sam sa društvom u kafani Šandora Bačija, i kada mi je jedan drug – koji je sedeo za trećim stolom – pokazao jednu sliku, a to je bila slika maršala Tita, koju ja nisam do tada video, i pošto sam bio napit, mislio sam da je to [Herman] Gering, zbog uniforme i kape i rekli su mi sutradan – kada su me saslušavali – da sam rekao na maršalovu sliku »hitlerovac-ulikovac«. Zbog toga sam bio osuđen od Vojnog suda u Subotici na 6 meseci zatvora. Pošto sam bio pušten iz zatvora, vratio sam se u Mol i zaposlio se u zanatlijskom udruženju kao pisar.

Optužnicu, da sam 14. juna 1945. u kafani Šandora Bačija rekao na sliku maršala Tita i Staljina: »da sam zbog ova dva đubreta odležao 51 dana u tamnici« u potpunosti odbijam.

[...] Smatram da je sve ovo osveta Mađara, pošto sam u prvim danima posle oslobođenja bio [član] odbora za ratne zločince, koju su ljudi pogrešno nazvali »sudom«. Pošto je u Molu streljano oko 100 Mađara ili odnešeno na rad, kako se to govori – pošto ceo isleđivački odbor o tome nije tačno obavешten – to je verovatno da neki Mađari smatraju da sam i ja kriv za nestanak tih Mađara.”¹⁶⁸

Opšta amnestija je od zatvora spasla i Dragomira K.: 16. avgusta 1945. prekinut je krivični postupak koji je bio pokrenut protiv njega.¹⁶⁹

Narodnu vlast i njene organe nisu sustigli samo verbalni, već u brojnim slučajevima i fizički napadi. Jedan takav slučaj odigrao se 12. oktobra 1945, kada se supruga Đerđa B. – današnjim rečnikom iskazano – obratila narodnoj miliciji zbog nasilja u porodici, pošto ju je zlostavljao njen muž. Poslati milicioner – Gabor K. – nije našao B.-a kod kuće, već u krčmi. Na poziv K. da ga sledi, B. – koji je inače živeo od kirijašenja – mu je odgovorio da ide kući da nahrani konje. Kada je milicionar pošao za njim, B. je u svom dvorištu dohvatio gvozdene vile i uzviknuo: »sad si na...ao, samo kad sam ja kući došao – mene živog nećeš odvesti!« Milicioner K. je potegao oružje, dok je supruga B. – majka troje dece – otrčala po pomoć. Milicioner je uspeo da iz ruku razjarenog čoveka istrgne vile, ali je na to on dohvatio jednu motku i njome udario organ vlasti. Tada su u pomoć napadnutome pristigla dva vojnika, te su zajedničkim snagama uhapsili B.-a. Prilikom sprovođenja u zatvor uhapšenik je putem urlajući psovao narodnu armiju i miliciju, vičući da on neće saradivati sa partizanima i da im neće isporučivati kukuruz. Stigavši do zatvora B. je pokušao da podmiti komandira: obećao mu je 500 dinara ako ga pusti na slobodu.¹⁷⁰

Narednog dana – nakon trežnjenja – 35-godišnji B. je dao svoj iskaz:

„12. oktobra 1945. godine pre podne počeo sam piti rakiju, što sam nastavio ceo dan, i ne sećam se ništa, samo toga, da sam se probudio u zatvoru i odatle sam preveden na saslušanje.”¹⁷¹

Krivični slučaj Đerđa B. zaključen je na nepoznat način, presuda se ne nalazi među predmetnim spisima.

U kolonističkom selu Njegoševo¹⁷² u molskom ataru se 28. oktobra 1945. dogodio incident tokom kojeg je i fizički povređen član narodne milicije. U selu je za taj dan – nedelju – bio određen prevoz kukuruza, koji je, među ostalima trebao da nadgleda i milicioner Pavle M. M. se toga dana u podne ispred zadruga susreo sa Tomom G.,

¹⁶⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 229/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Mola Dragomira K.

¹⁶⁹ Isto tamo.

¹⁷⁰ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 411/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Sente Đerđa B.

¹⁷¹ Isto tamo.

¹⁷² Selo je između 1941. i 1944. zvano Istenáldás (Božji Blagoslov), a obezbedilo je dom za Sikuljce koji su naseljeni iz Bukovine.

koji je bio u društvu Todora Z. i Jove M. Tokom razgovora G. je upitao milicionera ima li on saznanja o tome da je Nikola M. 1941. poslao 12 ljudi pred streljački vod. M. je odgovorio da to nije njegov posao, na šta ga je G. napao rečima »j..em ti majku«. Na protest milicionera da mu ne psuje majku G. je odgovorio »j..em ti majku, a i oca«, te je udario M.-a po nosu gurnuvši ga u jarak. Pri tome je pokušao da otme službeno oružje. To mu, međutim, nije pošlo za rukom, pošto su onde prisutni pohtali u pomoć M.-u. Na lice mesta je stigao i predsednik narodnooslobodilačkog odbora Gavro S., koji je otrpao do kuće Tomu G. Kada je, međutim, G. stigao kući, on je izvadio pušku i zapretio im.¹⁷³

U ovom predmetu presudu je doneo subotički Okružni sud: zbog fizičkog i verbalnog napada na službeno lice, kao i zbog krivičnog dela pretnje Tomo G. bio je osuđen na prinudni rad bez lišavanja slobode u trajanju od 4 meseca.¹⁷⁴

Piroška U., dvadesetogodišnja ađanska domaćica mađarske nacionalnosti je 28. novembra 1945. – nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu, a neposredno pre proglašenja republike – u Sali ađanskog bioskopa izrekla antirežimske izjave. U prisustvu više lica – prema iskazima svedoka – rekla je:

„...kao ona imam sve upisane komuniste, i kada dođe do prevrata ona znam šta je njena dužnost. I da ne mislimo da vojska hoće republiku, jer oni svi očekuju kralja. I da ne mislimo da je pobedio [Narodni] front. Te ako dođu mađarske Hortijeve trupe da nas oslobode, onda je kraj sindikalnim članovima.”¹⁷⁵

Rasprava je po ovom predmetu održana 18. aprila 1946. u senčanskom Sreskom narodnom sudu. Optužena se – koja je inače bila na slobodi – branila time da su je pojedine osobe optužile iz zavisti i ljubomore. Sud, međutim, to nije prihvatio, te je na osnovu iskaza Terezije Z. kao i Piroške N. proglasio Pirošku U. krivom za činjenje krivičnog dela širenja alarmantnih vesti: kazna joj je bila gubitak slobode u trajanju od 8 meseci sa prinudnim radom, a nju je trebala da odsluži u požarevačkom zatvoru.

Izvršenje presude je, međutim, bilo odloženo, što je otac osuđene – koji je inače bio službenik ađanskog narodnog odbora – iskoristio kako bi se molbom za pomilovanje obratio Predsedništvu narodne skupštine Srbije. U smislu odluke tog tela iz decembra 1947. kazna Piroški U. je smanjena na gubitak slobode u trajanju od 4 meseca.¹⁷⁶

Pretežan deo krivičnih procesa koji su tokom 1945. bili sprovedeni pred senčanskim Sreskim narodnim sudom predstavljao je krivična dela protiv imovine ili zabranjene privredne špekulacije, dok je samo manji udeo predmeta govorio o antirežimskim manifestacijama građana. To nije značilo da je broj takvih slučajeva bio mali, već

¹⁷³ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 495/1945 – krivični postupak protiv stanovnika Njegoševa Tome G.

¹⁷⁴ Isto tamo.

¹⁷⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 691/1945 – krivični postupak protiv stanovnice Ade Piroške U.

¹⁷⁶ Isto tamo.

da je najveći broj sličnih slučajeva dospao pred više sudske instance – pred okružni sud u Subotici.

VII. KONFISKACIJA IMOVINE

Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije je nakon završetka rata 9. juna 1945. donelo Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije.¹⁷⁷ U smislu zakona konfiskacija je predstavljala potpuno ili delimično podržavljenje imovine na osnovu sudske odluke.

Sprovođenje konfiskacionih postupaka spadalo je u nadležnost sreskih sudova: nakon donošenja odluke o konfiskaciji imovine vršen je u najkraćem vremenu i po hitnom postupku popis i inventarisanje presuđenih imovinskih stavki – nepokretnosti i pokretnosti.

Član 28 zakona je sreskim narodnim odborima poverio zadatak da u roku od 90 dana nakon donošenja zakona pošalju nadležnim sreskim sudovima inventar imovine onih lica koja su tokom rata bila kao narodni neprijatelji pogubljena, ubijena, poginula ili izbegla.

I vojni sudovi su bili dužni da pošalju svoje presude sreskim sudovima, pošto je i u njihovim presudama – u svojstvu adicione kazne – bilo reči o konfiskaciji.

U smislu čl. 30 Zakona o konfiskaciji imovine Nemačkog Rajha i njegovih državljana, kao i imovine građana nemačke nacionalnosti odlučivala je na sreskom nivou komisija koja je bila imenovana od strane Narodnog odbora.

Po zakonu, od konfiskacije su bili izuzeti predmeti domaćinstva – u prvom redu odeća, nameštaj, kuhinjska oprema – koji su bili neophodni za život osuđenog lica, odnosno njegove uže porodice. U ovu kategoriju su se ubrajale i alatke koje su bile neophodne za obavljanje zanatskog rada, neophodne osnovne alatke i sredstva za održanje zemljoradničkog domaćinstva, kao i tome pripadajuće stambene i ekonomske zgrade, namirnice i ogrev za četiri meseca, te novčana svota koja je odgovarala trima mesečnim nadnicama po članu porodice.

Odeljenje za unutrašnje poslove Sreskog narodnog odbora je u svom dopisu od 12. septembra 1945. poslalo senčanskom Sreskom narodnom sudu spisak sa imenima 271 lica sa teritorije Senčanskog sreza koje je trebalo podvrgnuti postupku za konfiskaciju imovine. U propratnom pismu bilo je napisano sledeće:

„U smislu člana 28 Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije, u prilogu dostavlja Vam se spisak lica, koja su prema aktu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini br. 718/1945 od 9. februara 1945. utvrđeni za ratne zločince, i to: Balaž Geza i drugova, rodom iz Martonoša, koji su tokom rata nestali, a čija imovina do sada nije bila konfiskovana, sa molbom za nadležni postupak.”¹⁷⁸

¹⁷⁷ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 40. 1946. Zakon je potvrđen i dopunjen Zakonom o potvrdi i izmenama i dopunama Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije. *Službeni list FNRI*, 1946. br. 61; 1946. br. 74.

¹⁷⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud.Vp. 1046/1945 – Spisak ratnih zločinaca.

Geza Balaž je poimenično pomenut zbog toga što se njegovo ime nalazilo na početku spiska. Od strane komisije izrečeni status „ratnog zločinca” počivao je na veoma slabim pravnim temeljima, pošto ljudi koji su figurirali na spisku – a koji su svi do jednog pogubljeni – ne samo da nisu bili pravosnažno osuđeni, već sud nisu ni videli. Licemerna je i konstatacija Odeljenja za unutrašnje poslove da su lica koja se nalaze na spisku „nestala”, pošto je ovaj organ mogao da ima tačna saznanja o likvidaciji nesrećnika.

U praksi su odeljenja za unutrašnje poslove sreskih narodnih odbora već i pre ovoga, u odnosu na pojedine osobe, a pozivajući se na Zakon o konfiskaciji imovine, upućivala sreske sudove da pokrenu konfiskaciju protiv ratnih zločinaca, odnosno osoba koje su proglašene za narodne neprijatelje. U aktu koji je izdan od strane odeljenja za unutrašnje poslove, a kojim je inicirana konfiskacija, bilo je naznačeno da je osoba proglašena za ratnog zločinca tokom rata „nestala” ili „pobegla”, odnosno „napustila imanje”. U tim aktima su osobe koje su okvalifikovane kao nestale – kao što se kasnije ispostavilo – gotovo bez izuzetka bile žrtve represalija, odnosno bile su likvidirane bez sudske presude.

U spisku ratnih zločinaca¹⁷⁹ koji je dostavljen senčanskom Sreskom narodnom sudu pod rednim brojem 17 nalazi se ime stanovnika Sente Karolja Lukača. Lukač je 9. novembra 1944. – zajedno sa 64 sapatnika – pogubljen: njegovo ime se pod rednim brojem 16 javlja na spisku koji je sačinjen od strane senčanske komisije za ispitivanje ratnih zločina 10. novembra 1944.¹⁸⁰

U predmetu Karolja Lukača je Odeljenje za unutrašnje poslove Sreskog narodnog odbora 9. novembra 1945. poslalo predlog za konfiskaciju imovine koji je glasio na ime. U tom aktu se predočava da je „ratni zločinac” nakon oslobođenja „nestao”.¹⁸¹ Akt sadrži tačne brojeve topografskih lokaliteta Lukačevih nekretnina, kao i broj zemljišno-knjižnog uloška u kojem su oni vođeni, no njemu je dodat i inventar pokretnosti koji je sačinjen 21. maja 1945.¹⁸²

Sud je u ovom predmetu doneo rešenje 25. decembra 1945, u kojem je konstatovao da se od Karolja Lukača nema šta konfiskovati, pošto predmeti njegove svojine – u smislu člana 6 Zakona o konfiskaciji – ne potpadaju pod udar konfiskacije.¹⁸³ Subotička Okružna uprava narodnih dobara se, međutim, nije povinovala odluci suda, već je januara 1946. podnela žalbu. Žalbu je usvojio subotički Okružni narodni sud 7. februara 1946. i naložio sprovođenje novog postupka.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Isto tamo.

¹⁸⁰ Molnar: dokument br. 80, str. 246–251.

¹⁸¹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Spis Odeljenja za unutrašnje poslove senčanskog Gradskog narodnog odbora br. 18270/1945.

¹⁸² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Inventar pokretnosti Karolja Lukača datiran 21. maja 1945.

¹⁸³ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Rešenje suda Vp. 2143/1945. datirano 25. decembra 1945.

¹⁸⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Rešenje subotičkog Okružnog suda Pž. 91/46 od 7. februara 1946.

U ponovljenom postupku odluka je doneta 26. februara 1946, na osnovu koje je sud konfiskovao celokupnu imovinu Karolja Lukača.¹⁸⁵

Sa odlukom suda ovoga puta se nije mirila supruga Karolja Lukača, koja se obratila Odeljenju za unutrašnje poslove Gradskog narodnog odbora sa sledećom žalbom:

„...Po članu 2 Zakona o konfiskaciji imovine, konfiskacija imovine može se izreći isključivo u slučajevima, koji su predviđeni zakonom i isključivo od strane onih vlasti, koji su za to ovlašćene zakonom. Zakon, odnosno Odluke AVNOJ-a od 21. novembra 1944. god. svojim propisom čl. 1 tč. 3 pak predviđa konfiskaciju imovine ratnih zločinaca i njihovih pomagača, koji su presudom građanskih ili vojnih sudova osuđeni na gubitak imovine u korist države.

Međutim u konkretnom slučaju moj muža niti je proglašen ratnim zločincem, niti je osuđen ni od građanskih ni od vojnih sudova na gubitak imovine, prema tome odluka je protivzakonita i ništavna, jer je ista doneta od nenadležnih vlasti i bez postojanja zakonom propisanih uslova, protivno jasnim i imperativnim propisima gore citiranih zakona.”¹⁸⁶

U vezi sa žalbom je u informaciji senčanskog Odeljenja za unutrašnje poslove koja je upućena subotičkom okružnom Odeljenju za unutrašnje poslove, a koja je datirana 10. maja 1946, već saopštava stvarno činjenično stanje:

„...Imenovani Karolj Lukač je likvidiran kao ratni zločinac, te je prema tome imalo se staviti predlog za konfiskaciju imovine, što je Sreski sud u Senti i odredio zaključkom Vp. 2143/45, prema tome žalba je neumesna.”¹⁸⁷

Dva meseca kasnije, 6. jula 1946, senčansko Odeljenje za unutrašnje poslove je pretpostavljenima u Subotici pisalo sledeće:

„...muž žaliteljice Lukač Karolj bi bio proglašen sada za ratnog zločinca i narodnog neprijatelja i kao takav bi bio osuđen, da nije likvidiran.”¹⁸⁸

Udovica – koja je u međuvremenu, 1948. godine proglasila svog muža¹⁸⁹ za mrtvog – nije se, međutim, predavala: redom je podnosila sudu svoje žalbe vezane za konfi-

¹⁸⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Rešenje senčanskog Sreskog suda Vp. 2143/1945 od 25. februara 1946.

¹⁸⁶ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Žalba supruge Karolja Lukača, Margitke, rođ. Čonka.

¹⁸⁷ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Spis Odeljenja za unutrašnje poslove senčanskog Gradskog narodnog odbora U. P. 3844/1946.

¹⁸⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Poverljivi spis Odeljenja za unutrašnje poslove senčanskog Gradskog narodnog odbora U. P. 420/46.

¹⁸⁹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašavanja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog.

skaciju. Prema spisima, slučaj je okončan 1954. time što je senčanski Sreski narodni sud – pozivajući se na to da se konfiskacija dogodila još 1945. i da je za udovicu bio predviđen rok od jedne godine za pokretanje parnice protiv odluke, no koji je ona propustila – žalbu ponovo odbacio.¹⁹⁰

Odluka Predsedništva AVNOJ-a o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile¹⁹¹ od 21. novembra 1944, odnosno zakon slične sadržine¹⁹² koji je donet 1946, te član 30. Zakona o konfiskaciji propisivali su konfiskaciju imovine građana nemačke nacionalnosti. Od efekata ove odluke, odnosno zakona bili su oslobođeni samo oni Nemci:

- ▶ koji su aktivno učestvovali u narodnooslobodilačkom pokretu i narodnooslobodilačkom ratu – naravno, na strani partizana;
- ▶ koji su već pre rata bili asimilovani Srbi, Hrvati ili Slovenci, koji nisu stupili u Kulturbund i nisu isticali svoje Nemstvo;
- ▶ koji su čak i na zahtev okupatora poricali da se smatraju Nemicima;
- ▶ koji su živeli u mešovitim brakovima i svojim držanjem nisu ometali narodnooslobodilački pokret, odnosno koji nisu bili sluge okupatora;
- ▶ koji se kao državljani neutralnih država nisu neprijateljski odnosili prema oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije.

Adanski apotekar Reže Cvik i njegova supruga Eržebet Cigler nisu spadali ni u jednu od nabrojanih kategorija, premda su kao bački Nemci živeli u sredini u kojoj je približno 90% stanovništva bilo mađarske nacionalnosti, pa tako nisu imali neke naročite mogućnosti za ispoljavanje svoga Nemstva. Prilikom popisa stanovništva iz 1941. u Adi su se 34 osobe, odnosno 0,25 % stanovništva, izjasnile da se smatraju Nemicima.¹⁹³ Uprkos tome, senčanska Sresko-gradska komisija za konfiskaciju koja je delovala u skladu sa članom 30 Zakona o konfiskaciji je 10. novembra 1945. – pod delovodnim brojem 25/1945 – donela odluku o konfiskaciji apoteke Cvik. U odluci je navedeno da su vlasnici apoteke jugoslovenski državljani nemačke nacionalnosti, koji borave na „nepoznatom mestu”. Mesto boravka osoba podvrgnutih konfiskaciji preciznije određuje zapisnik koji je priložen uz odluku: „interniran u logor”. Predmetni spisi vezani za konfiskaciju sadrže i akuratno sačinjeni inventar imovine, u kojem su – pored nekretnina – doslovce navedene sve lekarije do poslednjeg zrna aspirina.¹⁹⁴

¹⁹⁰ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 2143/1945 – postupak konfiskacije imovine od stanovnika Sente Karolja Lukača. Rešenje senčanskog Sreskog suda br. 2143/1945 datirano 3. jula 1954.

¹⁹¹ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 2.

¹⁹² Zakon o potvrdi i izmenama odluke o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica, i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile. *Službeni glasnik FNRI*, 1946. br. 63.

¹⁹³ *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, 1998, KSH, 91, str. 171.

¹⁹⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Dn. 87/1946 – uknjižba nepokretnosti Režea Cvika na državu.

Sredinom pedesetih godina supruga Režea Cvika je pokušala da zatraži povraćaj konfiskovane imovine, te je zatražila reviziju zakonitosti odluke komisije. Tokom ovog postupka subotičko Okružno tužilaštvo se obratilo senčanskom Sreskom sekretarijatu za unutrašnje poslove u vezi sa ponašanjem porodice Cvik tokom rata, na šta je pristigao sledeći odgovor:

„...Reže Cvik i njegova supruga Eržebet r. Cigler po narodnosti Nemci, i kao takvi su se i deklarirali za vreme okupacije. Pošto u Adi u to vreme nije postojao Kulturbund oni nisu ni bili članovi istog u Adi, zato nemamo podataka o tome da li su bili članovi istog u Novom Sadu, jer je tamo isti postojao najbliže po našem znanju. Kod predmetnih je stalno dolazio veći broj okupatorskih oficira pa su i kod njega na stanu nalazili se. Te je predmetni bio neka vrsta savetodavnog organa okupatorskim oficirima kao i fašističkim funkcionerima.”¹⁹⁵

Iz spisa se zaključuje da porodicu Cvik nisu umeli konkretno da optuže: ostala je nepromenljiva činjenica da su bili nemačke nacionalnosti, te je zbog toga njihov zahtev za povraćajem imovine vlast odbacila.

Predsedništvo AVNOJ-a je 23. aprila 1945. donelo Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže¹⁹⁶, koji je Narodna skupština izmenila i potvrdila 11. jula 1946.¹⁹⁷ U smislu člana 1. kao crnoberzijanstvo su okvalifikovani:

- ▶ primena viših cena od onih koje je propisala država;
- ▶ kupovina i preprodaja robe koja je u smislu važećih propisa bila zabranjena;
- ▶ prevoz robe preko dozvoljenih količina bez dozvole;
- ▶ skrivanje viškova namirnica i drugih proizvoda za koje je propisima predviđena obavezna predaja državi;
- ▶ špekulisanje zlatom i devizama.

U slučaju činjenja krivičnih dela crnoberzijanstva i špekulacije zakon je propisao lišavanje slobode sa prinudnim radom u trajanju od jedne do tri godine.

Pod zabranjenom špekulacijom zakon je podrazumevao krivična dela koja su usmerena ka tome da nagomilavanjem robe ili namirnica, odnosno preprodajom drugih potrošnih artikala počiniocima pribave nesrazmerno veliku materijalnu dobit. Za zabranjenu špekulaciju su proglašena dela:

- ▶ nagomilavanja robe, skrivanja, zadržavanja ili neprijavlivanja robnih zaliha u cilju stvaranja nestašice, nakon koje bi iznošenjem u promet nastala nesrazmerno velika dobit za počinioca;

¹⁹⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Dn. 87/1946 – uknjižba nepokretnosti Režea Cvika na državu. Predmetni spis Sekretarijata za unutrašnje poslove Senčanskog sreza VI 4372/54 od 20. jula 1954.

¹⁹⁶ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 26.

¹⁹⁷ Zakon o potvrdi i izmenama Zakona o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže. *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 56.

- ▶ višestruke preprodaje,
- ▶ udruživanja proizvođača, posrednika i prodavaca u cilju održavanja visokih cena.

Za počinioce dela zabranjene špekulacije se – u određenim okolnostima, npr. u slučaju ratnog stanja – u skladu sa odredbama zakona mogla izreći čak i smrtna kazna.

Vojvođanska Uprava za metalsku i drvenu industriju je pokrajinskom tužilaštva u martu 1947. podnela prijavu protiv ađanske Fabrike metalne robe „Vulkan”. U prijavi je izrečena tvrdnja da Dušan Smiljanski nakon oslobođenja nije pokrenuo proizvodnju u svom pogonu, da svoje zalihe nije prijavio u skladu sa propisom, već da je iz njih prodavao sirovine, polugotove i gotove proizvode, te da je, čak i veći broj mašina pustio u prodaju. Senčansko sresko tužilaštvo je na osnovu naređenja više instance nekoliko puta saslušalo Smiljanskog, te je 13. juna 1947. protiv njega podiglo optužnicu pred senčanskim Sreskim narodnim sudom.

Prema optužbi vlasnik je svojim delima – nepokretanjem fabrike metalne robe, neprijavlivanjem zaliha, stavljanjem u promet sirovina i polugotovih proizvoda bez odobrenja – počinio krivično delo zabranjene špekulacije i privredne sabotaže.¹⁹⁸

U krivičnom postupku rasprava je vođena između 16. i 26. juna 1947. Smiljanski nije priznao krivicu. Branio se time da je pogon samo do 1941. radio sa kapacitetom od 70-80%. Tokom rata – usled nedostatka sirovina – mogao je da radi samo sa 15-20 % kapaciteta. Nakon oslobođenja on nije bio u stanju da pokrene proizvodnju fabrike metalne robe delimično zbog nedostatka sirovina, a delimično usled nedostatka delova, te je držao u pogonu samo mlinski odeljak. No i mlin je radio samo do kraja 1946, a pošto je bio na gubitku dao ga je u zakup. Prema njegovom tvrđenju, za pokretanje fabrike metalne robe – a u cilju nabavke sirovina i delova – on se u više navrata obraćao za pomoć nadležnim republičkim i pokrajinskim organima. No dobio je samo obećanja, kao i utehu: on neće biti pozvan na odgovornost ukoliko zbog nedostatka pomoći ne bude u stanju da pokrene proizvodnju. On je, nadalje, rekao da su mu pojedine nadležne osobe odobrile da – isključivo državnim preduzećima – može prodati određene količine sirovina koje su mu stajale na raspolaganju, odnosno da može da izvrši utržbu mašina i uređaja.

Sud nije prihvatio odbranu optuženog, te ga je u svojoj presudi¹⁹⁹ proglasio krivim za krivično delo zabranjene špekulacije i privredne sabotaže. Za kaznu mu je izrečena konfiskacija fabrike metalne robe, koja je time dospela u državnu svojinu.²⁰⁰

¹⁹⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 473/1947 – krivični postupak protiv stanovnika Ade Dušana Smiljanskog. Optužnica subotičkog Okružnog tužilaštva nadležnog za senčanski srez K 35/47 od 13. juna 1947.

¹⁹⁹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 473/1947 – krivični postupak protiv stanovnika Ade Dušana Smiljanskog. Presuda senčanskog Sreskog suda K 473/1947 od 27. juna 1947.

²⁰⁰ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 473/1947 – krivični postupak protiv stanovnika Ade Dušana Smiljanskog. Rešenje senčanskog Sreskog suda Vp. 142/1947 od 20. oktobra 1947.

Ni sudbina zemljoradnika nije bila laka u drugoj polovini četrdesetih godina: trebalo je platiti progresivni porez,²⁰¹ te udovoljiti i obaveznim isporukama. Ukoliko nisu mogli sve to da ispune, lako je mogla da ih zadesi optužba za privrednu sabotažu.

Tako je prošla i adanska udovica Eržebet Kovač Kali, kojoj je agrarna reforma – budući da je imala šestoro dece – ostavila 66 katastarskih jutara zemlje. Međutim, njene obaveze u pogledu obaveznih isporuka su čak i u srazmeri sa ovom zemljišnom površinom bile previsoko utvrđene. Ona je u privrednoj 1948-49. godini trebala da isporuči 10 927 kg kukuruza, 500 kg govedeđeg mesa, 300 kg ovčetine i 800 kg svinjetine. Pošto nije mogla da udovolji ovim isporukama koje su joj bile razrezane – predala je tek 8156 kg kukuruza i 97 kg ovčetine – Izvršni odbor adanskog mesnog narodnog odbora je 11. marta 1949. protiv nje podneo prijavu Sreskom tužilaštvu. Stvari su se počev od tada brzo odvijale: tužilaštvo je 14. marta saslušalo Kovačevu i 15. marta zbog počinjenih dela, a pozivajući se na „društvenu opasnost”, naredilo njeno hapšenje.²⁰²

Protiv nje je 16. marta 1949. pred senčanskim Sreskim sudom podignuta optužnica za privrednu sabotažu.²⁰³

Pošto je prema propisima optuženi morao da ima advokata, pozvali su je da ga imenuje. Eržebet Kovač Kali je u vezi sa tim izjavila da ne poznaje advokate pošto se nikada nije parničila, te da ne zna da imenuje nikoga. Sud je po službenoj dužnosti za njenog branioca odredio senčanskog advokata dr Ištvana Kopasa.

Sud nije oklevao, pa je 16. marta održana rasprava, a doneta je i presuda. Eržebet Kovač Kali – koja je priznala da nije predala njoj odmerenu impozituru – proglašena je za krivu zbog toga što je počinila krivično delo nedozvoljene špekulacije i privredne sabotaže. Sudsko veće je kao glavnu kaznu dosudilo gubitak slobode u trajanju od jedne godine, a kao aditivnu potpunu konfiskaciju imovine. U obrazloženju je navedeno:

„...Optužena [je] sve to činila rukovođena svojim klasnim interesima i željom za bogaćenjem na račun ishrane širokih radničkih slojeva baš onda, kada naš radni svet ulaže ogromne napore za izvršenje petogodišnjeg plana. Baš u tome sud nalazi veliki stepen društvene opasnosti samoga dela i smatra ga kao sabotiranje otkupa težega značaja.”²⁰⁴

Sud se – usled zdravstvenog stanja optužene i njene nesposobnosti za fizički rad – „velikodušno” uzdržao od toga da Eržebet Kovač Kali osudi na prinudni rad.

Uzgređan dodatak slučaja predstavlja činjenica što je Predsedništvo Narodne skupštine Srbije 4. februara 1950. – uzevši u obzir molbu za pomilovanje osuđene –

²⁰¹ Progresivni porez predstavlja vrstu poreza kod koje poreska stopa raste sa rastom poreske osnovice.

²⁰² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 90/1949 – krivični postupak protiv stanovnice Ade Eržebet Kovač Kali.

²⁰³ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 90/1949 – krivični postupak protiv stanovnice Ade Eržebet Kovač Kali. Spis sreskog tužilaštva K. 63/49 od 16. marta 1949.

²⁰⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 90/1949 – krivični postupak protiv stanovnice Ade Eržebet Kovač Kali. Presuda senčanskog Sreskog suda K. 90/1949 od 16 marta 1949.

pomilovao Eržebet Kovač Kali i naložio njeno puštanje na slobodu.²⁰⁵ No o povraćaju konfiskovane imovine – koja je tada već dospela u državnu svojinu – nije, međutim, bilo ni reći: ona se sve do danas nalazi u državnoj svojini.

Obavezan otkup poljoprivrednih proizvoda bio je na snazi sve do 1952. Tim sredstvom prinude režim je svesno upotrebljavao i zloupotrebljavao seljaštvo: ovaj metod je sa osobitom naklonošću korišćen za ekonomsko onemogućavanje za klasne neprijatelje proglašenih kulaka. Komunistička vlast je time ostvarila više ciljeva: jednim delom je država – dopadajući se samoj sebi u ulozi razrešivača socijalnih problema – snabdevala široke slojeve stanovništva jeftinim namirnicama, drugim je delom smanjivala ekonomsku snagu seljaštva, dok je sa treće strane konfiskovanjem gazdinstava i dodeljivanjem istih državnim poljoprivrednim gazdinstvima mogla da načini novi, ogroman korak ka potpunom podružtvljavanju poljoprivrede.

VIII. PROGLAŠAVANJE OSOBA ZA MRTVE

Drugi svetski rat je širom sveta prouzrokovao ogromne ljudske gubitke. I u našem kraju – u kojem se nisu odvijala neposredna ratna dejstva – mnogi su izgubili svoje živote, naročito oni iz redova civilnog stanovništva.

Tokom Drugog svetskog rata – usled njegovog totalnog karaktera – došlo je do preplitanja sudbine civila i vojnika: izbledela je razlika između fronta i pozadine.

Opštepoznata je činjenica da je masovno uništenje civilnog stanovništva bilo prouzrokovano represalijama i genocidom počinjenim iz etničkih, verskih i ideoloških razloga. Karakteristično je da je najveći broj vojnika takođe svoj život prevashodno izgubio u ratnom zarobljeništvu, a ne na frontovima. Odnos vojnih i civilnih gubitaka je u Prvom svetskom ratu bilo 75 : 1, dok je tokom Drugog svetskog rata ova proporcija već izmenjena na 0,8 : 1, odnosno život je izgubio veći broj civila nego vojnika!²⁰⁶

Tokom rata sudbina nestalih lica u velikom broju slučajeva nije bila potpuno jednoznačna: nije bilo sigurno jesu li ona izgubila život ili eventualno negde čame u zarobljeništvu.

U periodu koji je usledio nakon rata su već 1945. otpočeli oni sudski procesi tokom kojih je – prvenstveno od strane srodnika – inicirano proglašenje osoba koje su nestale tokom rata za mrtve. Jugoslovenski sudovi su ove predmete u periodu između 1945. i 1952. obavljali na osnovu zakona koji su se odnosili na vanparnični postupak.

Prvi postupak povezan sa proglašenjem lica za umrlo je nakon Drugog svetskog rata pred senčanskim Sreskim sudom pokrenut od strane udovice Ištvana Šulera, Klare, rođene Švarc, koja je bila jevrejskog porekla i to u slučaju njenog muža koji je takođe bio jevrejske nacionalnosti, a koji je nestao tokom rata. U podnesku kojim je 5. novembra 1945. iniciran postupak ona je sudu predočila sledeće činjenično stanje:

²⁰⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. K. 90/1949 – krivični postupak protiv stanovnice Ade Eržebet Kovač Kalai. Dokument Prezidijuma Narodne skupštine Srbije br. 241 od 4. februara 1950.

²⁰⁶ Šipoš Peter gl. urednik.: *Magyarország a második világháborúban*. A–Zs. Budapest, 1997, str. 94.

„Moj muž, dr Šuler Stevan, rođen u Osijeku 22. marta 1907. godine, advokat iz Sente, oduzet je od strane okupatora sredinom 1942. na prisilni rad,²⁰⁷ te je po izveštaju Crvenog krsta januara 1943. godine na bojištu nestao, i od toga doba niti se vratio, niti se javio. [...] Pošto je verovatno, da je moj muž – kao prisilni radnik – na bojištu ubijen, molim Sreski sud, da pokrene postupak radi dokazivanja smrti nestalog dr Šulera Stevana, da se nestalom postavi skrbnik i da se izda oglas u smislu, člana 236 o vanparničnom postupku, i da nakon sprovođenja postupka donese odluku u pogledu dokaza smrti.”²⁰⁸

Zanimljivost slučaja je u tome što su dr Šuler – koji je tada već bio stanovnik Sente – i Klara Švarc brak sklopili u Budimpešti 1936.

Supruga je svom podnesku – u svojstvu dokaza – priložila i obaveštenje gradskog Ureda za ratno zbrinjavanje datirano 7. februara 1944, u kojem je bilo napisano sledeće:

„Obaveštavam vas da je na osnovu obaveštenja koje mi je uputio Crveni krst Mađarske prs.²⁰⁹ dr Šuler Ištvan meseca I godine 1943. na području ratnih operacija²¹⁰ nestao.”

Sreski sud je na osnovu podneska 15. novembra 1945. pokrenuo postupak za proglašenje lica za umrlo: za predmetnog staraoca je imenovan senčanski advokat dr Aleksandar Hiršl. Predmetni staraoc je dobio zadatak da do 28. februara 1945. podnese izveštaj o sudbini nestalog lica.

U predmetu nestalog dr Šulera oglas je objavljen u *Službenom listu Vojvodine* od 3. decembra 1945.²¹¹ izveštaj je podneo i dr Hiršl, po kojem se o nestaloj osobi nije uspelo ništa saznati.

Na osnovu prikupljenih podataka, a nakon isteka zakonom predviđenog roka, sreski sud je 19. marta 1946. doneo svoje rešenje:

„Po predlogu supruge dr Stevana Šulera rođ. Švarc Klare iz Sente, proglašuje se da se smatra dokazanim da je dr Stevan Šuler advokat iz Sente, sa poslednjim stanom u Senti, Pašićeva ulica br. 12, umro, i da nije preživio 31. januar 1943.”²¹²

²⁰⁷ Radna služba je predstavljala službu narodne odbrane bez oružja pri mađarskom kraljevskom domobranstvu u periodu od 1939. do 1945. U bataljonima prinudne radne službe služile su osobe koje usled porekla, političkih ili moralnih razloga nisu mogla da služe u oružanim formacijama. U smislu Zakona br. XIV iz 1942. osobe koje su proglašene za Jevreje bile su upotrebljive jedino u pomoćnoj radnoj službi. Članovi prinudne radne službe su na frontu često obavljali po život opasne zadatke – npr. razminiranje.

²⁰⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1832/1945 – predmet proglašenja senčanskog stanovnika dr Ištvana Šulera za mrtvog. Otac dr Ištvana Šulera bio je Adolf Šuler, a majka Paula rođ. Lihtenberger.

²⁰⁹ Skraćenica za „pripadnik radne službe”.

²¹⁰ Jedinice Crvene armije probile su odbrambene pozicije mađarske Druge armije duž Dona 12. januara 1943.

²¹¹ *Službeni list Vojvodine*, 1945. br. 28.

²¹² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. Vp. 1832/1945 – predmet proglašenja senčanskog stanovnika dr Ištvana Šulera za mrtvog.

Proučavanjem prakse senčanskog Sreskog suda može se ustanoviti da su žrtve holokausta zaključno sa 1948. gotovo bez izuzetka proglašene za mrtve.

Od Senčana koji su pogubljeni 9. novembra 1944. je među prvima inicirano proglašenje za mrtvog Karolja Lukača. Sudbinu Karolja Lukača je ispričevala njegova mlađa sestra na sledeći način:

„Moj stariji brat Karolj je rođen 14. septembra 1919. Naš otac Deže Lukač bio je krojač za gospodu, dok se naša majka zvala Eržebet Kasaš. Moj stariji brat je bio izvanredan sportista: dobar plivač i još bolji vaterpolista, njegov trener je za njega rekao: »Ima pluća kao bik!« samo što je dobio reumu u vojsci, pustili su ga i kući pre vremena, tako da mu je sportska karijera bila zapečaćena. Nažalost, učenje mu već nije išlo tako dobro, pao je u IV razredu gimnazije, pa ga je tako otac uzeo na zanat i naučio ga krojačkom zanatu.

Sudbinu mu je ipak zapečatila jedna žena. Bio je već zaručen sa jednom zaista vajlanom devojkom, koja je poticala iz dobre porodice Ilonkom Resler, kada je upoznao njegovu kasniju suprugu, jednu ađansku švalju, kojoj se do tada »udvarao« Lacika Petkov, ali ga je žena napustila za ljubav mog starijeg brata, premda je bila pola godine starija od mog starijeg brata. Sakata kćer Buranjevih, koja je držala trafikku, ispričala nam je da se Petkov Lacika i pred njima zaklinjao: »Čekaj samo, mali Lukaču, osvetiću ti se ja još za ovo!« Bio je veoma ljut na Karčiku, ali ko je tada mislio da će doći vreme za osvetu...

Na Karčiku se inače nije ljutio samo Petkov Lacika, već se na njega naljutio i naš otac zbog njegovog braka. On, koji je inače takođe bio veliki osvajač ženskog roda, nikako nije mogao da se pomiri sa sinovljevim izborom. »Ako održava odnos sa njom to razumem, ali da jednu takvu ženu uzme za suprugu to ne mogu da razumem!« – govorio je i isterao svog sina iz kuće. No posle smo ga toliko molili da su se pomirili, dozvolio je da se sinovljevi presele u omanju kuću u susednoj Zmijskoj ulici [danas Ulici Endrea Adija]. Rodio im se i sinčić, ali je umro od zapaljenja pluća kada je imao godinu i po dana.

Našeg oca su uhapsili na nedelju dana pre 1. novembra, zajedno sa mojim starijim bratom. Ja sam tada bila u Klužu u institutu za vaspitanje devojaka, a kući sam se vratila tek kasnije na prilično avanturistički način, preko Deža i Budimpešte. Moja sestra mi je kasnije rekla »Da si ti tada bila kod kuće ova stvar sa Karčijem se ne bi dogodila!« Ni danas ne znam kako je to mislila. Naš otac se inače nikada nije bavio politikom. To nije tolerisao ni kućnom osoblju. Kada ga je nameštenica koja je vodila domaćinstvo upitala da li može da stupi u Partiju strelastih krstova, moj otac je odgovorio: »No onda smesta možete da pakujete vaš prtljag, jer vas ovde više neću trpeti!« Moj otac je u zatvoru bio zajedno sa apotekarima Laslom Husagom i Boldižarem Banfijem, ali su ih sve nakon nedelju dana pustili. Prilikom puštanja mom ocu je neko rekao da će u zamenu za jednu izvesnu svotu pustiti i Karčiku. Naš otac je tada već toliko zaboravio na srdžbu spram Karčike da je učinio sve kako bi stvorio novac, prodao je čak i jedan vredan persijski tepih zemljoposledniku Davidu Baršiju samo da bi se skupila svota koja je bila u pitanju. Jedne noći je trebalo odneti novac na jednu zadatu

adresu i naš je otac to i učinio iako je bio policijski čas. Nažalost, to njegovom sinu nimalo nije pomoglo.

Jednom prilikom ga je jedan njegov srpski poznanik, bokser Dušan Milićev, pozvao na večeru zajedno sa apotekarima Husagom i Banfijem. »Dođite kod mene, pošto će noćas biti racija, bolje je ako se ne budete zadržavali kod kuće!« Napravili su vrlo fine pihtije, ne onako kako smo mi imali običaj, da mast od paprikaša nalijemo na vrh, još se i inače probirljivi apotekar Husag dobrano najeo, pa su s obzirom na policijski čas ostali do jutra. Dobro smo se osećali. Došavši ujutru kući naš otac je sa zaprepašćenjem ustanovio da su noću opljačkali kuću. Prozor su otvorili iznutra i između ostalog odneli i 18 vrednih slika. Naravno, ja ne tvrdim da treba da bude nekakve uzajamne povezanosti između večere sa pihtijama i provale, ali istina je i to da se Milićev u više navrata javljao našem ocu kako bi iz zahvalnosti za oslobađanje preuzeo više redovnih odela. Naš otac je povrh toga od neke njegove ženske poznanice kupio i štofove i materijal za postavu koji su bili skriveni od strane deportovanih Jevreja, i premda je to onomad isplatio, iznova je trebalo nadoknađivati njihovu protivvrednost. U svakom slučaju gospodin Milićev se jednom pojavio kod njega i zamolio ga da ukoliko je u svoje poslovne knjige zabeležio mere odela koje je napravio za njega te zabeleške uništi, jer od toga obojica mogu imati nevolje. Naš otac je tu molbu i ispunio.

Što se pak tiče mog starijeg brata i njegova priča ima tužan epilog. Kćer stražara koji je u to vreme pazio na uhapšeničke koji su bili zatvoreni u podrumu bila je švalja. Jednom kada sam bila kod njih palo mi je u oči da ogrtač njenog oca veoma liči na onaj moga starijega brata. Pošto je kaput šio naš otac, a ja sam znala on ima običaj da ostavi komade za eventualne kasnije popravke, ja sam u jednom neočekivanom trenutku malčice štricnula od donjeg dela kaputa. Kod kuće sam uzorak uporedila sa komadima koje je stavio na stranu moj otac. To je bio isti onaj materijal boje peska...²¹³

Supruga Karolja Lukača je pokrenula postupak za proglašenje osobe za mrtvu na proleće 1948.²¹⁴ U podnesku koji je dostavljen senčanskom Sreskom sudu napisala je ovo:

„Krajem 1944. god., odmah po oslobođenju od okupatora, moj muža je bio odveden od strane organa narodne milicije u Senti, navodno kao ratni zločinac, u ovdašnji sudski zatvor, gde sam ga i posećivala i odnosila mu redovno namirnice. Poslednji put sam ga videla 9. novembra pomenute godine, od koga dana sve do danas o njemu nemam nikakvog znanja da je u životu, niti se on javio narodnim vlastima.

S obzirom da postoji verovatnoća, da on više nije među živima, molim sud da sprovede postupak za dokazivanje smrti moga muža i da kao dan njegove smrti ustanovi 10. novembar 1944. godine.²¹⁵

²¹³ Sloboda Janoš: *Zentán történet '44-ben*. Újvidék, 1997, str. 80–82.

²¹⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašavanja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog.

²¹⁵ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašavanja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog. Spis br.1.

Podnesku je priložila potvrdu Odeljenja za opšte poslove Gradskog narodnog odbora pod delovodnim brojem 7500/1948 od 15. marta 1948, u kojoj je ured napisao sledeće:

„...da je zakoniti suprug moliteljice, Karolj Lukač, rođen 14. septembra 1919. godine u Senti, sa poslednjim stanom u Senti, Cara Uroša ul. 10, a koji je od narodnih vlasti proglašen narodnim neprijateljem, još 10. novembra 1944. nestao iz Sente, te da od toga dana do danas nije od sebe davao nikakvog glasa, kao i da se nije javljao narodnim vlastima.”²¹⁶

Iako je Narodni odbor bio svestan da je Lukač 9. novembra 1944. zajedno sa 64 svoja sapatnika bio streljan i bačen u Tisu – pošto je 10. novembra on sam sastavio spisak imena pogubljenih – on nije rekao istinu.²¹⁷

Sud je u ovom predmetu saslušao svedoke 8. aprila 1948. Na saslušanju je 43-godišnji gradski službenik Jovan Popov dao sledeći iskaz:

„Posle oslobođenja jedna grupa građana bila je zatvorena od strane narodnih vlasti pod sumnjom da su izvršili neka krivična dela za vreme okupacije. Znam da su među ovim zatvorenicima bili i muž moliteljice Karolj Lukač, a i Imre Sabo. Ja sam u to vreme bio ključar zatvora pa mi je ovo otud poznato. Vlasti su pojedine zatvorenike tada premeštali iz milicijskog zatvora u sudski zatvor i kada su i koga premestili, ili pustili ja ne znam, jer pogotovo noću nisam nikad bio u službi, već kod svoje kuće. Pošto su mnogi od zatvorenika bili prevedeni u sudski zatvor, ne znam da li su među njima bili prevedeni i Karolj Lukač i Imre Sabo, te ukoliko su bili prevedeni ne znam šta se sa njima desilo, pošto su u sudskom zatvoru bili drugi čuvari. Koliko znam, jedan od čuvara sudskog zatvora tada je bio Čonić Mirko.”²¹⁸

Jedan drugi svedok, 43-godišnji službenik gradskog Narodnog odbora Danilo Branovački, posvedočio je sledeće:

„U vremenu nestanka Karolja Lukača i Imrea Saboa ja nisam bio službenik, ali sam čuo, i iz raznih izvora saznao, da je jedna grupa ljudi bila u vremenu koncem oktobra i početkom novembra 1944. god. zatvorena zbog dela učinjenih za vreme okupacije protiv srpskog življa. U noći između 9. i 10. novembra 1944. god. grupa, u kojoj se nalazio Lukač Karolj iz zatvora je odvedena ne znam kuda. Kasnije čitava ova grupa od strane komisija za utvrđivanje zločina okupatora proglašena je ratnim zločincima, i njihove imovine su konfiskovane. Kako se niko nije vratio, niti pojavio iz ove grupe, opšte je mišljenje, a i pogovaralo se da je imenovani Lukač Karolj sa ostalim ratnim zločincima likvidiran. O ovome nemam neposrednog znanja, no samo posrednog i

²¹⁶ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašavanja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog. Spis br.11.

²¹⁷ Molnar: dokument br. 80, str. 246–251. Ime Karolja Lukača pod rednim brojem 16.

²¹⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašavanja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog. Spis br. 4.

to iz pričanja po gradu. Znam da je u ovoj grupi sa Lukač Karoljem bio i Sabo Imre, te sve što sam izjavio za prvog, odnosi se i na Sabo Imrea.”²¹⁹

Treći svedok je bio 37-godišnji trgovac Aleksandar Panić, koji je izjavio sledeće:

„Znam da je odmah posle oslobođenja muž moliteljice, Lukač Karolja, bio zatvoren od strane narodnih vlasti, navodno što je ubio nekog jugoslovenskog vojnika 1941. godine. U zatvoru je bio oko 10 ili 15 dana, i jedne noći je iz zatvora odveden, gde i od koga je odveden ne znam. Čuo sam kasnije, da je sa njim zajedno bio i Sabo Imre, i da je sa njim zajedno i odveden iz zatvora. Znam da su u ovo vreme bili jedni od važnijih funkcionera u narodnom odboru Milić Milan – sada je u Vršcu – i Petkov Vladimir – sada se nalazi u Novom Sadu – te oni bi znali nešto konkretnije reći o sudbini ovih ljudi.”²²⁰

Kao što se iz njihovog svedočenja ispostavlja, svedoci verovatno nisu rekli sve ono o čemu su mogli imati saznanja.

Sresko odeljenje za unutrašnje poslove je u svojoj informaciji koju je 12. maja 1948. uputilo sudu saopštilo da Karolj Lukač nije izgubio državljanstvo u smislu važećih pravnih propisa i da odeljenje za unutrašnje poslove neće inicirati oduzimanje Lukačevog državljanstva.²²¹

Na osnovu prikupljenih podataka i nakon isteka zakonom o vanparničnom postupku propisanog roka senčanski Sreski sud je Karolja Lukača proglasio mrtvim, a kao datum smrti je naveo 10. novembar 1944. U obrazloženju odluke sud je objasnio:

„Na osnovu sprovedenog dokaznog postupka ustanovljeno je, da je imenovani po oslobođenju pritvoren od narodnih vlasti, i to kao ratni zločinac i da mu se početkom novembra 1944. god. gubi svaki trag. [...] Kao dan smrti ustanovljen je 10. novembar 1944. god. s obzirom, da je u uverenju taj dan bio označen kao dan njegovog nestanka, i jer je dan pre toga poslednji put viđen u životu.”²²²

Skupština Federativne Narodne Republike Jugoslavije je na svojoj sednici koja je održana 31. marta 1952. donela Zakon o proglašenju lica za umrla i o dokazivanju smrti²²³, te su nakon njegovog stupanja na snagu postupci već sprovedeni po njemu.

Zakon je u stavu 4 člana 1 propisivao da se mogu proglasiti mrtvima sve one osobe koje su tokom rata nestale u vezi sa ratnim događajima, a o čijem životu nije bilo nikakvih vesti u roku od godinu dana od dana prestanka neprijateljstava.

²¹⁹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašenja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog. Spis br. 4.

²²⁰ Isto tamo.

²²¹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašenja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog. Spis br. 7.

²²² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 156/1948 – predmet proglašenja senčanskog stanovnika Karolja Lukača za mrtvog. Spis br. 9.

²²³ *Službeni list FNRJ*, 1952. br. 24.

U smislu člana 2 Zakona proglašenje osobe umrlom mogla je predložiti ona osoba koja je za to imala pravni interes.

Postupak za proglašenje lica umrlim vodio je sreski sud u okviru čije je teritorijalne nadležnosti nestala osoba imala poslednje stalno prebivalište. Podnesci vezani za dati predmet trebali su da sadrže sve one podatke i činjenice koje su mogle da budu od važnosti za donošenje odluke suda.

Ukoliko je sud pokretanje postupka za proglašenje osobe mrtvom smatrao opravdanim, on je izdavao oglas, koji je trebala da objavi Federativna Narodna Republika Jugoslavija. U njemu je pozivana nestala osoba, odnosno ma ko ko je imao saznanja o njenoj sudbini, da se u roku od tri meseca prijavi i informacije koje ima u posedu podeli sa postupajućim sudom.

Ukoliko nakon isteka tri meseca nije iskrsla činjenica koja bi opovrgla tvrdnju da je dotično lice umrlo, sud je donosio rešenje o proglašenju lica za umrlo.

U rešenju je na osnovu dokaza utvrđivan pretpostavljeni datum smrti, odnosno datum, koji dotična osoba nije preživela. Ukoliko na osnovu podnetih i pribavljenih dokaza nije bilo moguće utvrditi tačan datum smrti, tada je kao datum smrti naveden prvi naredni dan nakon vremenskih okvira opisanih u čl.1 zakona – u slučaju II svetskog rata to je bio 16. maj 1946.

Pravosnažno rešenje je prosleđivano nadležnom matičnom uredu, kako bi činjenica o smrti na osnovu toga bila uvrštena i u matične knjige umrlih. Ostavinski postupak se mogao pokrenuti samo nakon unosa u matičnu knjigu umrlih.

U slučaju kada bi se ispostavilo da je nakon proglašenja osobe za mrtvu dotična osoba živa, odnosno da nije izgubila život u utvrđenom vremenskom terminu, sud je svoje rešenje mogao da stavi van snage ili da ga izmeni.

Oktobra 1944. promena vlasti se desila i u Vojvodini, ali je rat širom Jugoslavije još trajao. Potreba za borcima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije je u početku i na ovom području prvenstveno rešavana vrbovanjem dobrovoljaca, a potom se prešlo na regrutaciju. U početnom periodu partizanska vojska je računala samo na sinove južnoslovenskih naroda, ali je već u decembru – pod parolom bratstva i jedinstva – otpočela mobilizacija i pripadnika nacionalnih manjina. Vlast je naglašavala da svaka nacija koja živi ovde treba da uzme svoj udeo u oslobođenju zemlje. To se posebno odnosilo na Mađare, koji su za dlaku izbegli da zajedno sa Nalcima ne bude kolektivno proglašeno za „zločinačku naciju”. Nakon masovnih ubistava nad njihovim glavama lebdela je mogućnost potpunog proterivanja. Da bi se to izbeglo bilo je potrebno prineti žrtvu – krvnu žrtvu. Jugoslovensko vojno rukovodstvo je odlučilo da organizuje i vojnu formaciju koja će biti sastavljena od Mađara, pod imenom Petefi brigada.²²⁴ U brigadi su se borili i brojni stanovnici Potisja, a među njima i Senčani. Iako je „istorijat” partizanske formacije sastavljene od pripadnika mađarske nacio-

²²⁴ Brigada koja je zvanično oformljena 31. decembra 1944. formacijski je nosila broj XV i pripadala je 16. diviziji Treće jugoslovenske armije. Formacija je učestvovala u borbama kod Bolmana. Tu je pretrpela tako teške gubitke da je rasformirana 31. marta 1945, a njeno preživelo ljudstvo je dospelo u druge jedinice.

nalnosti napisan već 1968. godine,²²⁵ o stvarnom stanju koje je vladalo u formaciji bilo je moguće govoriti tek u devedesetim – iznova ratnim – godinama XX veka:

„...vrbovanje je na pojedinim mestima teklo na dobrovoljnoj osnovi otprilike u onoj meri kao i hvatanje „dobrovoljaca” koje se odvija u našim danima. To što je u slučaju negativnog odgovora na „prijateljsko ubeđivanje” stavljano u izgled – i kao što se to i sada stavlja u izgled – iseljavanje, konfiskacija imovine, gubitak radnog mesta. Prema njihovom kazivanju, u jednom velikom severnobačkom mađarskom selu, na primer, muškarci u najboljim godinama koji su bili odabrani za front bili su oterani u krčmu, tamo držani nekoliko dana gladni i žedni, a onaj ko se nakon toga kao „dobrovoljac” javio smesta je dobio da jede i pije. Oružje i municiju već nije: biće kod neprijatelja, tešili su ih, od njega se može uzeti. Jedan član brigade koji je sa fronta ranjen došao kući ispričao je, na primer, ovo: pre jednog juriša su im u nedostatku oružja tutnuli u ruke stabljiku suncokreta, neka vidi onaj vražiji Nemač da stežući pušku jurišaju u sivilu zore. Naravno, za hvatače metaka bili su dobri i tako.”²²⁶

To, međutim, nije značilo da su mađarski vojni obveznici bili uvrštavani samo u Petefi brigadu: to je naročito bilo karakteristično u proleće 1945, kada već nije postojala samostalna jedinica sastavljena od pripadnika mađarske nacije.

Nakon rata ni sudbina vojnika jugoslovenske vojske nije bila jednoznačna: mnogi među njima bili su vođeni u evidencijama kao nestali. Njihovi srodnici su – nakon isteka nekoliko godina – veći broj njih proglasili za mrtve. Tako je prošla i Franciška Almaši iz Kanjiže, čiji je muž 1945. kao član jugoslovenske vojske nestao u borbama u Hrvatskoj. U svom podnesku koji je uručila sudu 1951, a kojim je pokrenula postupak, saopštila je sledeće:

„Moj muž Almaši Lajoš, rođen u Kanjiži 16. septembra 1922. godine [...] 9. marta 1945. narukovao je u Jugoslovensku armiju, III bataljon VI vojvođanske brigade, i od tog dana nije dao nikakve znake života, nije se javio, niti mu je mesto boravka poznato tj. nestao je.”²²⁷

Kao potvrdu svoje tvrdnje – pored izvoda iz matičnih knjiga rođenih i venčanih – ona je svom podnesku priložila i uverenje izdato od strane Matičnog ureda kanjiškog Gradskog narodnog odbora, koji je u potpunosti potvrdio saopštenja iz podneska.²²⁸

Odeljenje za socijalnu politiku Izvršnog odbora Sreskog narodnog odbora je za staraoca u predmetu 3. decembra 1951. imenovalo advokatskog pripravnika dr Ferencu Keceli Mesaroša.²²⁹

²²⁵ Opširnije vidi Baki Ferenc – Vebel Lajoš: *A Petőfi-brigád. Újvidék*, 1968.

²²⁶ Botlik Jožef – Čorba Bela – Dudaš Karolj: *Eltévedt mezsgyekövek*. Budapest, 1994, str. 188–189.

²²⁷ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 1/1.

²²⁸ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 1/3.

²²⁹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 3/6.

Sresko odeljenje unutrašnjih poslova je sreskom sudu 15. februara 1952. poslalo izveštaj izenađujuće sadržine, po kojem je Almaši živ i živi u Australiji. Saopšteno je i to da predmet za njih nije potpuno jasan, te zbog toga traže dopunu podataka.²³⁰

Prvo saslušanje u predmetu sud je održao 31. jula 1952. Na osnovu prispelih podataka sud je Franciški Almaši dao 30 dana da prema informacijama dobijenim od odeljenja za unutrašnje poslove pribavi dokaze na osnovu kojih će moći da dokaže ono što je predstavila u svom podnesku.²³¹

Udovica je u propisanom roku dodala tražene spise: sudu je dostavila rešenje komisije za pitanja invaliditeta Treće jugoslovenske armije, kojim joj se oduzima pravo na invalidsku penziju. Spis, međutim, nedvosmisleno tvrdi da je Almaši 8. maja 1945. – kao vojnik jugoslovenske armije – poginuo kod Koprivnice.²³²

U svetlu ovoga sreski sud se iznova obratio odeljenju za unutrašnje poslove, koje je 3. oktobra 1952. dalo sledeću informaciju:

„...nakon ponovnog proveravanja došli smo do podataka, da je predmetni u toku II svetskog rata nestao kao vojnik jugoslovenske armije. Prema tome se na njega ne odnosi Zakon o oduzimanju državljanstva, a niti je proglašen za narodnog neprijatelja. Molimo da naš raniji izveštaj smatrate nevažecim.”²³³

Po svemu iznetom, senčanski Sreski sud je 13. avgusta 1953. – gotovo dve godine nakon pokretanja postupka – doneo rešenje u predmetu proglašenja Lajoša Almašija za mrtvog, te je za datum smrti odredio 8. maj 1945.²³⁴

IX. VEZA CRKAVA I JUGOSLOVENSKE KOMUNISTIČKE VLASTI

Tenzije su već od samog početka karakterisale uzajamne veze crkava i novih jugoslovenskih komunističkih vlasti. To se, u suštini, moglo pripisati tome što crkve za vreme Drugog svetskog rata nisu podržavale narodnooslobodilački pokret, već njemu suprotstavljene sile – katolička nezavisnu državu Hrvatsku, a pravoslavna Nedićevu vladu i četnike – no komunisti su crkvu optuživali i za „saradnju” sa okupatorima. Zbog toga su partizani tokom 1944-45. – za vreme represalija – ubili brojne crkvene ličnosti. U znatnom udelu popove, duhovnike – a nakon najužasnijih mučenja – te su ih lišili života tako što njihova „krivica” nikada nije potvrđena putem sudske presude.²³⁵

²³⁰ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašavanja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 4/7.

²³¹ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 5/8.

²³² IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 6/10.

²³³ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 8/12.

²³⁴ IAS, F. 127 Senčanski Sreski sud. R. 37/1953 – predmet proglašenja kanjiškog stanovnika Lajoša Almašija za mrtvog. Spis br. 15/19.

²³⁵ Tari Janoš: Ha minden inog, marad a hit; Ehrman Imre: Nyugat- és dél-bácskai papi sorsok 1944/45-ben. u: Čorba Bela – Matuška Marton – Ribar Bela ur.: *Rémuralom a Délvidéken*. Újvidék, 2004.

Žrtve partizanskog terora u bačkom Potisju su u jesen 1944. postali i župnici Ištvan Virag iz Horgoša, Mihalj Verner iz Martonoša, Deneš Sabo iz Totovog Sela, Lajoš Varga iz Mola, Ferenc Takač iz Bačkog Petrovog Sela i Ferenc Petranji, župnik bečejsko-starogradski.²³⁶

Komunistička vlast je već od svojih početaka gledala na crkve tako što je u njima videla faktor koji isticanjem verskih razlika pravi razliku među nacijama koje žive u Jugoslaviji, a koji time hrani nacionalizam i šovinizam koji je dijametralno suprotan ideji bratstva i jedinstva proklamovane od strane vlasti. Iako nova Jugoslavija nije bila deklarirano ateistička država, ipak je – naročito u početnoj fazi – antireligioznost režima bila jaka: on je svim silama nastojao da potisne uticaj crkava u svim oblastima života.

Odnos KPJ prema veri možda najbolje ilustruje jedna tadašnja dečja pesmica:

*Petokraka sa pet roga, ja se borim protiv Boga,
ne borim se protiv Hrista, on je bio komunist.*²³⁷

U prvoj polovini 1945. je između crkava i vlasti nastupila neka vrsta *status quo*-a: politička pasivnost naročito je bila karakteristična za pravoslavnu crkvu, dok je katolička crkva, i dalje – naročito njeni hrvatski predstavnici na čelu sa nadbiskupom dr Alojzijem Stepincem – ispoljavala neku vrstu političke aktivnosti među vernicima.

Period odnosa između katoličke crkve i komunističke vlasti koji bi se mogao nazvati korektnim – a tokom kojeg se 2. juna 1945. Tito u Zagrebu susreo sa rukovodiocima hrvatske katoličke crkve – ubrzo je, međutim, bio prekinut. Povod za to je dao Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji²³⁸, koji je usvojen 23. avgusta 1945, a koji je predvideo konfiskaciju crkvenih zemljišnih poseda. To što privremena nacionalna skupština nije uzela u obzir primedbe katoličkog biskupskog kora – koje su inače kasno prispele – podstaklo je kler na još žešći protest: on je sastavio 22. septembra 1945. pastirsko pismo u vezi sa anticrkvenim delima komunističke vlasti. Kao posledica objavljivanja pastirskog pisma uzajamni odnosi između komunističke vlasti i katoličke crkve – a koji inače nisu bili najbolji – nepovratno su se pogoršali.²³⁹

Mišljenje Tita o pastirskom pismu, odnosno na njega dati oštro intonirani, agresivni, preteći odgovor, objavile su sve dnevne novine koje su izlazile u Jugoslaviji, pa tako i novosadski list na mađarskom jeziku *Magyar Szó*, organ vojvođanskog Narodnog fronta. Tito je ukazao na to da su potpisnici pastirskog pisma neprijatelji Jugoslavije. Po Titu:

„U svom pastirskom pismu gospoda biskupi se najradije pozivaju na dve stvari: na progon sveštenstva i na agrarnu reformu, koju oni ne zovu agrarnom reformom već oduzimanjem crkvene imovine. U svom pastirskom pismu gospoda biskupi idu tako

²³⁶ Čorba – Matuška – Ribar: cit. delo, str.169–182.

²³⁷ Đorđević, Mirko: *Kišobran patrijarha Pavla. Kritika palanačkog uma* [online]. Beograd, 2010, Pešćanik. http://pescanik.net/wp-content/PDF/mirko_djordjevic-kisobran_patrijarha_pavla.pdf

²³⁸ *Službeni list DFJ*, 1945. br. 64.

²³⁹ Vekaš: cit. delo, str. 70.

daleko da krvožedne ustaške ubice koji su slučajno bili duhovnici poistovećuju sa progonom crkve. Gospoda biskupi junački govore o tome da su spremni na bitku, čak i tada ako treba da plate svojim životima. Protiv koga se to oni spremaju za borbu? Naravno, protiv narodne vlasti, protiv tekovina narodnooslobodilačke borbe, protiv nove Jugoslavije – drugim rečima protiv ogromne većine naroda Jugoslavije.”²⁴⁰

On nadalje opisuje kako su pojedini popovi i redovnici za vreme rata – naročito u Hercegovini – otvoreno stali na stranu okupatora. Te crkvene ličnosti je sustigla ruka „revolucionarne pravde”: „Oni su, naravno, izginuli zajedno sa ustašama i Nemcima i to sad gospoda biskupi nazivaju progonom crkve.”²⁴¹

On opisuje i ulogu crkve u ratnim zbivanjima u Bosni i Hercegovini:

„... Zašto su upravo Bosna i Hercegovina dale najveći broj ustaških vođa i ubica? Pavelić i mnogi njemu slični išli su u škole kojima su rukovodili redovnici. Bosansko hercegovačke redovničke škole i gimnazije usadile su mržnju protiv Hrvata, Srba i Muhamedanaca. Franjevci i redovničke škole usadili su u Bosni i Hercegovini strahovitu mržnju u srce hrvatskog naroda: onu strahovitu mržnju čiji su se rezultati ispoljili pod kriminalnim zlikovcem Pavelićem. Onaj divni narod u Hercegovini i Bosni je zaveden i bio je podstican na one strašne zločine, koje će naši narodi pamtit i dok bude sveta. Mnogi od onih koji su ga zaveli dospeli su pred narodno pravosuđe, a takve sada žele da brane gospoda biskupi.”²⁴²

On dalje ukazuje na „rušilačko” delovanje pastirskog pisma, koje, po njegovom mišljenju, „sprečava smirivanje naše domovine”, jer „... raspiruje mržnju među našim narodima, naročito onda ako je iščitavaju duhovnici sa ustaškim uverenjem: ako na vreme ne sprečimo ovu štetnu propagandu to će izazvati nemir u redovima naših naroda.”²⁴³

On u nastavku ističe: nije istina da se u Jugoslaviji progona crkva. „Najbolji dokaz da se u Jugoslaviji ni na koji način ne progona crkva je taj što su autori pastirskog pisma na slobodi i da do sada niko nije sprečio njihovo destruktivno delovanje.”²⁴⁴

On pretpostavlja da svi članovi katoličkog klera koji deluju u državi ne misle onako kako je to formulisano u pastirskom pismu: „Znam da su oni uvideli strahovite greške prošlosti i da su ubeđeni u to da crkva sada još više no ikada ranije ima obavezu da oglašava mir i bratstvo među narodima. Znam da su mnoge duhovnike i monahe duboko pogodile nesreće našeg naroda i znam da oni žele zajednički da napreduju sa našim narodima.”²⁴⁵

On saopštava da je na pregovorima sa rukovodstvom katoličke crkve izrazio želju da crkva ostane lojalna novom režimu, kao i da namerava da na miroljubiv način

²⁴⁰ O pastirskom pismu – A pásztorlevélről. *Magyar Szó*, godina: II br. 248, 26. oktobar 1945. str. 1.

²⁴¹ Isto tamo.

²⁴² Isto tamo.

²⁴³ Isto tamo.

²⁴⁴ Isto tamo.

²⁴⁵ Isto tamo.

uredi odnos između crkve i države. U vezi sa tim je dao i izjavu da se neće mešati u slobodu veroispovesti i da se neće sprečavati delatnost crkve koja je korisna za narod. Na kraju je napisao ovo:

„Ne bih želeo da se to shvati kao pretnja, ali sam dužan da upozorim da postoje zakoni koji zabranjuju sejanje šovinizma i razdora i ugrožavanje tekovina ove velike oslobođilačke borbe. Te zakone mora poštovati svako ko želi dobro svojoj zemlji.”²⁴⁶

Tito u svojoj kritici pastirskog pisma nije optužio hrvatsku katoličku crkvu ničim manjim do time da je ona bila inicijator građanskog rata koji se vodio na jugoslovenskom prostoru između 1941. i 1945, te da je ona bila glavni podstrekač ratnih zločina koji su bili počinjeni od strane hrvatskih ustaša. Premda je ovaj oštri retorički ispad prvenstveno bio usmeren protiv hrvatskog klera, on je predstavljao upozorenje svim crkvama koje su delovale na teritoriji Jugoslavije.

Razdvajanje crkve od države je potvrđeno i članom 25. jugoslovenskog Ustava koji je stupio na snagu 31. januara 1946.²⁴⁷

U nastavku slučaja je 18. septembra 1946. uhapšen nadbiskup Stepinac, a ubrzo je i izveden pred sud. Na kraju montiranog procesa koji je protiv njega vođen on je osuđen na šesnaestogodišnju zatvorsku kaznu. Nakon pet godina robijanja – u svojstvu gesta učinjenog prema katoličkoj crkvi i Zapadu – on je oslobođen 5. decembra 1951. Versku službu nakon toga više nije dobio, umro je 1960. godine.

Verovatno kao posledica slučaja Stepinac, mada iznenađujuća činjenica da su diplomatske veze Vatikana i Jugoslavije – nakon oslobađanja biskupa Stepinca – prekinute tek 1952. godine: time je kao poslednja među socijalističkim državama – u narednih 14 godina – i Jugoslavija prekinula službene veze sa papskom državom.

Jugoslovenska komunistička vlast učinila je sve zarad toga kako bi smanjila uticaj vere na narodne mase, odnosno kako bi potisnula delovanje crkava. U ideološkoj borbi protiv vere i crkava isticale su se „pesnice revolucije”, Komunistička partija Jugoslavije i partijski komiteti.

I na sednicama senćanskog sreskog partijskog komiteta je više puta bilo reči o nastupu protiv delovanja crkve, a na sastanku koji je održan 20. februara 1952. čulo se sledeće:

„...Pošto je dnevni red usvojen, drug Farkaš [Nandor] podnosi referat po prvoj tački. On ističe da crkva deluje i van crkvenih okvira. Da je njen uticaj na omladinu jak, naročito na salaškim mestima. Izvestan broj članova partije podleže uticaju crkve, zbog slabog rada sa njima. Crkveni odbori rade sve jače i aktivnije. Reakcionarni elementi u crkvenim odborima rade na ostvarenju programa crkve i preuzimaju naše metode. Organizuju horove od omladinaca, tražeći širu platformu delovanja, dok mi crkvu ne tretiramo kao političko pitanje. Sekte se povezuju sa reakcionarnim elementima. Ovo je

²⁴⁶ Isto tamo.

²⁴⁷ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. *Službeni list FNRJ*, 1946. br. 10.

usledilo, kaže drug Farkaš zbog toga, što kulturni život opada, naročito na selu. Postoji iluzija o popušanju izgradnje socijalizma, [i] približavanje Zapadu. Ne izoštava se borba protiv odlaska učitelja i profesora u crkvu, protiv verskih tradicija i slava, a koje su potencirane od strane crkve. Mišljenja je on, da prvo treba raščistiti odnos članova partije prema crkvi. Izoštriti idejnu borbu prema crkvi kod članova partije. Boriti se uporno protiv nazadnjaštva i mračnjaštva. Kod mladih članova partije oprezno i vaspitno delovati oprezno i vaspitno, a što ne znači da se treba pomiriti s tim, da podležu uticaju crkve. Povesti borbu za kulturno-vaspitnu delatnost u svim masovnim organizacijama, a crkvu naterati da se povuče u svoje crkvene okvire. Kroz diskusiju – napominje drug Farkaš – videlo se, da je vaspitanje preko kulturnih društava slabo. U školama su naučno-popularna predavanja isto tako slaba. Nastavni kadar je prepušten sam sebi. Ne vaspitavaju se sem stručnih predmeta, ne uključuju se u rad masovnih organizacija, pojedinačno idu u crkvu. Osnovne partijske organizacije, Narodni front i Narodna omladina prepuštaju kulturno delovanje dvojici-trojici prosvetnih radnika.”²⁴⁸

I na narednoj sednici sreskog partijskog komiteta koja je održana 8. marta 1952. se na dnevnom redu nalazila delatnost crkava:

„...Drug Farkaš u prvoj tački govori o radu i uticaju crkve u Molu i Senti. Ističe, da se kod jednog dela jačih drugova oseća uticaj crkve: Pajić Slavko sahranjuje oca sa popom, čak i ljubi krst. Član molske mesne partijske organizacije, Tobijaš, kada mu se udala kćerka, otišao je u crkvu. Vlajković iz Mola i Berec iz Oroma venčali su se u crkvi. U ovim prilikama se primećuje jak uticaj sveštenika na članove partije, sve u nameri da bi diskreditovali članove partije. Važno je, da protiv ovakvih i sličnih pojava moramo preduzeti mere za vaspitanje, kulturno uzdizanje i ideološko uzdizanje članova partije – ističe drug Farkaš. U svakom crkvenom odboru su članovi manje-više neprijatelji. Njihova delatnost je ponekad otvorena, a negde su prikrivena. Neki članovi katoličkih crkvenih odbora su bili pripadnici raznih šovinističko nastrojenih partija, kao što su: Mađarska partija, Imredijeva partija. U Senti su, na primer, Cetina Žarko, Manojlović i razni gradonačelnici bivši su sada tutori crkve. Karakteristično je, da su svi ovi odbori birani još pre rata, i od tog vremena nisu obnavljani. Njihov program je nepriznavanje novog i veličanje konzervativnih shvatanja. Tako na primer u Adi, pravoslavna crkva odvrća narod da ne gleda komad „Pobunjenici”. Roditelje đaka se provociraju na taj način, što se đacima priča da njihovi roditelji zahtevaju časove veronauke. Naročitu aktivnost ispoljavaju sitno-buržoaski elementi u Molu, kao što su razne zanatlije, pa između ostalog pričaju: nama je Bog odredio da idemo u crkvu. Jedan karakterističan primer katoličkog popa u Gornjem Bregu se manifestuje u tome, što neće da venča, krsti ako nisu isplatili crkveni porez. Narod ovakve i slične postupke crkve i klera sa nezadovoljstvom registruje. Drug Farkaš smatra, da su ova razmimoilaženja pogodna, da se oni kompromituju u očima naroda.”²⁴⁹

²⁴⁸ IAS, F. 134 Sreski komitet Saveza komunista, Senta. kutija 22: Zapisnik sa Treće sednice sreskog partijskog komiteta od 20. februara 1952. str. 3-4.

²⁴⁹ IAS, F. 134 Sreski komitet Saveza komunista, Senta. kutija 22: Zapisnik sa Četvrte sednice sreskog partijskog komiteta od 8. marta 1952. str. 5-6.

Nakon rasprave partijski komitet je u vezi sa delatnostima crkava doneo sledeće odluke:

- „1. U najkraćem roku održati plenum Sreskog odbora Narodnog fronta na kojem bi se izašlo sa podacima o neprijateljskom radu klera. Početak borbe sa masama protiv neprijateljskog rada crkvenih odbora i popova, za koje bi trebalo prikupiti što više podataka o tom radu. Posle ovog plenuma održati konferencije u mestima preko Narodnog fronta.
2. U partijskoj organizaciji sastaviti jedan ciklus predavanja sa marksističko-naučnog gledišta.
3. Narodni univerziteti da daju naučna predavanja, a Partija da organizuje masu na ta predavanja.
4. Rasturanje štampe, koja je krupna stvar u vaspitavanju masa, organizovati. Potrebno je organizovati mrežu prodavaca.
5. Ideološkom radu sa prosvetnim radnicima treba posvetiti naročito pažnje, preko kluba udruženja učitelja.
6. Savzati savetovanje kulturnih radnika grada, u vezi sa kulturno-prosvetnim radom.
7. Administrativnim merama suzbijati razne nedozvoljene postupke sveštenstva, koja se kose sa Ustavom i ostalim našim propisima.
8. U Narodnoj omladini posebno održati sastanak po ovom pitanju.
9. Održati savetovanje sa članovima Partije po mestima, po ovom pitanju. Predavanja ilustrovati tako, da članovi Partije steknu jasnu sliku kroz koje forme utiče crkva protiv progressa.”²⁵⁰

Komunističkom režimu je bilo u interesu da na najpovoljniji način po njega – u znaku konsolidacije, kao i povoljnih ekonomsko-političkih veza koje su bile u izgradnji – uredi svoje veze sa crkvama. U tom cilju je jugoslovenska skupština 22. maja 1953. usvojila Zakon o pravnom položaju verskih zajednica,²⁵¹ čiji je nacrt poslanicima podneo lično onipotentni ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković.

Usvajanjem zakona je – prividno – završen ratni pohod protiv crkava.

Zakon je detaljno predstavio ustavna prava građana koja se odnose na verske slobode, prava i obaveze verskih zajednica, prava i obaveze državnih organa u zaštiti prava verskih zajednica, kao i ona povezana sa slobodom savesti građana i upražnjavanjem vere. Zakon je proglasio slobodu savesti i versko ubeđenje za privatnu stvar građana.

Potvrdio je odvojenost crkve od države. Omogućio je osnivanje verskih zajednica bez posebnog odobrenja: nakon osnivanja bilo je dovoljno obavestiti o toj činjenici nadležni državni organ, kao i odeljenje unutrašnjih poslova.

U smislu zakona verske zajednice su bile ravnopravne, same su uređivale svoju unutrašnju organizaciju, same su birale svoje rukovodstvo i imenovale svoje duhovnike.

²⁵⁰ IAS, F. 134 Sreski komitet Saveza komunista, Senta. kutija 22: Zapisnik sa Četvrte sednice sreskog partijskog komiteta od 8. marta 1952. str. 6.

²⁵¹ *Službeni list SFRJ*, 1953. br. 22.

Veronauka je mogla slobodno da se podučava u crkvenim objektima.

Postala je moguća i izgradnja crkvenih objekata: to, međutim, usled nedostatka novca zadugo nije moglo da dođe na red. Međutim, počev od sredine pedesetih godina došlo je do renoviranja nekoliko – karakteristično pravoslavnih – manastira o državnom trošku.

Zakon je omogućio i obavljanje verskih obreda u verskim ustanovama, crkvenim portama i grobljima, ali su određeni i oni verski obredi koji su se mogli obavljati po privatnim kućama, odnosno – uz poštovanje kućnog reda – po bolnicama i socijalnim ustanovama. Uz odobrenje državnih organa crkvene procesije i skupovi mogli su da budu održavani i na javnim mestima.

Omogućena je i distribucija crkvene štampe, uz poštovanje opštih propisa koji su se odnosili na distribuciju štampe.

Član 5 Zakona je zabranjivao korišćenje crkvenih obreda, veronauke i verske štampe u političke ciljeve, kao i za izazivanje verske netrpeljivosti i diskriminacije. Na osnovu Krivičnog zakonika FNRJ²⁵² koji je stupio na snagu 1951. ovakve manifestacije bile su strogo sankcionisane.

U smislu zakona verske zajednice bile su kvalifikovane kao pravna lica, a zakon je predvideo i mogućnost za njihovo finansiranje: njega su karakteristično činili dobrovoljni prilozi vernika, naknada dobijena za verske obrede, novac koji je priticao po osnovu zakup izdatih nekretnina, kao i donacije koje su pristizale iz inostranstva. Teoretski je postojala mogućnost i za to da verske zajednice dođu do novca i od društveno – političkih zajednica, odnosno od države.

Član 9 Zakona je predvideo osnivanje duhovničkih udruženja, na šta crkve nisu blagonaklono gledale. U vezi s tim je 29. maja 1953. svetlo dana ugledao sledeći novinski članak:

„Poznato je da Vatikan podržava one imperijaliste koji još uvek misle da imaju pravo vladavine u Jugoslaviji, a on na području delovanja katoličke crkve nastoji da zaoštri odnos između crkve i države.

Jedan deo nižeg sveštenstva, međutim, uviđa štetnu prirodu ovakve aktivnosti i ne želi da bude sredstvo u ruci jedne imperijalističke politike, ne želi da deluje protiv svog naroda. S druge strane ovo je sveštenstvo – zajedno sa sveštenicima drugih crkava – došlo do ubeđenja da je moguć i drugačiji odnos između države i crkve i ispoljava delovanje u pravcu saradnje sa narodnim vlastima, osniva duhovnička udruženja u cilju uređivanja odnosa između crkve i države putem saradnje sa narodnom vlašću, i to kako sa stanovišta normalnijeg obavljanja verskih poslova, tako i sa stanovišta zaštite materijalnih interesa sveštenstva, socijalnog osiguranja.

Veliki deo vernika je, kao što je to u skupštini rekao i potpredsednik Izvršnog veća Aleksandar Ranković, sa zadovoljstvom prihvatio ovu inicijativu nižeg sveštenstva. I pozdravio izglasavanje zakona o pravnom položaju crkava.

Sve se to, međutim, sudarilo sa otporom ne samo jednog biskupa, a ovi biskupi, ne mareći za to što na taj način protiv sebe okreću raspoloženje vernika, kao ni za

²⁵² Službeni list FNRJ, 1951. br. 13.

to što su se time suprotstavili ne samo Ustavu i drugim propisima naše domovine već – na osnovu izjave biskupa dr Šališa – i crkvenim propisima, ne brinući za sve to preduzimaju grube mere protiv onih sveštenika koji ne slede imperijalističku, politiku Vatikana uperenu protiv naše domovine.

Kako će se ovo reflektovati u praksi za sada se ne može znati, pošto je u Republici Sloveniji više od 60 % sveštenstva, a u Bosni i Hercegovini čak 80% sveštenstva stupilo u udruženja. U Istri je uistinu malo onih koji nisu stupili u njih. U Hrvatskoj i Srbiji su takođe oformljeni inicijativni odbori kako bi se obrazovala slična katolička sveštencička udruženja.

S druge strane je – ponavljamo – poznata činjenica koliko se ovo ne dopada nekolicini biskupa. Nadalje navodimo karakteristično pismo biskupa Budanoviča koje se odnosi na ovo:

»Uredba Ordinarijusa Bačke Apostolske Administrature, koju je 23. aprila 1953. oglasila B.A.A. na području svoje eklezijalnosti:

Pošto je na želju inicijativnog odbora potrebno na području verske zajednice organizovati socijalnu organizaciju sveštenika, iako nijedan sveštenik B. A. A. nije zatražio, niti pak dobio dozvolu da svoje ime da koncesuri, ordinarijus se oseća pozvanim da u vezi sa uredbom ordinarijusa broj 485/53 upozori sveštenike da time čine neposluh protiv crkvenih propisa.

Ukoliko neko među sveštenicima B. A. A. bez odobrenja ordinarijusa uzme učešća u organizovanju sveštencičke organizacije, usmeno ili pismeno izjavi svoju solidarnost, da ime ili ostane u kontaktu sa njim iako ga smatra neuputnim, protiv njega će biti pokrenut postupak suspenzije. Prema B. C. 360 jurisdikciju po ovom pitanju ima najbliži parochium vicinorum.

Ova se uredba odnosi i na popove.

Subotica, 28. aprila 1953, otpravljeno poštom 4. maja.

Biskup B. A. A. Budanovič s. r.«²⁵³

Uprkos zakonskim stanovištima između režima i crkava je i dalje postojalo stanje uzajamnog nepoverenja, što je rezultiralo time da su crkve i sveštenstvo i u narednom periodu mogli – sve do kraja osamdesetih godina – da „uživaju” nepodeljenu pažnju jugoslovenskih organa državne bezbednosti.

Sporazum o uspostavljanju diplomatskih veza između Jugoslavije i Vatikana potpisan je 1966: time je Jugoslavija postala prva socijalistička zemlja koja je normalizovala odnose sa papskom državom. Predsednik Tito je 29. marta 1971. posetio Vatikan, gde se susreo sa papom Pavlom VI.

²⁵³ Dokument koji mnogo govori – Egy sokatmondó okmány. *Magyar Szó*, godina: X, 29. maj 1953. br 146 (2635), str. 1.

X. SUKOB SA STALJINOM I INFORMACIONIM BIROOM 1948-49.

Nakon nadmoćne pobjede osvojene na izborima koji su održani u martu 1945 – uz svest o snažnoj pomoći „Velikog Brata“, Sovjetskog Saveza – niko više nije mogao i ništa više nije moglo da dovede u pitanje apsolutizam Komunističke partije Jugoslavije.

Veze Sovjetskog Saveza i Jugoslavije obrazovale su se tako dobro da je 12. juna pretočen u zakon Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i saradnji koji je bio potpisan 11. aprila 1945.²⁵⁴

Jačanje sovjetsko-jugoslovenskih veza potpomogao je ekonomski pritisak zapadnih sila na Jugoslaviju nastao prvenstveno u vezi sa pitanjem Trsta. Iz toga je proisteklo da se Jugoslavija u potpunosti orijentisala na ekonomsku pomoć koja je pristizala iz Sovjetskog Saveza.

Međutim, Staljin je nastojao da – slično drugim istočnoevropskim državama – Jugoslaviju i politički i ekonomski potčini Sovjetskom Savezu. To je u početku – od avgusta 1946. – pod firmom ekonomske pomoći pokušano posredstvom uspostavljanja mešovitih društava, odnosno slanjem civilnih i vojnih stručnjaka. Sve to zbilježilo se zbog toga kako bi se država sve više vezala za Sovjetski Savez, te kako bi se mogao držati pod kontrolom njen ekonomski razvoj. Ovi koraci su nedvosmisleno bili učinjeni zarad jačanja sovjetskog uticaja.²⁵⁵

U grčkoj krizi koja se oktobra 1946. pretvorila u građanski rat i Sovjeti i Jugosloveni su podjednako podržavali grčke komuniste.²⁵⁶

Na političkom planu konfrontaciju je izazvalo stvaranje međudržavnih veza između Jugoslavije, Bugarske i Albanije. Staljin se u početku – u 1945. godini – protivio tešnjoj saradnji triju država, a posebno se brinuo zbog mogućnosti uspostavljanja jugoslovensko-bugarske konfederacije. No u februaru 1948. je već on sam bio taj koji je podsticao stvaranje konfederacije triju država.

Najviše rukovodstvo KPJ je, međutim, tada već bilo ustuknulo od tog predloga: na sednici koja je održana 1. marta 1948. – pozivajući se na to da bi sve to dovelo u opasnost jedinstvo Jugoslavije, njen ekonomski razvoj i suverenitet – odbilo je tu inicijativu.

To je za posledicu imalo odlazak sovjetskih savetnika iz zemlje 18. i 19. marta 1948, a pod izgovorom da su „okruženi neprijateljima“. Titovi su pismom protestovali protiv takvog postupka.

Na pismo je 27. marta 1948. prispeo odgovor Centralnog komiteta SKP(b), u kojem je rukovodstvo KPJ optuženo za stvaranje „antisovjetske atmosfere“, kao i za oportunističnost.²⁵⁷

²⁵⁴ Zakon o ugovoru o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji između Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika. *Službeni list DFJ*, 1945. br. 40.

²⁵⁵ Čolaković, Rodoljub ur.: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története*. Újvidék, 1963, str. 486.

²⁵⁶ Jugoslavija je nakon raskida sa Sovjetskim Savezom 23. juna 1949. u ime zapadne pomoći zatvorila jugoslovensko – grčku granicu.

²⁵⁷ Čolaković: cit. delo, str. 487.

O optužbama je raspravljao Centralni komitet KPJ na plenarnoj sednici koja je održana 12. i 13. aprila 1948, te je nakon iscrpne rasprave sastavljeno pismo u vidu odgovora najvišem rukovodstvu SKP(b). U njemu je pored pobijanja optužbi naglašeno da dve partije u osnovi drugačije shvataju uzajamne odnose između socijalističkih država, da u izgradnji socijalizma u pojedinim državama postoje specifične pretpostavke, te da je u međusobnoj saradnji socijalističkih država neophodno uzajamno uvažavanje nezavisnosti i ravnopravnosti.²⁵⁸

Sa koncipiranim odgovorom se nisu složili Andrija Hebrang²⁵⁹ – koji je u svojstvu ministra industrije sklopio 1945. sovjetsko-jugoslovenski privredni sporazum,²⁶⁰ a koji je tada već i sa jugoslovenske strane bio okvalifikovan kao nepovoljan – i član CK Sreten Žujović.²⁶¹ Ubrzo su obojica isključeni iz partije²⁶² – pošto su održavali vezu sa sovjetskom ambasadom u Beogradu – i uhapšeni.

Hebrang – koji je inače bio kandidat Staljina za čelnu poziciju u KPJ u slučaju eventualnog pada Tita – je po službenoj verziji 11. juna 1949. počinio samoubistvo u zatvoru u kojem je bio čuvan.

Početak maja 1948. rukovodstvu KPJ je pristiglo novo pismo. Pored ponavljanja ranijih optužbi, CK SKP(b) je u njemu već osporavalo zasluge KPJ i jugoslovenskih naroda u narodnooslobodilačkom ratu i oslobođenju zemlje. Sovjeti su nadalje zahtevali da se sporna pitanja koja su iskrsla rasprave na sledećem sastanku Informacionog biroa komunističkih i radničkih partija.

Rukovodstvo KPJ je to odbacilo i odbilo da pošalje svoje predstavnike na savetovanje Informacionog biroa.

SKP(b) je nakon toga nastavila „rat pismima“: 22. maja Jugoslovenima je prispelo novo pismo u kojem je oštro kritikovan CK KPJ zbog toga što je odbio da pošalje svoje predstavnike na sastanak Informacionog biroa. Taj stav jugoslovenskog rukovodstva je okvalifikovan kao „prelazak na pozicije nacionalizma“. Saopšteno je da će stanje koje vlada u KPJ svakako biti raspravljeno, bez obzira na to hoće li tamo biti prisutni njeni predstavnici ili neće.²⁶³

Pod takvim okolnostima je CK KPJ 20. maja 1948. donelo odluku o tome da 21. jula 1948. sazove V kongres partije. U štampi je objavljena sledeća informacija:

„Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije je na svojoj sednici od 20. maja 1948. odlučio:

²⁵⁸ Čolaković: cit. delo, str. 488.

²⁵⁹ Hebrang, Andrija (1899–1949) jugoslovenski revolucionar i političar hrvatskog porekla.

²⁶⁰ Čolaković: cit. delo, str. 486.

²⁶¹ Žujović, Sreten (1899–1976) jugoslovenski revolucionar i političar srpskog porekla.

²⁶² Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije o isključenju Andrije Hebranga i Sretena Žujovića iz Komunističke partije Jugoslavije – Jugoszlavia Kommunista Pártja Központi Bizottságának határozata Hebrang Andrija és Žujović Sreten kizárásáról Jugoszlavia Kommunista Pártjából. *Magyar Szó*, godina: V, 1. jul 1948. br. 156 (1093), str. 2.

²⁶³ Čolaković: cit. delo, str. 489–491.

I

Saziva se V kongres KPJ u Beogradu 21. jula 1948.

II

Plenum je utvrdio sledeći dnevni red kongresa:

1. Politički izveštaj Centralnog komiteta KPJ: a) Razvitak i borba KPJ, b) Uloga KPJ u revolucionarnom preobražaju Jugoslavije, c) Izveštaj o radu CK KPJ – podnosilac referata je drug Josip Broz Tito.

2. Izveštaj o organizacionom partijskom radu KPJ – podnosilac referata je drug Aleksandar Ranković.

3. Izveštaj o agitaciji i propagandi – podnosilac referata je drug Milovan Đilas.

4. Referat o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji Jugoslavije i borbi KPJ za izgradnju socijalizma – podnosilac referata je drug Edvard Kardelj.

5. Referat o izgradnji socijalističke privrede u Jugoslaviji – podnosilac referata je drug Boris Kidrič.

6. Predlog programa KPJ – podnosilac referata je drug Moša Pijade.

7. Predlog statuta KPJ – podnosilac referata je drug Blagoje Nešković

8. Izbor Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i Centralne nadzorne komisije.

III

Plenum je na sledeći način odredio izbor delegata za V kongres: na svakih 200 članova bira se jedan delegat. Izbor delegata se obavlja tajnim glasanjem na sreskim, gradskim, odnosno okružnim konferencijama. Komunisti u partijskim organizacijama unutar armije će takođe po ovom postupku birati svoje delegate.²⁶⁴

U periodu od 20. do 28. juna 1948. u Bukureštu je održano drugo savetovanje Informacionog biroa, na kojem je usvojena rezolucija o osudi KPJ. U njoj je ona optužena da je postala „kulačka partija”, da su njeni rukovodioci „malograđanski nacionalisti” koji vode „antisovjetsku politiku”, te da se partija utapa u Narodni front. Ujedno su pozvali marksizmu i lenjinizmu verne članove KPJ da smene „oportunističko” rukovodstvo i povrate „istinski” komunistički karakter partije.

Poruku je razmatrao CK KPJ i odbacio optužbe. Stav kojim se odbacuje odluka je objavljen i u štampi: on se na mađarskom jeziku pojavio na naslovnoj stranici novosadskog lista *Magyar Szó* 1. jula 1948.²⁶⁵

²⁶⁴ Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije sazvaio je Peti kongres – Jugoszlávia Kommunista Pártjának Közpointi Bizottsága összehívta az V. kongresszust. *Magyar Szó*, godina: V, 27. maj 1948. br. 125 (1052), str. 1.

²⁶⁵ Izjava Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije u vezi sa rezolucijom koju je Informacioni biro komunističkih partija doneo u vezi sa unutrašnjim stanjem u KPJ – Jugoszlávia Kommunista Pártja Közpointi Bizottságának nyilatkozata azzal kapcsolatba, amelyet a kommunista pártok Tájékoztató Irodája a JKP belső helyzetéről hozott. *Magyar Szó*, godina: V, 1. jul 1948. br. 156 (1093), str. 1.

Rezolucija Informacionog biroa je širom zemlje izazvala veliko ogorčenje, „pljuštali” su telegrami podrške CK KPJ, a izjasnio se i senčanski Sreski komitet partije:

„Centralnom komitetu KPJ i nadalje pristižu u velikom broju pozdravni telegrami, u kojima članovi partije i vanpartijci ogorčeno protestuju protiv neistinitih i neosnovanih optužbi Informacionog biroa. Između ostalih, Centralnom komitetu je upućen i telegram sa sednice senčanskog sreskog partijskog komiteta. Sa ogorčenjem se odbacuju na Hebrangovim i Žujovićevim klevetama zasnovane neosnovane optužbe i konstatuje se:

Naša partija i naš Centralni komitet vaspitavali su nas u ljubavi i vernosti prema Boljševičkoj partiji, Sovjetskom Savezu i Sovjetskoj armiji. Tim su nas više ogorčile optužbe Centralnog komiteta Boljševičke partije. Posebno je neosnovana i netačna tvrdnja da Centralni komitet vodi nacionalističku politiku. Ovu tvrdnju potpuno obara bratstvo i jedinstvo Srba, Mađara i drugih nacionalnih manjina u našem srezu. Zahvaljujući mudrom rukovodstvu našeg Centralnog komiteta naš stav prema susednim i bratskim komunističkim partijama i nadalje ostaje ispravan. Klevete nas neće pokolebati u našem ubeđenju da je politika naše Partije i našeg Centralnog komiteta ispravna i celishodna.”²⁶⁶

Sukob jugoslovenskog i sovjetskog partijskog rukovodstva nije ostao bez odjeka u jugoslovenskim partijskim čestarima: to je još i pre anonsiranog V kongresa predstavljalo temu koja se često javljala na sednicama partijskih komiteta. U Senti je 9. jula 1948. održana zajednička sednica partijskih organizacija tri susedna sreza – bačkotopolskog, novokneževačkog i senčanskog. Na sednici je analizirana uzajamna razmena pisama sovjetskog i jugoslovenskog partijskog rukovodstva, kao i rezolucija Informacionog biroa. Nakon rasprave koja je potom usledila, član vojvođanskog Pokrajinskog komiteta Pal Šoti je rekao sledeće:

„Ove dokumente treba proraditi u svim partijskim organizacijama. [...] Svakom je dobro poznato [...] da se u našim organizacijama vodi borba za kritiku i samokritiku. Treba odvajati stvari od načelnih pitanja i pogledati, da li je ta kritika bila pomoć našoj Partiji, koja se navodi u optužbi. Mi smo videli, da je ova kritika bila nedrugarska. Pravilna je primedba drugova i pitanje zašto SK(b)P nije već ranije izneo svoje primedbe, koje se sada navode u optužbi protiv nas. SK(b)P je trebao već ranije da ukaže na naše greške ukoliko ih je bilo... [...] Niko nas ne može prisiliti na takvo priznanje da nas je Crvena armija oslobodila, ove činjenice zna ceo svet. Kada je Crvena armija došla, mi smo već imali ogromnu, naoružanu, organizovanu vojsku, ogromne oslobođene teritorije pod vlašću narodnooslobodilačkih odbora. Činjenica je i to, da nije Crvena armija dovela na vlast našu Partiju, jer smo mi već i na neoslobođenim teritorijama imali prilično jake partijske organizacije. Ne možemo priznati ono što ne odgovara istini, a što se traži od nas u optužbi. [...] Što se tiče pitanja demokratije: ne može da se u jednu partiju uvodi demokratija, dok ljudi ne znaju koristiti tu demokratiju. I u

²⁶⁶ Vojvođanski Mađari odbacuju optužbe o nacionalističkim skretanjima – A vajdasági magyarok visszasítják a nacionalista elhajlás vádját. *Magyar Szó*, godina: V, 5. jul 1948. br. 159 (1096), str. 1.

tome je razlog da kod nas ljudi nisu bili izabrani. U našoj Partiji ima mnogo mladih članova i oni ne bi ni znali upravljati našom Partijom, da su postali rukovodioci. Oni koji su sada rukovodioci naše Partije uživaju veliko poverenje partijskih masa. [...] Što se tiče pitanja Narodnog fronta, svakome je poznato kakav je naš Front, da li može svako da bude član Fronta. Što se tiče tih citata koji su istrgnuti iz govora druga Tita po pitanju [Narodnog] fronta, nije marksističko i komunističko što se nam prebacuje da se Partija uplinjava u [Narodni] front. Naša Partija daje program što i Front usvaja, dakle kako bi trebala Partija da ima drugog programa nego Front. [...] Isto tako ne možemo da negiramo seljaštvo, koje je u vreme narodnooslobodilačke borbe i u izgradnji socijalizma odigralo ogromnu ulogu. Seljaštvo je stub, a to nikako ne znači da je drug Tito negirao ili odriče rukovodeću ulogu radničke klase. [...] Posle okupacije nijedan rukovodioc drugih komunističkih partija nije ostao u svojoj zemlji, a naši rukovodioci su ostali ovde. Ne može niko poricati da se mi ne razumemo u marksizam-lenjinizam. Ova teorija nije dogma, već smo je umeli primeniti na naše prilike. Sve do 1944. god. bili smo sami u tom smislu, da nismo dobili opipljivu pomoć od Sovjeta, no oni su nam dali moralnu pomoć. Mi smo u demokratskom bloku zemalja i ne možemo biti izolovani od Sovjeta, ili od drugih demokratskih zemalja. Našu veru u Sovjetski Savez ne može da ubije niko, i nikakvo pismo.”²⁶⁷

Nakon ovakvih prethodnih događaja je u periodu od 21. do 28. jula 1948. – dva-deset godina nakon IV – održan u Beogradu V kongres KPJ. Na kongresu, koji je nakon završetka Drugog svetskog rata i preuzimanja vlasti bio prva istinski grandiozna partijska manifestacija, učestvovala su 2344 delegata, koji su predstavljali 468 175 članova i 51 612 kandidata za članove. Na kongresu – koji je radio prenosio u direktnom prenosu – glavnu temu je predstavljala rasprava o rezoluciji Informacionog biroa. Delegati kongresa su jednoglasno izrazili svoju podršku CK KPJ u borbi za „očuvanje nezavisnosti”, čime su potvrdili jedinstvo partije. Odbacili su optužbe Informacionog biroa i obavezali jugoslovensko partijsko rukovodstvo da učini sve zarad prevazilaženja razlika u gledištima – no do toga je, međutim, moglo da dođe tek nakon smrti Staljina, koja je nastupila 1953. Na kraju kongresa izabran je i novi centralni komitet od 63 člana, dok je za generalnog sekretara iznova izabran Josip Broz Tito.²⁶⁸

Odluke kongresa su, međutim, omogućile i to da se partija obračuna sa svojim unutrašnjim neprijateljima, članovima partije koji su i dalje bili bezuslovno odani Staljinu i Sovjetskom Savezu, sa tzv. „IB-ovcima.”²⁶⁹ Isključenje iz KPJ se smatralo možda najblažom kaznom, pošto je najveći broj tih ljudi – a na osnovu raznorodnih stvarnih ili iskonstruisanih optužbi – čekala i zatvorska kazna. Sredinom 1949. je na Golom otoku – ostrvu u Kvarnerskom zalivu – podignut poseban zatvor i ujedno radni logor za političke zatvorenike, prevashodno za IB-ovce. Osuđeni koji su obavljali

²⁶⁷ IAS, F. 134 Sreski komitet Saveza komunista, Senta, kutija 22: Zapisnik sa sastanka partijskih komiteta Sente, Novog Kneževca i Bačke Topole od 8. jula 1948.

²⁶⁸ Čolaković: cit. delo, str. 494–499.

²⁶⁹ Naziv potiče od srpskohrvatske skraćenice punog naziva institucije.

naporan prinudni rad su prošli i kroz osobeno idejno-političko „prevaspitavanje”, koje je možda najbolje bilo izraženo parolom koja se mogla pročitati na ulazu u logor: „Mi gradimo Goli otok, Goli otok gradi nas.”²⁷⁰ Na zatvorskom ostrvu su do 1956. uglavnom čuvani politički zatvorenici, a nakon toga – sve do zatvaranja 1988. – kriminalci.²⁷¹

Na partijskom sastanku koji je 12. juna 1949. bio održan u Senti, sreski partijski sekretar Nandor Farkaš je govoreći o problemima izazvanim rezolucijom Informacionog biroa imenovao i raskrinkane „IB-ovce” u Senčanskom srezu:

„Naša unutrašnja [politička] situacija odvija se u jeku borbe za izgradnju socijalizma, a osim toga u borbi protiv kleveta i laži sa strane rukovodstva demokratskih zemalja, iz tabora Informbiroa. Stav Informbiroa je ne samo neprijateljski prema izgradnji socijalizma u našoj zemlji, nego je ona i na pogrešnom idejnom stanovištu, na kojoj se nalaz SKP(b) i neke [druge] komunističke partije. Sve klevete koje se bacaju sa strane boljševičke partije i nekih [drugih] komunističkih partija idu za tim, da koče našu socijalističku izgradnju, a isto tako i na štetu ugleda boljševičke partije i Sovjetskog Saveza, kao i demokratskih zemalja, zbog toga, što se bacaju na našu zemlju lažima i klevetama, dok se ... zasniva na neravnopravnim odnosima koje nameće SKP(b). Idu za tim, da stvore razliku između pojedinih komunističkih partija i socijalističkih zemalja. Baš u tome i jeste herojski stav naše partije i druga Tita, što se bore za ravnopravni stav i odnos među komunističkim partijama i socijalističkim zemljama. Odluke Informbiroa nisu poremetile jedinstvo naše partije nasuprot klevetničke ofanzive. Drug Tito je na III kongresu Narodnog fronta rekao da je period od jedne godine, koliko traje apsurdna kleveta, odstranila kolebljive elemente i izdajnike naše zemlje, koji su s obzirom da mi izgrađujemo socijalizam, postali neprijatelji socijalizma i radničkog pokreta uopšte. Ako analiziramo ove kolebljive izdajnike naše zemlje, videćemo, da ti ljudi nisu imali uopšte nikakve veze sa našom partijom, a i u našem srezu je od 1150 članova partije bilo svega 4 izdajnika.

Činjenica je, međutim, da naša Partija mora imati stalnu budnost prema kolebljivcima. U današnjoj idejno-političkoj borbi naša partija ne sme da dozvoli i neće dozvoliti takve kolebljivosti. Na nekim mestima naše partijske organizacije nisu bile dovoljno budne, i zbog liberalanog držanja prema ovakvima, desilo se da su u poslednje vreme pokušali stvoriti sebi grupe. Tako su na primer Sep Ištvan i Sep Matilda iz Sente, [kao] i Sorčik Janoš, član partije iz Kevija, koji su se u početku izjasnili protiv rezolucije Inforbiroa i za čitavo vreme na rečima bili protiv rezolucije, pokušali da provociraju neke članove partije i stvore sebi Informbirovsku grupu.

Zatim je drug Farkaš izneo da ako se pogleda u prošlost, kao i uopšte dosadašnji rad ove trojke, videće se da je Sorčik Janoš bio na prvom mestu kulak sa 26 k. jutara zemlje, da je za vreme okupacije radnike sa žandarmima terao na svoje imanje da rade,

²⁷⁰ Na mađarskom jeziku: „Mi építjük Goli otokot, Goli otok épít bennünket.”

²⁷¹ Butković, Jelena: Goli otok – logor u kojem se lomilo ljude [online]. *Sušačka revija*, br. 60. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=60&C=5> Po ovom izvoru kroz logor na ostrvu je prošlo 16 400 kašnjenika.

da je u to vreme klečao i puzio u crkvi, da je od kada je stupio u seljačku zadrugu i kao predsednik radio na razbijanju iste, da je branio neke kulake, kao Kočiš P. Martona, sve u cilju razbijanja zadruge. I da je kao takav mogao kritikovati druga Tita i njegov rad, i pronosio vesti da je možda KPJ skrenula sa linije, i takve zabune unosio među članove Partije. Na partijskom savetovanju partijske organizacije u Keviju, povodom ovoga Sorčika sve se ovo još više utvrdilo, a naročito njegov neprijateljski rad protiv seljačkih radnih zadruga, o čemu najbolje mogu reći prisutni drugovi iz Kevija.

Zatim je govorio o Sep Ištvanu i Sep Matildi, koji za vreme okupacije nisu ispoljili svoju doslednost radničkoj stvari i organizovali neki rad na pomoći Sovjetskog Saveza u njegovoj borbi protiv fašističke najeze, nego je još Sep Matilda i šurovala sa okupatorom. Osim toga, Sep Matilda se nepravilno odnosila u otkupa žitarica u 1947. godini, pošto je jednako teretila i siromašne i srednjake sa bogatim seljacima. Čak se i fizički obračunala podjednako sa svakim, a sada govori da je naša Partija skrenula sa linije klasne borbe protiv kulaka i to svakako iz tih razloga, što je njoj onemogućeno da se i dalje fizički obračunava i sa sirotinjom, dok je svima poznato, da nije bilo dozvoljeno uopšte nikakvo fizičko obračunavanje i šamaranje, što je ista radila. Dakle, u ovim primerima se vidi nebudnost naših članova partije, i zato je dužnost članova partije da objašnjavaju radničkoj klasi, kao i celom radnom narodu šta je cilj naše Partije, a šta rezolucije Informbiroa u podrivanju naše socijalističke izgradnje. Da bi se ovo dovoljno i pravilno objašnjavalo radnim masama, potrebno je da se članovi partije uključe u rad Narodnog fronta, čega je dosada bilo da neki članovi partije nisu bili aktivni u tom radu kod osnovnih frontovskih organizacija, gde treba da se aktiviziraju i pojedine aktive na objašnjavanju ovog pitanja rezolucije Informbiroa. Do sada je bilo slučajeva, da se sastanci, pogotovo više frontovskih rukovodstava osnovnih frontovskih organizacija, a negde i nekih osnovnih partijskih organizacija ne održavaju redovno, i to štetno utiče na politički rad u frontovskim organizacijama i ideološki rad među članovima partije. Ima nedostatak i nedovoljnog objašnjavanja pojedinih uredbi i drugih mera narodnih vlasti. Radi toga osnovne frontovske organizacije, a isto tako i partijske organizacije moraju se svakodnevno upoznavati sa političkom situacijom, na demaskiranju Informbiroa kao i njegove ideološke strane.”²⁷²

Veze Jugoslavije i Sovjetskog Saveza počele su da se popravljaju tek nakon smrti Staljina, koja je usledila 1953. godine. Do značajnog poboljšanja veza dovela je poseta Hruščova Beogradu u maju 1955, gde je 2. jula potpisana tzv. Beogradska deklaracija: u njoj su Sovjeti priznali da je staljinistički napad na KPJ bio greška. Međutim, sovjetsko-jugoslovenski kontakti su bili sređeni na opšte zadovoljstvo tek nakon Moskovske deklaracije koja je potpisana 20. juna 1956.

²⁷² IAS, F. 134 Sreski komitet Saveza komunista, Senta, kutija 22: Zapisnik sa sednice sreskog i gradskog partijskog komiteta od 18. juna 1949.

XI. RAZVOJ JUGOSLOVENSKE PRIVREDE IZMEĐU 1947. I 1952: OD SELJAČKIH RADNIH ZADRUGA DO ZEMLJORADNIČKIH ZADRUGA

Aprila 1947. je na predlog najvišeg jugoslovenskog rukovodstva savezna skupština izglasala ambiciozni petogodišnji plan, koji je trebao da bude realizovan do 1951. godine.²⁷³ Plan je predvideo eliminaciju privredne i tehničke zaostalosti zemlje, rast privrede i odbrambene moći, jačanje socijalističkog sektora privrede, učvršćivanje novih ekonomskih odnosa, kao i povećanje opšteg standarda stanovništva.

Zarad ostvarivanja postavljenih ciljeva bili su predviđeni industrijalizacija i elektrifikacija, podizanje teške industrije, kao i razvoj više privrednih grana, uključujući i poljoprivredu: za ciljeve su uzeti primena modernih proizvodnih postupaka, uvođenje novih poljoprivrednih kultura i kvalitetnijih pasmina stoke. Postojala je želja da se seljacima pruži stručna pomoć, kao i za njihov rad neophodni industrijski proizvodi.

Nameravalo se industrijsku proizvodnju poboljšati za pet puta, a poljoprivrednu za jedan i po put u odnosu na nivo iz 1939. godine.

Plan je predvideo povećanje produktivnosti, smanjivanje troškova proizvodnje, te podizanje nivoa stručne osposobljenosti radnika. Petogodišnji plan je i na planu javnog obrazovanja, kulture i zdravstva predvideo izgradnju mreže ustanova: kamen temeljac ovog segmenta predstavljala je eliminacija nepismenosti.

Nakon agrarne reforme – a na osnovu Osnovnog zakona o zadrugama²⁷⁴ – već je 1946. otpočelo formiranje seljačkih radnih zadruga.

Krajem 1947. širom zemlje je bilo oformljeno 779 seljačkih radnih zadruga, koje su obuhvatale 40 590 domaćinstava i 210 986 hektara plodne zemlje.

Broj seljačkih radnih zadruga, njima pripadajuća domaćinstva i plodno zemljište u periodu od 1945. do 1950. godine u Jugoslaviji.²⁷⁵

Godina	Broj zadruga	Broj domaćinstava	Zadružno zemljište (ha)
1945.	31	-	-
1946.	454	25 062	121 518
1947.	779	40 590	210 989
1948.	1 318	60 156	323 984
1949.	6 625	340 739	1 839 979
1950.	6 968	418 639	2 226 166

Privredu senčanskog sreza pre Drugog svetskog rata i neposredno nakon njega je fundamentalno karakterisala poljoprivreda: ova grana privrede je u 1939. godini upošljavala 85% radno sposobnog stanovništva.²⁷⁶

²⁷³ Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947–1951. *Službeni list FNRJ*, 1947. br. 36.

²⁷⁴ *Službeni glasnik FNRJ*, 1946. br. 2.

²⁷⁵ Mitrović, Živan ur.: *Deset godina nove Jugoslavije*. Beograd, 1955, str. 205.

²⁷⁶ *Vojvodina – novi srezovi i opštine*. Novi Sad, 1956, str. 285.

Na području sreza bilo je ukupno 159 965 katastarskih jutara, a njihova distribucija je bila sledeća: 125 518 katastarskih jutara oranica, 2533 katastarska jutra voćnjaka i vinograda, 16 696 katastarskih jutara pašnjaka i ritova, te 15 218 katastarskih jutara drugih vrsta zemljišnih površina.²⁷⁷

Posle rata su – u znaku kolektivizacije – i u Senti organizovane zadruge: kao prva 13. maja 1945. senčanska Zemljoradnička zadruga, a od 1946. do 1953. pet seljačkih radnih zadruga, dva državna poljoprivredna dobra, kao i gradsko poljoprivredno dobro.²⁷⁸

Slabo razvijenu industriju – koju je karakteristično činila prehrambena industrija bazirana na preradi poljoprivrednih proizvoda – su 1939. predstavljali mlinovi, odnosno mlinovi za papriku u Horgošu i njegovoj okolini. Nakon rata, 1946. godine, počela je da radi i senčanska tekstilna fabrika, a u Adi 1947. godine – podržavljenjem i fuzionisanjem tri metalske radionice – novouspostavljena fabrika alata i livnica.²⁷⁹

Radi snabdevanja namirnicama gradskog stanovništva, radnika i armije, kao i u interesu „slamanja špekulanstva i seoskih kapitalističkih elemenata” režim je uveo obavezan otkup poljoprivrednih proizvoda. Podržavljenje industrije i trgovine izvršeno je do aprila 1948.²⁸⁰

U mašineriju izvršenja grandioznog plana je, međutim, nakon sukoba sa Staljinom i Informacionim biroom upala – i to ne kao beznačajna – „trunčica prašine”: naime, izostala je ekonomska pomoć Sovjetskog Saveza i narodno demokratskih/socijalističkih zemalja.

SAD su nakon Drugog svetskog rata ruiniranim evropskim državama pružile program za rekonstrukciju, koji je od proleća 1948. stajao na raspolaganju favorizovanima. Maršalov plan je – uz određene političke reforme i izvesnu spoljnu kontrolu – u principu bio dostupan svim evropskim državama, no države koje su spadale u sovjetsku interesnu sferu „nisu želele” da koriste ovu mogućnost. Jugoslaviji je – kao rezultat dugotrajnih pregovora nakon presušivanja ekonomske pomoći sa Istoka – uspelo da od zapadnih sila isposluje pomoć čija je vrednost dostigla 231 milion dolara. To je omogućilo da država prebrodi ekonomske posledice pogoršanja veza sa Sovjetskim savezom. Doduše, „pasazu” petogodišnjeg plana trebalo je produžiti za godinu dana.²⁸¹

SAD su bile zainteresovane za pružanje podrške Jugoslaviji, pošto su se pouzdale u to da će time moći da naprave „otvor u štiti”, odnosno da će jugoslovenski primer biti privlačan i za narodne demokratije.

Jugoslovensko rukovodstvo trebalo je da da i odgovor na raskid sa Sovjetskim Savezom: da pokaže mogućnost izbora spram centralizovanog birokratskog sistema po sovjetskom obrascu – „državnog kapitalizma” – odnosno da ocrta sopstvenim okol-

²⁷⁷ Vojvodina... str. 289.

²⁷⁸ IAS, Organizaciona šema Agroindustrijskog kombinata „Senta”. Seljačke radne zadruge: SRZ „1. maj”, SRZ „József Attila”, SRZ „Bratstvo”, SRZ „Gornji Breg” i SRZ „8. oktobar”. Državna poljoprivredna dobra: PD „Vojvodina”, PD „Lovćenac”.

²⁷⁹ Vojvodina... str. 285–286. Na teritoriji sreza je 1939. radilo 17 mlinova za žito sa ukupnim kapacitetom od 44,5 vagona dnevno, kao i 10 mlinova za papriku sa ukupnim dnevnim kapacitetom od 7 tona.

²⁸⁰ Čolaković: cit. delo, str. 474–478.

²⁸¹ Isto tamo, str. 516.

nostima saobraženi, na sopstvenim iskustvima osnovani, jugoslovenski put izgradnje socijalizma. To je za rezultat imalo podnošenje obazrivog predloga za uvođenje socijalističkog samoupravljanja od strane jednog od vodećih ideologa i ekonomskih eksperata KPJ – i ujedno jednog od „konceptualista” petogodišnjeg plana – Borisa Kidriča,²⁸² kao i Edvarda Kardelja²⁸³ i Milovana Đilasa.²⁸⁴ Pojedini članovi CK KPJ su – a među njima i Tito – novi koncept primili sa sumnjom.

Parola socijalističkog samoupravljanja je bila „fabrike radnicima”, a njena suština da proizvođači posredstvom radničkih saveta – čije su članove neposredno izabrali – uzmu učešće u upravljanju fabrikama i preduzećima. Tako su radnici opažali – zapravo lažan – privid da mogu da odlučuju o vlastitoj sudbini. Da to nije bilo tako i da je sve u suštini lakrdija mnogima je kasnije već postalo jasno. Prvi radnički savet je 31. decembra 1949. izabran u Solinu kraj Splita u Hrvatskoj.

U principu, samoupravljanje je – u dogledno vreme – trebalo da ispuni svaki segment jugoslovenskog društva. U tom znaku je 1952. donet Opšti zakon o narodnim odborima,²⁸⁵ koji je propisao ugradnju samoupravnih elemenata u organe narodne vlasti.

KPJ je u periodu od 2. do 7. novembra 1952. održala u Zagrebu svoj VI kongres, na kojem je uvođenje samoupravljanja u izgradnju socijalističkih društvenih odnosa ocenjeno kao ključni momenat. U novoj situaciji KPJ je već trebala da postane „avangarda” radničke klase, pa je u tom duhu ime partije promenjeno u Savez komunista Jugoslavije.

U socijalističkom preobražaju sela i poljoprivrede režim se tokom kolektivizacije nije ustezao ni od primene mera prinude, zbog čega je ugled partije u seljaštvu znatno umanjen.

Na saveznom nivou je juna 1949. donet Osnovni zakon o zemljoradničkim zadrugama.²⁸⁶ U smislu člana 51. zakona, seljaci-proizvođači se u opšte zemljoradničke zadruge udružuju zarad unapređenja poljoprivredne proizvodnje i drugih ekonomskih delatnosti, kako bi organizovali proizvodnju na zadrudnom dobru, kao i radi utržbe poljoprivrednih proizvoda i nabavke industrijskih produkata.

Zadatke seljačkih radnih zadruga određivao je član 61 Zakona, po kojem „... u seljačkoj radnoj zadrugi seljaci udružuju svoju zemlju i sredstva za rad radi kolektivne poljoprivredne proizvodnje, koju ostvaruju zajedničkim radom, dok se nagrađivanje odvija na osnovu učešća u radu.”

Krajem 1949. u državi je bilo evidentirano 6625 seljačkih radnih zadruga, kojima je pripadalo 340 000 domaćinstava i 1 839 000 hektara plodne zemlje. Istvoremeno je postojalo 9060 zemljoradničkih zadruga sa 3,5 miliona članova. U tom periodu su nastale znatne protivrečnosti između brzog tempa stvaranja zadruga i manjkavih

²⁸² Kidrič, Boris (1912–1953) jugoslovenski revolucionar i političar slovenačkog porekla.

²⁸³ Kardelj, Edvard (1910–1979) jugoslovenski revolucionar i političar slovenačkog porekla.

²⁸⁴ Đilas, Milovan (1911–1995) jugoslovenski revolucionar i političar crnogorskog porekla – kasnije najpoznatiji jugoslovenski disident.

²⁸⁵ *Službeni list FNRJ*, 1952. br. 22.

²⁸⁶ *Službeni list FNRJ*, 1949. br. 49.

materijalnih osnova poljoprivrede. Zbog toga je KPJ početkom 1950. – zauzevši nov kurs, a s obzirom na teško ekonomsko stanje – odlučila da treba usporiti organizovanje seljačkih radnih zadruga, a težište staviti na jačanje već postojećih zadruga.²⁸⁷

U znaku novog kursa je 1951. otpočelo postepeno obustavljanje obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, koji je konačno ukinut 1952. godine.

CK KPJ je novembra 1951. u svom uputstvu o putevima socijalističkog preobražaja sela predvideo učvršćivanje opštih zemljoradničkih zadruga, kao i prelazak sa isplate u naturi na isplatu u novcu prilikom nagrađivanja prema radu.

Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga²⁸⁸ iz marta 1953. izrazila je nastojanje SKJ da što pre na prihvatljiv način uredi socijalistički preobražaj sela. Važnije stavke Uredbe bile su:

- ▶ seljačke radne zadruge obrazuju poljoprivrednici samostalno, dok uzajamne odnose između članova i druge odnose regulišu Statut zadruge i sklopljeni ugovori;
- ▶ Statut zadruge – koji se donosi samostalno – utvrđuje oblik upravnih organa, prava i dužnosti članova, organizaciju rada i način administriranja;
- ▶ ugovorom se određuju unos zemlje, zgrada i sredstava za rad, kao i imovinski odnosi koji iz ovoga proističu;
- ▶ zemljoradnici su slobodno mogli da uđu u seljačku radnu zadrugu i slobodno da iz nje istupe u okviru roka koji je propisan uredbom. Član seljačke radne zadruge mogao je da istupi iz zadruge u onoj godini koja je bila propisana Statutom, ili nakon isteka roka koji je bio određen ugovorom. Ukoliko rok nije bio naznačen, tada je imao pravo da istupi tri godine nakon ulaska, ne računajući onu godinu u kojoj je stupio u zadrugu – ako nije istupio te godine rok za istupanje je prošao, pa je rok produžavan za naredne tri godine. Nameru o istupanju trebalo je zvanično nagovestiti, a stvarno istupanje se moglo dogoditi počev od 1. oktobra. U 1953. godini je postojala mogućnost i za vanredno istupanje;
- ▶ u slučaju istupanja seljačka radna zadruga je svom članu koji iz nje istupa trebala da vrati u zadrugu unetu zemlju, eventualno je mogla da dođe u obzir i neka druga zemljišna površina iste vrednosti;
- ▶ seljačke radne zadruge se ukidaju ukoliko se fuzionišu sa postojećim zemljoradničkim zadrugama, reorganizuju u druge vrste zadruga, ili ukoliko budu likvidirane: u tim slučajevima njihova imovina – koja preostane nakon povraćaja unete zemlje, zgrada i opreme njenim članovima – biva prepuštena postojećim zemljoradničkim zadrugama.

Pojedina problematična, aktuelna pitanja povezana sa Uredbom dnevni list vojvođanskog Mađarstva je analizirao već 31. marta 1953. na ovaj način:

²⁸⁷ Čolaković: cit. delo, str. 510–512.

²⁸⁸ *Službeni list FNRJ*, 1953. br. 14.

„Reorganizacija zadruga i sklapanje ugovora teku bez većih prepreka. Tu i tamo, međutim, iskrsavaju pojedina pitanja koja delimično koče ovaj posao.

Dosašnji stav ustanova za socijalno osiguranje, na primer, utiče na rešavanje socijalnih pitanja. Zadruge ne mogu da sklapaju ugovor sa zavodima za socijalno osiguranje za takve dotacije kakve su utvrđene na skupštinama.

Zadruge većinom predviđaju lekarsku pomoć i nešto malo dotacija u slučaju povrede. No postoje i takve zadruge – i to ne samo jedna – uglavnom u Starobečejskom srezu, koja bi delimično obezbeđivala i starosnu penziju, dečji dodatak i druge dotacije. Posredstvom Zavoda za socijalno osiguranje mogle bi da sprovedu sve to, ukoliko bi zavod imao uputstvo koje se na to odnosi. Zato bi što skorije trebalo sačiniti jedno takvo uputstvo, kako bi svaki zavod za socijalno osiguranje mogao da pruži pomoć zadrugama na ovom planu.

Tako reći već svugde deluju komisije za sređivanje svojinskih odnosa. I ove komisije ponekad treba da rešavaju istinski složena pitanja, i to takva koja se ne nalaze u uputstvima. Na primer, šta da se radi sa onim istupajućim članovima koji su bolesni, stari i koji nisu radili u zadruzi, a koji su jednim delom dobili socijalno, a delimično zemljišnu rentu. Da li i oni treba da snose troškove ako žele da istupe?

Po našem saznanju uputstvo o zadrugama koje će biti objavljeno u Srbiji uređuje i ovo pitanje.

Velika rasprava se vodi i oko okućnica bezemljaša. Kako u bečejskom, tako i u bačkotopolskom srezu postoje zadruge koje dodeljuju velike površine zemlje bezemljašima pod stavkom okućnice. U zadruzi „Jedinstvo“ u Bačkom Petrovom Selu jedna porodica uživa okućnicu u veličini od jednog do dva jutra.

U poslednje vreme se ne samo kod pojedinih članova sa zemljom već i kod bezemljaša može ustanoviti da svoje okućnice žele da uredi za tržišnu proizvodnju, dok od zadruge računaju da vrednost rada podignu u naturi. Taj je kurs pogrešan.

Bezemljaši se na raspravama prilikom sklapanja ugovora takođe mnogo bave arendom, te je u najvećem broju zadruga zauzeto stanovište da za okućnicu plaćaju takvu arendu kakvu zadruga plaća onima koji imaju zemlju. U ovakvim sporazumima zadruga – za zemlju u okućnici – zajedno sa samom zemljom dotičnom zadrugaru daje i poreski i akumulacioni iznos.

Jedan primer. Pretpostavimo da za jedno jutro zemlje zadruga svom članu koji ima zemlju isplaćuje zakupninu od 4.000²⁸⁹ dinara. Ukoliko bi bezemljaš uzeo u zakup zemlju od bilo kog individualnog seljaka u selu, a prihvatio i porez, plaćao bi arendu od 8.000 dinara. No pošto je u zadruzi zakupnina 4.000 dinara – i on plaća toliko – tako član bezemljaš zajedno sa okućnicom – ukoliko je ona veličine 1 jutro – dobija i 4.000 dinara.

Ovom konstatacijom, međutim, mi ne želimo da utičemo ni na jednu zadrugu da svoj odnos sa bezemljašima reguliše na ovaj ili na onaj način, ovo je samo konstatacija koja navodi na razmišljanje.

Zakupnina se najviše isplaćuje u naturi, ali postoje i zadruge koje je isplaćuju u novcu. U bečejskom „Bečejcu“ arenda za jedno jutro zemlje je 3.500 dinara, a u zadruzi „Bačka“ 3.900 dinara, s tim da zadruga plaća porez.

²⁸⁹ Po službenom kursu jedan američki dolar je 1953. vredeo 300 jugoslovenskih dinara.

U pojedinim zadrugama, kao na primer u bačkotopolskoj „Doža Đerđ“, članovi su uvideli da za obradu okućnice, odnosno izvan ostavljenih zemljišnih površina ne vredi držati konja, pa su zbog toga odlučili da za ishranu krave i druge stoke, uz zajednički sporazum, detelinom zaseju deo okućnice, i to tako da tu detelinu seju kod jednog člana, a da svaki član dobije njegov deo. No postoje i zadruge u kojima su članovi i do sada kupili više konja, iako držanje konja pojede to malo gazdinstvo.”²⁹⁰

O stanju zadruga u Senčanskom srezu nadležni su aprila 1954. – godinu dana nakon objavljivanja uredbe – ukazujući na procese koji su u skladu sa uredbom izvršeni izjavili sledeće:

„Na godišnjoj skupštini Zadrugnog saveza senčanskog sreza su se predsednik zadrugnog saveza Molnar G. Jožef i direktor Živan Cvejić pozabavili prošlogodišnjim radom zadrugnog saveza i zadruga, te aktuelnim pitanjima poljoprivrede.

Oni su rekli da je sreski savez i lane pomogao zadrugama u rešavanju više aktuelnih pitanja. Naročito je pomogao u reorganizaciji, nabavci poljoprivrednih mašina, rasplodne stoke i utrži proizvoda. U srezu je delovalo 25 seljačkih radnih zadruga, 11 radnih zadruga je reorganizovano, 11 je ukinuto, a iz tri je istupilo tek nekoliko članova.

Razloga za likvidaciju zadruga bilo je više. Među 8 i po hiljada zadrugara bilo je svega 3755 radno sposobnih. Pedeset šest procenata članova, dakle, nije radilo. Dobar deo neradećih članova dobio je od zadruga socijalnu pomoć. Prilikom reorganizacije oni su istupili, a sa sobom su poneli i svoju zemlju i opremu.

Seljačke radne zadruge u srezu trenutno imaju 14 000 jutara zemlje. Zadrugna imovina koja je stvorena u poslednje vreme iznosi više od 200 miliona dinara. Reorganizovane zadruge su životno sposobne i posluju mnogo ozbiljnije nego pre.

Referat se bavio stanjem u zemljoradničkim zadrugama, kao i njihovim aktuelnim pitanjima. U njemu je pomenuto da njihov dosadašnji rad ne odgovara zahtevima socijalističke poljoprivrede i njihovih članova. One su se uglavnom bavile trgovinom, malo su se starale o razvoju poljoprivrede. Trgovinski obrt zadruga je prošle godine iznosio 463 miliona, industrijski 114 miliona, a poljoprivrede tek 5,5 miliona dinara.

Lane je od deset zemljoradničkih zadruga njih devet radilo sa dobitkom, a jedna sa gubitkom. [...] To je jedno od aktuelnih pitanja socijalističkog preobražaja sela i njime treba da se bave i zadruge, a i masovne organizacije. U reorganizovanim zemljoradničkim zadrugama dalji razvoj zadruga treba da odrede njihovi članovi.”²⁹¹

²⁹⁰ Arenda, starosna penzija i još okućnica: O nekim pitanjima reorganizacije – A földbérlet, az öregségi nyugdíj, meg a házi majorság. Az átszervezés némely kérdéséről. *Magyar Szó*, godina: X, 31. maj 1953. br. 148 (2637), str. 1.

²⁹¹ Neka članovi odluče o daljem razvoju reorganizovanih zemljoradničkih zadruga – A tagok döntsének az átszervezett földműves szövetkezetek további fejlődéséről. *Magyar Szó*, godina: XI, 13. april 1954. br. 99 (2947), str. 3.

Metodama koje su primenjivane tokom perioda obaveznog otkupa – zatvorskim kaznama, konfiskacijom imovine – režim je uspeo da postigne odlučujuće rezultate na frontu preobražaja poljoprivrede: konačno je slomio kičmu seljaštva proglašenog za kulake. Komunistička vlast je, međutim, čak i tako zazirala od ekonomske snage seljaštva i njegovog eventualnog uticaja na druge slojeve društva. Zbog toga je u partijskim lugovima doneta odluka da se u znatnoj meri – sa 20 na 10 hektara – ograniči privatni zemljišni maksimum, kako bi se „smanjila mogućnost za porast seoskih kulačkih elemenata”.

Savezna skupština je u maju 1953. donela Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama.²⁹² Važnije stavke zakona bile su sledeće:

- ▶ stvoren je zemljišni fond opštenarodne imovine u koji su dospеле sve zemljišne površine koje su predstavljale opštenarodnu imovinu;
- ▶ zemljišni maksimum je određen na 10 hektara plodne zemlje – zemljišne površine preko ove veličine dospеле su u zemljišni fond;
- ▶ u slučaju porodičnih zadruga zemljišni maksimum mogao je da iznosi 15 hektara;
- ▶ oni čija je zemlja dospela u zemljišni fond imali su pravo na nadoknadu vrednosti zemlje: u zavisnosti od kvaliteta zemlje naknada je po hektaru mogla da se kreće u iznosu od 30 000 do 100 000 dinara, a koju se nameravalo isplatiti iz državnog budžeta u periodu od 20 godina – bez kamate, po osnovu izdatih obveznica;
- ▶ zemlju poljoprivrednog zemljišnog fonda su na trajno korišćenje u poljoprivredne svrhe mogli da dobiju zemljoradničke zadruge, poljoprivredna dobra, kao i druge privredne organizacije i ustanove koje se bave poljoprivredom, a dobijenu zemlju su morale da koriste racionalno u maniru dobrog domaćina;
- ▶ zemlju iz poljoprivrednog zemljišnog fonda mogle su da dobiju samo one zadruge kod kojih su upravljanje vršili učesnici u proizvodnji, u kojima je prihod od proizvodnje deljen saobrazno pravilniku o rasporedu dohotka među onima koji su učetovali u radu vezanom za poljoprivrednu proizvodnju, te koje su u svom poslovanju primenjivale propise koji su se odnosili na poljoprivredna dobra – ukoliko bi zemljoradnička zadruga prestala da postoji zemlja u njenom posedu je ponovo dospela u zemljišni fond;
- ▶ zemlja koja je dospela u zemljišni fond bila je uvrštena u katastar kao narodna svojina, ali je bilo uknjiženo i korisničko pravo poljoprivrednih organizacija;

²⁹² Službeni list FNRJ, 1953. str. 22.

- ▶ određivanje zemljišnog maksimuma, odnosno prijem zemljišnih površina koje prelaze maksimum u zemljišni fond obavljala je petočlana sreska komisija zemljišnog fonda;
- ▶ u zemljišni fond nisu dospevale one zemljišne površine na kojima je postojala zgrada – izuzetak su predstavljale poljoprivredne zgrade.

Na nivou Vojvodine se ubrzo nakon stupanja na snagu Zakona, koji je među stanovništvom bio poznat kao „otkupni” ili „iskupni”, povela rasprava o brojnim aktuelnim pitanjima povezanim sa Zakonom:

„Kako da se sprovede Zakon o obaveznom otkupu zemljišta – o tome je juče vođena rasprava u zgradi Izvršnog veća skupštine Vojvodine u Novom Sadu. Ovaj sastanak su sazvali Pokrajinski zadružni savez i vojvođanska komisija za otkup zemljišta: na njega su pozvani direktori sreskih zadružnih saveza i sreskih komisija za otkup zemljišta – koji su inače sudije sreskih narodnih sudova. Sednici je predsedavao Đura Jovanović, predsednik Zadružnog saveza. Na sednici je učestvovao i predsednik Izvršnog veća i član vojvođanskog saveta za otkup Stevan Doronjski, kao i drugi.

Rasprava se uglavnom vodila oko tri pitanja.

Prvo je: kako da rade sreske komisije i njihov aparat.

Potom: kojim iskustvima u dosadašnjem radu raspolažu komisije za otkup.

I na kraju: tokom jučerašnjeg prepodnevnog dogovora utvrđeno je nekoliko principa u vezi sa spornim pitanjima koja su iskrsla.

Brzina je najvažnija stvar u celom ovom pitanju. Tu je žetva, a pored toga i reorganizacija zadruga. Obe stvari su tesno povezane sa sprovođenjem novog zakona o maksimumu. Ni jedna stvar se ne može odložiti. Tim manje jer se sprovođenje zakona obavlja i putem usmenih rasprava, na čije se odluke stranka može žaliti. Sve ovo se – valjda to ne treba ni da kažemo – obavlja na osnovu podataka, isprava i ispitivanja stvarnog stanja, što takođe iziskuje puno vremena.

Zato je sednica i utvrdila važnost sastava komisija za otkup. To što će u njih biti izabrani takvi ljudi – sudije, agronomi, privredni i politički rukovodioci – koji razumeju zakone i imaju praksu u administraciji.

U cilju olakšavanja njihovog rada po selima će biti osnovane i potkomisije, ili – ako je broj zainteresovanih stranaka manji – jedna za više sela. Ove potkomisije će oglasiti prijavljivanje zemljoposjednika koji potpadaju pod zakon, prikupiti podatke, ispitati stvarno stanje i sve to dostaviti sreskim komisijama za otkup. U potkomisije će i inače biti izabrani oni koji dobro poznaju međe.

Članovi komisija će u tom periodu biti oslobođeni svih drugih obaveza.

Stručnjaci koji su podjednako verzirani u pravnim i administrativnim pitanjima takođe će biti izabrani i u administrativni aparat komisije.

Zakon – utvrđeno je na dogovoru – izuzetno jasno govori o tome šta ove komisije treba da rade.

Čuo se i predlog da se komisija oslobodi zadatka da sreskim narodnim odborima dostavi predlog o daljoj sudbini otkupljene zemlje. To će i tako ozbiljno razmotriti

sreska narodna komisija, dok bi time u izvesnoj meri rad komisije za otkup zemljišta postao jednostavniji.

Zadatak komisije za otkup je da na osnovu principa koji su opisani u zakonu stvori zemljišni fond.

Predsednik subotičke komisije za otkup je rekao da su započeli sa radom. Okačeni su plakati i teče unos u evidenciju onih osoba na koje se otkup odnosi.

U vezi sa iskrslim pitanjima sastanak je utvrdio sledeće: u Vojvodini maksimum verovatno neće biti veći od deset hektara.

Komisija će, međutim, morati da reši brojna praktična pitanja. Subotičani su postavili pitanje: šta će biti u slučaju kada se radi o prodatoj zemlji, a istovremeno prodaju nije odobrio narodni odbor, dok je kupac isplatio zemlju i koristi je?

Komisija za otkup – ustanovljeno je – u principu ne uzima i ne može uzimati na znanje takve, neodobrene zemljišne kupovine. Ukoliko neko ima petnaest hektara zemlje od njega treba otkupiti površinu koja je veća od deset hektara, bez obzira na to što je on u međuvremenu potajno prodao dva hektara. Odnosno pod zakon potpada pet hektara. A ne tri, iako je dva hektara prodao.

Istovremeno bi, međutim, bilo nepošteno prema kupcu ako bi se stvar mogla rešiti i na drugi način, ako [bi] komisija uknjižila upravo onaj deo zemljišta koji je kupljen. Naročito ako se radi o kupovini od jednog do dva jutra, čiju je cenu nakupio, na primer, subotički fabrički radnik, ili neko drugi.

U slučaju našeg gornjeg primera, dakle, prodavcu ne ostaje deset hektara, već osam – ako je dva hektara prodao bez odobrenja.

Može se dogoditi i takav slučaj da je zemlja na jednom imenu, a da se, međutim, dobro pre objavljivanja zakona porodica iz nekih razloga razdvojila na dva domaćinstva. Zemlju obrađuju odvojeno, ne dele prihode, posebno plaćaju porez.

Suprotnost ovome je slučaj ako je, recimo, zemlja još od ranije prepisana, ali je obrađuju zajednički, ili zajednički uživaju prihod od nje.

U oba slučaja komisija nakon sprovedene rasprave i na osnovu dokaznog postupka može odlučiti i tako da ne uzme u obzir uknjižbu već stvarno stanje, i u prvom slučaju ostavi samo jedan maksimum.

Ovo stavljanje stvarnog stanja u prvi plan može se odnositi i na zemljište u komasaciji, gde ista još nije uknjižena.

Postavljeno je pitanje šta se dešava u slučajevima kada na neki način u porodici postoje dva maksimuma. I otac i sin su zemljoradnici i dele dohodak. Tu je zacelo reč o tome da su nadležni onomad na neki način izigrali zakon o agrarnoj reformi. Komisija u ovom slučaju treba da obavi svoj posao tako – utvrdio je dogovor – da se zakon ne izigra sada. I da od sadašnja dva ostavi samo jedan maksimum, odnosno deset hektara.

Sednica je nadalje raspravljala o daljoj sudbini zemljišnog fonda. O tome kako će on što skorije i što uspešnije biti stavljen u službu razvoja poljoprivrede.²⁹³

²⁹³ Gde se i kako odlučuje o novom maksimumu? Sastanak u pokrajinskom Zadržnom savezu - Hol és hogyan határozák meg az új maximumot? Értekezlet a tartományi Szövetkezeti Szövetségben. *Magyar Szó*, godina: X, 4. jun 1953. br. 152 (2641), str. 3.

Broj seljačkih radnih zadruga sa domaćinstvima koja im pripadaju i plodnim zemljištem u Jugoslaviji između 1951. i 1953. godine:²⁹⁴

Godina	Broj zadruga	Broj domaćinstava	Broj zadrugara (osoba) ²⁹⁵	Površina u zadržnom vlasništvu (ha)
1951.	6.804	397.612	1.904.442	2.074.049
1952.	4.225	316.887	1.504.874	1.664.919
1953.	1.165	62.206	193.639	329.013

Broj zemljoradničkih zadruga, obrazovanje članstva i zadržne zemljišne imovine u periodu 1952 – 1953. u Jugoslaviji:²⁹⁶

Godina	Broj zadruga	Broj zadrugara (osoba)	Površina u zadržnom vlasništvu (ha)
1952.	6.973	3.242.819	68.305
1953.	6.538	2.035.259	144.974

Smanjenje broja zadrugara između dve godine je toliko masivno zbog toga što je u smislu važećih pravnih normi bilo moguće istupanje iz zadruge. Spektakularan rast zemljišnog poseda zadruga potiče otuda što su zadruge nakon otkupa plodne zemlje koja je nadmašivala novopropisani zemljišni maksimum – 10 hektara – imale udela u zemljišnom fondu.

Na području Senčanskog sreza je u 1954. privređivalo 7 državnih poljoprivrednih dobara, 15 seljačkih radnih zadruga i 4 zemljoradničke zadruge: socijalistički sektor je putem ovih poljoprivrednih organizacija posedovao i obrađivao ukupno 48 997 katastarskih jutara – 31 % ukupno obrađivih zemljišnih površina u srezu.²⁹⁷

²⁹⁴ Mitrović, Živan ur.: *Deset godina nove Jugoslavije*. Beograd, 1955, str. 206.

²⁹⁵ Kao zadrugari su evidentirani samo oni članovi zadruge koji su na zadržnim skupovima imali pravo glasa.

²⁹⁶ Mitrović: cit. delo, str. 207.

²⁹⁷ Vojvodina... str. 290.

XII. HRONOLOGIJA NAJVAŽNIJIH POLITIČKIH, EKONOMSKIH
I DRUŠTVENIH ZBIVANJA U JUGOSLAVIJI NAKON DRUGOG SVETSKOG RATA
IZMEĐU 1945. I 1955. GODINE

1945.

- 9. jun:** Predsedništvo AVNOJ-a je usvojilo Zakon o konfiskaciji i o izvršenju konfiskacije.
- 5–7. avgust:** Održan je osnivački kongres Narodnog fronta.
- 7–10. avgust:** AVNOJ je održao svoje treće i ujedno poslednje zasedanje, na kojem je proglasio sebe za Privremenu narodnu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije.
- 11. avgust:** Privremena narodna skupština je usvojila Zakon o biračkim spiskovima.
- 23. avgust:** Privremena narodna skupština je usvojila Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji.
- 20. septembar:** Hrvatska katolička crkva je objavila tzv. pastirsko pismo.
- 11. novembar:** Širom Jugoslavije su održani izbori za Ustavotvornu skupštinu.
- 29. novembar:** Novoformirana Ustavotvorna skupština je usvojila Deklaraciju o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije.
- 22. decembar:** Novu Jugoslaviju su priznale vlade Sjedinjenih Država i Velike Britanije.

1946.

- 31. januar:** Jugoslovenska Ustavotvorna skupština je usvojila novi Ustav FNRJ sovjetskog tipa.
- 7. februar:** Savezna skupština je usvojila Zakon o ovlašćenju Vladi FNRJ za donošenje uredbi po pitanju narodne privrede, koji je i u oblasti privrede omogućio pojačano centralno upravljanje.
- 13. mart:** Pripadnici OZNA-e su u okolini Višegrada uhvatili generala Dragoljuba Dražu Mihailovića, komandanta rojalističke Jugoslovenske vojske u otadžbini.
- 1. april:** Otpočela je izgradnja železničke pruge Brčko – Banovići.
- 4. april:** Savezna skupština je usvojila Zakon o opštoj državnoj kontroli, koji je omogućio kontrolu državnih organa i njima potčinjenih ustanova i preduzeća.
- 18. april:** Sjedinjene Države i jugoslovenska vlada su uspostavili zvanične diplomatske veze.
- 29. april:** Jugoslovenska savezna vlada je donela Uredbu o otkupu žitarića u ekonomskoj 1946–1947. godini.
- 3. jun:** Savezna skupština je usvojila Zakon o opštedržavnom privrednom planu i državnim organima za planiranje.

- 8. jun:** Potpisan je Ugovor o ekonomskoj saradnji između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije.
- 10. jun:** Počinje krivični proces protiv Draže Mihailovića, na kraju kojeg je general osuđen na smrt i pogubljen 17. jula 1946.
- 9. jul:** U Beogradu je potpisan jugoslovensko-albanski Ugovor o prijateljstvu.
- 9. septembar:** Uhapšen je nadbiskup Alojzije Stepinac koji je u sudskom procesu koji je sproveden oktobra 1946. pod optužbom za veleizdaju i činjenje ratnih zločina osuđen na kaznu od 16 godina zatvora.
- 5. decembar:** Savezna skupština je usvojila Zakon o nacionalizaciji privrednih preduzeća.

1947.

- 10. februar:** U Parizu je potpisan mirovni sporazum: Jugoslavija je od Italije dobila veći deo poluostrva Istre, Rijeku i Zadar, kao i ostrva Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža. Slobodna zona Trsta je podeljena na dve zone.
- 9. mart:** Jugoslavija se zarad dobijanja pomoći u žitu obratila SAD.
- 28. mart:** Savezni ministar za unutrašnje poslove Aleksandar Ranković je u svom skupštinskom ekspezu optužio zapadne saveznike da skrivaju ratne zločince koji su svoja nedela počinili u Jugoslaviji.
- 1. april:** Otpočela je izgradnja železničke pruge Šamac – Sarajevo, koja je predata u saobraćaj 16. novembra 1947.
- 27. april:** Savezna narodna skupština je usvojila Zakon o petogodišnjem planu razvitka privrede FNRJ u godinama 1947–1951.
- 23. maj:** UN su optužile Jugoslaviju, Albaniju i Bugarsku za mešanje u građanski rat u Grčkoj.
- 12. jul:** Pregovori u Parizu u vezi Maršalovog plana: države iz sovjetske interesne sfere – a među njima i Jugoslavija – odbijaju predlog.
- 1. avgust:** Razgovori Tita i Dimitrova na Bledu o jugoslovensko – bugarskoj federaciji: jugoslavija odustaje od naplate ratnih reparacija Bugarskoj.
- 15. septembar:** Stupa na snagu jugoslovensko – italijanski mirovni ugovor.
- 22–27. septembar:** U Vroclavu se održava osnivački sastanak Informacionog biroa: za sedište organizacije je određen Beograd. Organizacija je zvanično osnovana u Varšavi 5. oktobra.
- 27. novembar:** Potpisan je jugoslovensko–bugarski ugovor o prijateljstvu.

1948.

- 8. januar:** Jugoslovenska delegacija odlazi za Moskvu, na pregovore o jugoslovensko – albanskim odnosima i sovjetskim isporukama naoružanja Jugoslaviji.
- 1. mart:** Politbiro CK KPJ staje na stanovište da planirana federacija sa Bugarskom može biti štetna po dalji razvoj Jugoslavije, odnosno da je ugovor o ekonomskoj saradnji sa Sovjetskim Savezom nepovoljan po zemlju.
- 18–19. mart:** Sovjetski vojni i civilni stručnjaci napuštaju Jugoslaviju.
- 27. mart:** Staljin u svom pismu optužuje KPJ i njeno rukovodstvo.
- 11. april:** Započeta je izgradnja Novog Beograda.
- 13. april:** Pismo CK KPJ Staljinu u kojem se odbacuju optužbe navedene u pismu od 27. marta.
- 28. april:** Savezna narodna skupština je izglasala dopune Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća kojom je omogućena nacionalizacija preduzeća od lokalnog značaja i sitne trgovine.
- 4. maj:** Novo pismo SKP(b) jugoslovenskom partijskom rukovodstvu: proširenjem optužbi osporava se činjenica oslobođenja zemlje od strane partizanske vojske, odnosno tvrdi se da je dolazak na vlast KPJ potpomogla Crvena armija.
- 6. maj:** Smena ministara Sretena Žujovića i Andrije Hebranga, dok su narednog dana – pod optužbom za saradnju sa Informacionim biroom – oni uhapšeni.
- 17. maj:** CK KPJ svojim pismom obaveštava Staljina da nije saglasna sa tim da se razlike u stavovima reše na savetovanju Informacionog biroa.
- 22. maj:** Suslov upućuje pismo Titu u kojem ga poziva na savetovanje Informacionog biroa u Bukureštu. Tito je odbio poziv.
- 20–22. jun:** Na sastanku Informacionog biroa u Bukureštu je usvojena rezolucija o osudi Jugoslavije koja je objavljena 28. juna.
- 1. jul:** Albanija prekida svoje odnose sa Jugoslavijom.
- 21–28. jul:** U Beogradu je održan Peti kongres KPJ na kojem je odbačena rezolucija Informacionog biroa.
- 11. avgust:** Kod Vršca su prilikom pokušaja ilegalnog prelaska granice jugoslovenski graničari ubili načelnika generalštaba Jugoslovenske armije, generala Arsu Jovanovića. General Jovanović je spadao u one koji su podržavali rezoluciju Informacionog biroa.
- 18. avgust:** U Beogradu je potpisana Dunavska konvencija o regulisanju plovidbe Dunavom.

- 26. novembar:** Tito je na kongresu Komunističke partije Hrvatske izjavio da je zbog ekonomskog embarga od strane Sovjetskog Saveza potrebno revidirati rokove Petogodišnjeg plana.
- Decembar:** Jugoslavija i Velika Britanija su potpisale trgovinski ugovor u vrednosti od 120 miliona dolara nakon što se Jugoslavija saglasila sa tim da isplati obeštećenje u visini od 18 miliona dolara za nacionalizaciju preduzeća u britanskoj svojini.

1949.

- Januar:** CK KPJ je održao svoj Drugi plenum na kojem je doneta odluka o jačanju državnog poljoprivrednog sektora.
- 25. maj:** U Jugoslaviji je – kao u četvrtoj zemlji na svetu – otpočela proizvodnja penicilina u beogradskoj fabrici lekova „Galenika“.
- 9. jul:** Na Goli otok su pristigli prvi politički osuđenici.
- 10. jul:** Jugoslavija je zatvorila svoju državnu granicu prema Grčkoj.
- 8. avgust:** Sovjetska vlada je objavila da je Jugoslavija neprijatelj Sovjetskog Saveza.
- Avgust:** Pokreti sovjetskih jedinica na granicama Jugoslavije. Jugoslovenska armija održava vojne manevre na području Srbije, iz Vojvodine se u druge delove države šalju rezerve namirnica.
- 24. septembar:** U Mađarskoj je – između ostalog i pod optužbom da je špijunirao u korist Jugoslavije – u nameštenom procesu osuđen na smrt bivši mađarski ministar inostranih i unutrašnjih poslova Laslo Rajk.
- 28. septembar:** Sovjetski Savez je jednostrano otkazao ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, što su u narednim danima učinile i ostale zemlje iz sovjetske interesne sfere.
- 20. oktobar:** Jugoslavija je nasuprot Čehoslovačkoj izabrana za nestalnog člana Saveta bezbednosti UN sa dvogodišnjim mandatom.
- 29. novembar:** Na budimpeštanskom zasedanju Informacionog biroa usvojena je druga rezolucija protiv Jugoslavije koja je naslovljena *KPJ u rukama špijuna i ubica*.
- 23. decembar:** Jugoslovenska savezna vlada je objavila Uputstvo o osnivanju i radu radničkih saveta.
- 31. decembar:** U cementari „Prvoborac” u Solinu kraj Splita osnovan je prvi radnički savet u zemlji.

1950.

- 26. mart:** U Jugoslaviji su održani izbori za savezni parlament: Narodni front je osvojio 93% glasova.
- 24. april:** savezna skupština u novom sastavu iznova je izabrala Tita za premijera nove vlade.

- 6. maj:** Pobuna seljaka zbog gladi u Bosni u okolini Cazina i Velike Kladuše. Velika suša na nivou cele zemlje, poskupljenje hrane na svetskom tržištu zbog Korejskog rata i ekonomska blokada socijalističkog bloka su širom Jugoslavije izazvali nestašicu hrane.
- 27. jun:** Savezna skupština je usvojila Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, koji je radničko samoupravljanje postavio na zakonske osnove.
- 28. jun:** Predat je saobraćaju autoput Beograd – Zagreb, poznat i kao Autoput bratstva i jedinstva.
- 1. novembar:** Na osnovu odluke savezne vlade ukinute su privilegije u hrani i stanovanju za partijske i državne funkcionere.
- 11. novembar:** Jugoslovenska vlada je pozivajući se na pogranične incidente koji su se dogodili tokom oktobra proterala diplomatske predstavnike Albanije.
- 24. novembar:** Jugoslovenska vlada je objavila da prihvata isporuke namirnica za Jugoslovensku armiju koje su joj na raspolaganje stavile SAD.
- 29. decembar:** Kongres SAD je na predlog predsednika Trumana odobrio Jugoslaviji pomoć u iznosu od 38 miliona dolara.
- Decembar:** Izvršenje petogodišnjeg plana je produženo za godinu dana.

1951.

- 1. februar:** U znaku samoupravljanja su ukinute savezna i republičke planske komisije.
- 6. april:** U znaku decentralizacije je reorganizovana jugoslovenska savezna vlada.
- April:** Jugoslavija je zatražila naoružanje i vojnu opremu od SAD, Velike Britanije i Francuske.
- Maj:** Ukinut je obavezan otkup mesa, mleka, krompira i pasulja. Tokom godine je iz SAD Jugoslaviji isporučeno 520 000 tona hrane.
- 3. jun:** Na Četvrtom plenumu CK KPJ ministar unutrašnjih poslova Ranković je kritikovao rad UDB: u 1949. godini nezakonito je izvršeno 47 % hapšenja.
- 10. jul:** Načelnik generalštaba Jugoslovenske armije general Koča Popović je u Parizu pregovarao sa generalom Ajznhauerom, glavnim zapovednikom NATO-a.
- 16. jul:** Jugoslovenska vlada je započela pregovore sa predstavnicima zapadnih sila o pružanju ekonomske pomoći Jugoslaviji. Kao rezultat pregovora je do kraja godine odobreno 50 miliona američkih dolara, a u naredne tri godine dalja 492 milona američkih dolara.

- 12. septembar:** Jugoslavija se formalnom žalbom obratila UN zbog nagomilanih incidenata na njenim državnim granicama.
- 14. novembar:** U Beogradu je potpisan Sporazum o vojnoj pomoći između Jugoslavije i SAD.
- Novembar:** CK KPJ je objavio Uputstvo o putevima socijalističkog preobražaja sela.
- 12. decembar:** Nadbiskup Stepinac je nakon pet godina zatvora stavljen u kućni pritvor.
- 22. decembar:** Jugoslovenska armija je ponela ime Jugoslovenska narodna armija.

1952.

- 18. april:** Savezna narodna skupština je izglasala Opšti zakon o narodnim odborima.
- 20. i 22. jul:** Na olimpijskom fudbalskom turniru u Finskoj Jugoslavija je u dva meča pobedila Sovjetski savez sa 5 : 5 i 3 : 1.
- Leto:** Jugoslovenska poljoprivreda je zbog suše ostvarila loše rezultate: javili su se problemi u snabdevanju stanovništva namirnicama.
- 2–7. novembar:** Šesti kongres KPJ u Zagrebu: KPJ uzima ime Savez komunista Jugoslavije (SKJ).
- Novembar:** Potpredsednik savezne vlade Blagoje Nešković je isključen iz SKJ pod optužbom da je „informbirovac.”
- 17. decembar:** Prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana.

1953.

- 13. januar:** Savezna skupština je izglasala ustavni zakon po kojem je umesto Predsednika Prezidijuma narodne skupštine uvedena institucija Predsednika republike, dok vlada dalje radi pod imenom Savezno izvršno veće.
- 14. januar:** Tito je izabran za Predsednika republike, a ujedno i za Predsednika Saveznog izvršnog veća.
- 22–25. februar:** Na Četvrtom kongresu Narodnog fronta organizacija je promenila ime u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije.
- 16. mart:** Tito je kao prvi komunistički državnik posetio Veliku Britaniju.
- 30. mart:** Jugoslovenska vlada je donela Uredbu o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga.
- April:** Popis stanovništva u Jugoslaviji: država je imala 16 937 000 stanovnika.
- 27. maj:** Savezna skupština je izglasala Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama.

- 16. jun:** Odnosi između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije podignuti su na nivo ambasadora.
- 26–27. septembar:** Održan je Četvrti i ujedno i poslednji kongres Antifašističkog fronta žena.
- 8. oktobar:** Amerikanci i Britanci objavljuju nameru da povuku svoje trupe iz zone „A” Slobodne teritorije Trsta i da je predaju Italijanima: počinje Tršćanska kriza.
- 29. decembar:** Za predsednika Savezne narodne skupštine izabran je Milovan Đilas.

1954.

- 16. januar:** Na vanrednom plenumu CK SKJ Milovan Đilas je optužen za revizionizam zbog niza članaka objavljenih u dnevnom listu *Borba*, u kojima se založio za liberalizaciju partijske discipline i demokratizaciju. Zbog toga je isključen iz CK i lišen svih funkcija: u aprilu je dobrovoljno istupio iz redova SKJ.
- Jun:** CK KPSS predlaže CK SKJ sređivanje odnosa među partijama.
- 9. avgust:** Na Bledu je potpisan jugoslovensko – grčko – turski Ugovor o saradnji i uzajamnom pružanju pomoći koji je sklopljen na 20 godina.
- 10. oktobar:** U Londonu je potpisan Memorandum o podeli Slobodne zone Trsta: Jugoslavija je dobila zonu „B”, dok su zona „A” i sam grad pripali Italiji. Preuzimanje područja obavljeno je 25. i 26. oktobra.
- 8. decembar:** U Novom Sadu je potpisan Novosadski dogovor hrvatskih i srpskih pisaca i lingvista o srpskohrvatskom književnom jeziku.

1955.

- 24. januar:** Milovan Đilas je zbog jednog članka objavljenog u inostranstvu uslovno osuđen na 18 meseci zatvora.
- 26. maj:** U Jugoslaviju je došao Hruščov sa delegacijom: 2. juna je zajedno sa Titom potpisao Beogradsku deklaraciju kojom su normalizovani međudržavni odnosi između sovjetskog Saveza i Jugoslavije.
- 22. jun:** Savezna narodna skupština je izglasala Opšti zakon o uređenju opština i srezova, u smislu kojeg na teritoriji države postoji 1479 opština i 107 srezova.
- 18. oktobar:** U Jugoslaviji je započeta proizvodnja putničkog automobila Zastava 750 (Fića).

KORIŠĆENA LITERATURA

Knjige, studije

- A. Šajti Enike: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, 2004.
- A *Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* Budapest, 1998, KSH.
- Baki Ferenc – Vebel Lajoš: *A Petőfi-brigád.* Újvidék, 1968.
- Botlik Jožef – Čorba Bela – Dudaš Karolj: *Eltévedt mezsgyekövek.* Budapest, 1994.
- Čolaković, Rodoljub ur.: *A Jugoszláv Komunista Szövetség rövid története.* Újvidék, 1963.
- Čorba Bela – Matuška Marton – Ribar Bela ur.: *Rémuralom a Délvidéken.* Újvidék, 2004.
- Gaćeša, L. Nikola: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948.* Novi Sad, 1984.
- Katona Pal: *Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti.* Senta. 1979.
- Karádi Ilona ured.: *A XX. század krónikája.* Budapest, 1994.
- Lekić, Bogdan: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948.* Beograd, 1997.
- Mitrović, Živan ur.: *Deset godina nove Jugoslavije.* Beograd, 1955.
- Molnár Tibor: *135 godina senčanskog suda – A zentai bíróság 135 éve.* Senta–Zenta, 2007.
- Molnar Tibor: *A zentai Városparancsnokság iratai 1944–1945 – Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945.* Senta–Szeged, 2011.
- Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988.* Beograd, 1988.
- Šipoš Peter gl. urednik.: *Magyarország a második világháborúban.* A–Zs. Budapest, 1997.
- Sloboda Janoš: *Zentán történt '44-ben.* Újvidék, 1997.
- Vekaš Janoš: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia.* Senta, 2011.
- Vojvodina – novi srezovi i opštine.* Novi Sad, 1956.

Arhivski izvori (Istorijski arhiv Senta)

- F. 121 Narodni odbor opštine Senta
F. 127 Senčanski Sreski sud
F. 132 Senčanski Sreski narodni odbor
F. 134 Savez komunista – Partijski komitet Senčanskog sreza

Novinski materijal

- Magyar Szó.* Novi Sad, 1945–1954.
Demokratska Federativna Jugoslavija. *Službeni list*, 1945.

Federativna Narodna Republika Jugoslavija. *Službeni list*, 1945–1953.
Narodna Republika Srbija. *Službeni glasnik*, 1945–1955.
Autonomna Pokrajina Vojvodina. *Službeni list*, 1945.

Registar skraćenica

AFŽ Antifašistički front žena
AO Autonomna oblast
AP Autonomna pokrajina
AVNOJ Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije
DFJ Demokratska Federativna Jugoslavija
VMOS Vojvođanski mađarski opšteprosvetni savez
FNRJ Federativna Narodna Republika Jugoslavija
KPJ Komunistička partija Jugoslavije
SKJ Savez komunista Jugoslavije
CK Centralni komitet
KNOJ Korpus narodne odbrane Jugoslavije
NR Narodna Republika
NRS Narodna Republika Srbija
OZNA Odeljenje za zaštitu naroda
PD poljoprivredno dobro
RS Republika Srbija
ured. urednik
SRZ Seljačka radna zadruga
SKP(b) Svesavezna komunistička partija (boljševika)
IAS Istorijski arhiv Senta
UDB Uprava državne bezbednosti
USAOJ Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije

